

Зоя Дідич

на тебе. Як раз вогнисть, навіщо
пайти на палю.
Вам, кохана, і дорога! Милася
любо! Мені від тебе геть всі
суднів, береші здоров'я і
нашого майбутнього. Це все, що
я хочу просити і вимагати від тебе.
Розуми це пам'ятай про мене,
що грати хоч кару світу.
Привіт тобі від М.М.
Від мене привіт всім.
Цілую міцно, міцно
Зоя

Кохана
Сьогодні неділя. Знову
від тебе не
Володєєв не хоче
про того, такого
мені, але, на
Як би ти знала
чи не, що ти
ні хорошої ні по
Тепер це повністю
Моглимо хворі
не вийде, а
"д
авини
стала вийде

ФІАЛКИ ТЮРЕМНИХ МУРІВ

Повість про Кохання

Сьогодні неділя. Знову
Тепер від тебе не
Володєєв не хоче
про того, такого
мені, але, на
Як би ти знала
чи не, що ти
ні хорошої ні по
Тепер це повністю
Моглимо хворі
не вийде, а
"д
авини
стала вийде

Серія «Бібліотечка Рівненської «Просвіти»
(Видається із 2003 року)

Ч и с л о 26

Зоя ДІДИЧ

ФІАЛКИ ТЮРЕМНИХ МУРІВ

Повість про Кохання

*Читачам Рівненської обласної
бібліотеки від автора*

20 серпня 2014р.

ЗД

Рівне
ПП Лапсюк В. А.
2014

УДК 821.161.2
ББК 84 (4 Укр) 6
Д 444

*Книжку підготовлено до друку
громадським видавництвом «Азалія»
Рівненської письменницької організації.
Тел.: 26-97-55*

Редактор *Євген Шморгун*
Набір *Зоя Дідич*
Коректор *Анатолій Карп'юк*
Технічне оформлення *Наталії Романів*
Відповідальний за випуск *Володимир Лапсюк*

*Видано за сприяння
Костопільської районної ради
та районної державної адміністрації*

*Коли туга на душу нахлине,
Коли серце твоє заболить,
Нехай думка до мене полине –
Пригорну я тебе хоч на мить.*

Володимир Чернявський

ЇХ ВІДДІЛЯЛИ ЗОНИ

*Це було у двадцятім столітті,
Це було при дослідженнях місяця,
Це було в мої тридцять літ.
Я з тюрми уростав в повноліття.
Шмат землі за дротами місячно
Став утричі тобою болить.*

Михайло Осадчий.
«Табірні вірші»

Із Валентиною Федорівною, уродженою Щавлінською, а за пізніше виробленими документами – Ковальчук, ми познайомилися в роки становлення на Костопільщині (1989 – початок 90-х рр.) перших осередків української державності – Товариства шанувальників української мови ім. Тараса Шевченка та Народного Руху України, організатором та першим головою яких був мій чоловік Богдан Дідич. Навколо нього та його соратників гуртувалися костопільські патріоти – і молоді люди, і старші, здебільшого колишні політв'язні та репресовані, їхні родичі, знайомі. Страдники сатанинського комуністичного режиму відкривали для себе нову сторінку української історії, молодь дізнавалася про мільйони мучеників, які поклали на вівтар свободи України своє життя. Пізніше в очолюваному мною міському осередку Союзу Українок визріла ідея провести вечір вшанування цвіту нації у Поліському краї. Ми ходили по хатах, знайомилися з людьми, вивчали біографії... Боже

милосердний, скільки болю та страждань, нелюдських мук, страхів незбагнених відкрилося нам! Та найбільше вражало те, що люди, які їх пережили, не зневірилися, зберегли чистоту помислів, доброзичливість, навіть вважали себе щасливими.

Серед таких була і пані Валентина, яка стала мені доброю подругою та довірила найцінніше, що мала – листи з табору від найдорожчої людини, кохання до якої зберігала в серці усе своє життя.

Їх відділяли одне від одного зони – чоловіча, жіноча... Та крізь відстані та іржу дротів він (невільник) відчував і любив у ній чистоту і незламність, вірність принципам честі, непідвладність табірним правилам, які знівечили не одну долю...

Ці сповнені ліризму ніжні, делікатні, писані не по-чоловічому гарним почерком листи допомагали вистояти, пережити ті нелюдські випробування, що випали на їхню долю. Володя Чернявський підписувався незмінно суворим словом “Вовк”, ховаючи під ним свою зранену, зболену і чутливу до чужого болю світлу душу.

“Я втратила цього святого чоловіка...” – згадувала Валентина Федорівна.

Що ж такого сталося, що їхні дороги розійшлися? Цю таємницю навіки заховали від нас уже інші світи. Що завгодно могло трапитися у тій системі координат, де панували абсолютна аморальність і дикунство. Для нас важливим є те, що мільйони людей – таких, як Володя і Валя – були на цій землі і залишили на ній у спадок прийдешнім поколінням приклад героїзму і жертовності, витривалості і терпіння, душевної краси і людяності, безмірної любові до рідної України і світлого, чистого кохання – великого, як океан...

Як ота фіалка (про яку пише Володя Чернявський), що пробилася до сонця крізь тюремні мури і серед бруду розцві-

ла та стала ще красивішою, ще пахучішою, – так кохання безвинно покараних молодих людей, які втратили молодість, але зберегли великі почуття, вселяє в нас віру в людину, у незмінність вічних ідеалів добра, любові, на які з Божої ласки і милосердя ми завжди маємо сподівання.

Гляньмо навкруг себе. Що ми знаємо про тих, хто живе поруч? Чи пам'ятають у Берестовці першу вчительку першої в селі школи? Що говорять нам імена і назви, про які згадувалося у листах? Відбували ці люди каторгу та висилку у 1949-1953 р.р. за адресами, які подаю мовою оригіналу: *Свердловская обл., Серовский р-н, Севураллаг – ст. Сосьва (52-й, 85-й квартал), Чишья, Новая Заря, Туровская, Монастырка, г. Краснотурьинск.* Серед них – Арно, тьотя Маруся, Аннушка, Арам, лікар Ключдт, Віра, Коркішко, Ноговіцин, Брюховецький, Коля Куракін, І.Г. (Ілля Григорович – після висилки поїхав у Гарі), Трохим Тимофійович (Т.Т.К.), т. Галя, Марійка Сазонова, Галина Мудра, Геня, Роберт Готлібович (старший бухгалтер), Соня, Валя Сидоренко, Ізраїль, Сашка Картвелішвілі, Петро Скрипка, Слава, Шайхасламов, Лена Черкун, Вася Карпов, Сазон, Вася Б., Жданов, Люба, Кодиш, Ліда (завскладом), Юрко, Гриша, Льоня, Кошут з села Рокитного Костопільського району Рівненської області...Безліч добрих слів сказано про Ірину Слупчинську (вчителювала в с. Рокитне, пізніше у Янкевичах), яка своїми щирими, теплими листами підтримувала свою подругу та її соратників у тяжку годину. Важко навіть уявити страждання рідних, Володиної мами, яка померла, не дочекавшись повернення сина (останнє згадування – с. Голишів, Клеванський район, Рівненщина, жила у сестри – вчительки місцевої школи).

Можливо, хтось знайде серед цих імен своїх батьків, рідних, друзів, знайомих. А може, нам поталанить, і ми дізнаємося про

подальший життєвий шлях доброї дитини своєї землі – Володи-мира Чернявського, який народився у Ляховичах Барановицької області, студентські роки провів “у зеленій Полтаві”, чий слід губиться для нас 16.IV.1954 р. після нібито від’їзду із Краснотур’їнска Свердловської області до Мінська? Прошу всіх, хто зможе пролити світло бодай на найменший відомий факт, зголоситися до Рівненського обласного осередку товариства “Меморіал” (електронна адреса memorial.rv.ua) з по-міткою “для Зої Дідич”.

Вклонитися цим людям, помолитися за них, за життя їхнє страждання – наш священний обов’язок. Людина живе серед нас так довго, скільки часу ми пам’ятаємо про неї. При тако-му порядку речей ми можемо бути впевненими, що жахіття минулого не повторяться більше ніколи.

У книзі переважно збережено оригінальну мову автора листів, у якій віддзеркалюється краса і поетика літературної української мови, легкий гумор полтавської говірки і, хоч не-минучий, та, на щастя, незначний вплив мови “старшого бра-та” на людину, яка за роки знущань спрагло жадала почути бодай декілька українських слів і якій це щастя траплялося вкрай рідко – мови *ГУЛАГу з його лагерьями, лагпунктами, запретками, почтой та поштальонами, погрузкой, разводами, зачетами, тюремними сапожниками, сеновозчиками, оцеп-лением, бесконвойными, звенами, сроками службы, параша-ми* тощо (далі у тексті – виділено курсивом), яка навік згась-била і російську мову, і її носія – диктатора перед людством.

“МОЯ НАЙДОРОЖЧА ДІВЧИНО...”

*Чернявський
Володимир Іванович*

*Ковальчук
Валентина Федорівна*

Грудень 1949 р.

Люба, хороша і найдорожча Валю!

У цей час, коли стрілки годинника наближаються до 12 і Новий 1950 рік переступає через поріг життя, мені до болю хочеться бути з тобою разом і першому сказати тобі ці прості, але безмірно хвилюючі слова:

З Новим роком, Валю! З Новим, 1950 роком, від якого ми чекаємо стільки хорошого і на який покладаємо всі свої надії і сподівання!

В цю урочисту хвилину хочеться сказати близькій людині все, що твориться у моїй душі, що заставляє битись серце моє, для чого я живу і терплю всі муки.

Ближчої і дорожчої від тебе людини для мене немає зараз у цілому світі.

Сідай же зі мною так ось рядом, поклади мені руку на плече так, як ти любиш, і ми з тобою та нашими далекими друзями будемо зустрічати цю урочисту хвилину наближення Нового року. Раз ми разом – значить ми не самотні, а раз ми не самотні – значить ми вже щасливі. Бо відчувати плече друга, на яке можна опертись у трудну хвилину, – щастя. Життя не балувало нас із тобою, Валю. В ті роки, коли душа горить прекрасним поривом, коли серце просить ласки і любові, ми пізнали з тобою темряву камер, сморід параш і грубість тюремників...

Нас кинули в кипучу круговерть Океану Життя, де кожний бореться зі стихією, силкується впливати наверх, хапається, спішить, захлинається, тоне. Зараз там десь, за цією дрімучою тайгою, по залитій світлом широкій асфальтованій вулиці гуляє по-святковому одягнена молодь. На перший погляд, всі вони нібито радісні і щасливі. Ось іде якась білява дівчина з голубими мрійливими очима під руку з військовим і весело сміється. Там група дівчат і хлопців, напевно, студентів, жар-

тують і сміються, а над всім цим – різнобарвні вогні ілюмінації. Веселість і щастя. Але придивись уважніше до обличчя зустрічних. У тієї дівчини, що йде з військовим, у красивих очах – тінь смутку за батьком, який десь на Уралі чи Колімі. А в цієї бабусі очі блищать не від ілюмінації, а, напевно, від сліз за дочкою, що марнує свою молодість десь серед нас... Це не є щастя.

Моя найдорожча, кохана дівчино! Ми з тобою пройшли сувору школу життя. Ми тепер знаємо справжню ціну свободі. Бо тільки той уміє цінити її, хто хоч на хвилину втрачав її. А я вже 8-й рік... Всього приходилося. Тяжко було, мучила самотність. І ось тепер я зустрів тебе. Чим більше узнаю, тим більше захоплююсь тобою. Ти зуміла пронести через усі ці митарства кришталеву чистоту своєї прекрасної душі і зберегла в серці своєму безмежну любов до Вітчизни, до рідного краю. Дякую тобі, Валю, від усіх нас, міцно, міцно тисну твою руку і цілую. Ти нагадуєш мені самородок золота, який треться серед каміння, піску і бруду і не тільки сам не брудниться, а, навпаки, сяє ще більше блиском щирого золота. Ти також є самородком нашої України. Я горджусь тобою. І в цей день хочеться сказати тобі щось особливе, хороше і дороге.

Валю, дороженька, не втрачай надії. Скоро, скоро ми зможемо жити інакше. Подивись мені у вічі. Де б ти не була, куди б не кидало нас життя, я, коли прийде та щаслива хвилина, знайду тебе, і тоді за всі наші муки, за життя молоде скалічене, за біль душі і за уральський холод ми знайдемо собі нагороду.

Так будь же здорова і повна віри в те щасливе життя в майбутньому!

Кріпко, кріпко цілую тебе.

Твій Вовк.

*Близькій і дорогій людині
в дні горя і нещасть Валі
присвячую я ці рядки*

На шклі віконному химерний візерунок:
Кущі і квіти, дикая трава.
І серед всього, мов якийсь дарунок,
Я бачу – ти стоїш. Немов жива.

Кохана дівчино, одна ти серед ночі
Зігрієш у пустелі сніговій,
І образ твій, ці милі чорні очі
Залишаться завжди в душі моїй.

Цей край чужий, цей край ворожий серцю,
Тут не побачиш яблунь у цвіту,
Хаток біленьких, дівчину з відерцем,
Що до криниці поспіша в саду...

Не знаю, Валю, на шляхах оманних,
Який рушник простеле Доля нам,
Та знаю тільки, що тебе, кохана,
Нікому я у світі не віддам.

*Північний Урал.
Ніч на 10 січня 1950 року,
коли мені не можна було бути біля тебе.
Володимир Чернявський*

Валю!

Сьогодні вечором ти пішла від мене, і мені зробилось чомусь так сумно і тоскно на серці. Підійти до тебе не можна, але мені все ж хочеться побути з тобою разом. Ілля і Василь уже заснули, а я встав, бо хочеться хоч декілька рядочків написати тобі. Прийми ж від мене цей дарунок з такою ж щирістю, з якою я тобі його дарую. Схорони його в себе. Можливо, колись, коли ти будеш далеко від мене, ти перечитаєш ці листочки, і слово моє зігріє тебе так, як зараз грієш ти мою душу, простуджену за ці 8 років.

Цілую, твій Вовк.

19. I. 50 р.

Добрий день, моя люба і дорога Валюню!

Сьогодні минула перша ніч нашої розлуки. Тільки тоді, коли зачинилися за тобою ворота, я по-справжньому відчув біль цієї розлуки, відчув, чим ти для мене встигла стати за цей короткий час нашого знайомства. Зайшов у барак, де ще так недавно ти жила. Пусто, як пусто зараз у моїй душі... Рано ліг спати. Покропив подушечку одеколоном, пригорнувся до того місця, де ти недавно торкалась своєю щічкою й губами, глянув на квіти, вишиті твоєю рукою, і заснув. Цілу ніч ти снилась мені. Ми йшли з тобою стежкою поміж зеленим житом, ти рвала волошки, манила мене очима, звала, а потім тікала від мене. Коли я догонив тебе, ти виривалась і говорила: "Будьте спокійні, будьте спокійні!" А навколо нас сонце, зелені хвилюючі жита, і тільки ми двоє на цій польовій стежці.

Чудесний сон! Як я хотів би, щоб він повторювався щодня, бо бачити тебе, говорити з тобою хоча би вві сні – це радість і щастя для мене. О, які близькі ми були з тобою! Чиясь жорстока рука роз'єднала нас, але я знаю, що ми скоро зустрине-

мось і зостанемось разом, може, назавжди.

Валюню, рідненька, ну як же ти дійшла, як влаштувалася? Чи дуже стомились твої ніжки? Думаю часто про тебе. Всі твої рухи, слова, сміх стоять перед очима, і мені здається, коли я рахую на рахівниці, що ти стоїш рядом за спиною і ось-ось підійдеш до мене і покладеш лікоть на плече...

Скажи, на горе чи на біду, чи на щастя зустрілись ми з тобою? Мені здається, що на щастя, бо з самого початку нашого знайомства горе не посміло переступити через наші почуття і порив одне до одного. Нехай же ця розлука буде перевіркою наших почуттів. Я десь зустрічав у книжці: "Розлука для любові – те саме, що вітер для вогню. Маленький вогонь він гасить, а великий роздуває ще більше". І це правильно.

Сьогодні цілий день згадували всіх вас, але ні про кого не згадували з такою повагою і теплотою, як про тебе. Напиши мені все про себе і заклеєний конверт віддай Арамові. Він віддасть експедиторові, а той у Монастирці вручить нашому експедиторові. Тільки таким шляхом ми зможемо тримати зв'язок. Я буду користуватися кожним зручним моментом, щоб черкнути тобі пару слів. Цього ж чекаю і від тебе.

Передавай привіт від мене тьоті Марусі, поцілуй сестричку Соню, привіт від мене Васі, Валі і всім, хто знає мене.

Днями думаю написати Ірі.

Ну, бувай здоровенька. Пиши. Міцно, міцно пригортаю і цілую тебе.

Твій Вовк.

19.І. 5 годин вечора

Моя рідненька Валюню!

Через декілька хвилин від нас їдуть артисти, із ними їде Віра, та, що була у нас. Як я їй зараз завидую і як я хотів би бути зараз на її місці, щоб побачити тебе, поговорити, при-

ласкати. Попросив її передати тобі цю писульку, а одну, більшу, направив для тебе Арамові. Візьми в нього.

Усі думки зараз коло тебе. Я не думав, що буду так скучати і так боляче буде на серці. Цілий день ходжу сьогодні, немов згубив якусь дорогу і незамінну річ. Тяжко. Одна ти, напевно, розумієш мене. Як хочеться отримати вісточку від тебе і через кілометри, через тайгу і сніги почути твій ласкавий голос! Коли ти напишеш мені? Я написав тобі спосіб переписки, користуйся ним.

Настрій сьогодні у мене паскудний. Шукаю, сама знаєш, чого і не знаходжу. Думки розсіяні, а тут ще стоять за спиною і чекають.

Зараз їдуть і повезуть цю листівку до тебе.

Будь здорова!

Цілую міцно-міцно.

Твій Вовк.

85 кв. 21.І. 50 р.

Рідненька Валюню!

Так несподівано і швидко збирається їхати до вас чоловік, що я, мабуть, і написати нічого не встигну, а написати хочеться хоч декілька слів, бо скучив, скучив за тобою. Я ображаюсь на тебе, Валю; адже кожен вечір з 52-го *сіновозчики* привозять "*особу пошту*", вже майже всі одержали вісточки від подруг, тільки я один не одержав... Я так і знав... Тобі послав декілька записок і листа. Ех, вредна, вредна...

Валюню! Ніколи не думав, що стане так пусто на серці після твого від'їзду. Скільки витає зараз думок, якими хотілося б поділитись із тобою. На днях я напишу тобі великого листа, у якому детально розповім про все, бо зараз стоять за спиною і чекають.

Знаєш, Валюню, наша зустріч розбудила в мені давно при-

таєне бажання писати, творити. Я вирішив почати те велике, що задумав давно, не на волі, а тут. Нехай же родиться творіння моє!

При зустрічі я буду читати тобі окремі розділи цієї великої повісті життя. Їй я віддам увесь вільний час, усі свої думки і надії. Тільки не ревнуй мене до неї.

Валю, як же ти живеш? Як влаштувалась, як зустріли тебе, як здоров'я твоє? Чому не пишеш мені про все докладно?

Я напишу тобі на днях справжнього листа, але коли ти будеш мовчати і навіть не відповіси на цю записку (чоловік буде ночувати у вас), тоді ображусь, “очевидно!”

Передай привіт тьоті Марусі, Соні, Валі Сидоренко.

Чекаю від тебе відповіді.

Міцно цілую тебе.

Твій Вовк.

22. I. 50 року

Добрий день, моя дорогенька Валюню!

Нарешті, я вибрав вільну хвилинку і можу годину – дві побути один-на-один із тобою і поговорити про все, як бувало...

Сьогодні приїхав від вас чоловік, і я отримав від тебе першу коротеньку записочку. Дякую тобі щиро за неї і міцно, міцно цілую. Читаю ці твої каракулі, писані в темноті, і кожен рядочок говорить так багато для мене. Я розумію тебе. Розумію твоє становище і твої переживання. Та й хто б же краще зрозумів тебе, ніж я?

Знаєш, Валю, вчора я був вражений до безкраю одним відкриттям. Пам'ятаєш, я тобі колись розказував, що на 5-й чи 6-й день мого одруження до мене прийшла циганка і при дружині і матері сказала, що жити я з дружиною довго не буду, і що справжнє життя моє буде з дівчиною, ім'я якої починається на одну букву зі мною, і з нею я познайомлюся 19-го числа.

Розумієш, з дня того ворожіння минуло вже 8 років. Дружина вже давно мене забула і, напевно, щаслива з другим, я зустрічав не одну дівчину на букву “В” і давно забув ці химерні ворожіння циганки. А от учора я перебирав старі наряди і, коли дійшов до вашого *звена*, якась невідома сила потягла мене перечитати прізвища. Дійшов до твого, зупинився, проглянув усі твої проценти і звернув увагу, що 19-го ти була звільнена. Неначе блискавка пронеслась у голові моїй: 19-го числа була звільнена, 19-го я зайшов у барак і познайомився з нею... Чомусь тривожно забилося серце. Щось із глибини душі підкажує мені, що це те, про що говорила циганка. Виходить, усе збулось. Повинно скоро збутись і те, що ми будемо жити посправжньому разом. І тому так тривожно, як перед якимись подіями, колотиться серце...

Валюню, рідненька, ти сама, напевно, не знаєш і не розумієш, ким ти стала для мене. За ці 8 довгих років блукань і мандрювань я пережив дуже багато. Адже не завжди я жив так, як зараз. Всього доводилось. Терпів і голод, і уральській холод, був зверху, скочувався вниз і знову вибирався угору. Були критичні хвилини, коли я втрачав віру і надію, і тоді завжди чиясь невидима рука підтримувала мене, щось вище нагадувало мені про ціль мого життя, і я тримався далі. Але, Валю, я був самотній. Я втратив зв'язки з товаришами по волі, навіть слова рідного не чув декілька років. Так я і ішов один, як сліпий, навіпамацьки, в суцільній темряві, поки не побачив у п'ятні зірочку – це була ти. Я пам'ятаю, в роки юності на рідній Україні я любив ходити до сходу сонця на річку по рибу, і в ці росяні, свіжі ранки я бачив зірку, ясну, чисту і прекрасну! Такою, як ця зірка, постаєш і ти в моїй уяві. Ти додала мені сили, ти пробудила в мені почуття, заради яких я жив, ти була для мене тим струмком холодної і цілющої води, яку п'є зморений спекою і спрагою мандрівник, а потім зі свіжими силами, задовольнивши спрагу, іде далі.

Так, тепер я знаю, куди мені йти, і вірю у свої сили. Коли я

виконаю своє призначення, половина заслуги буде твоєю. Тепер я не самотній. Ось чому мені так хочеться писати Ірі та її батькові...

Валю, ти відчуваєш, як я скучаю за тобою? Коли я берусь за речі, які нагадують мені тебе, радістю і теплом проймається вся істота. Сьогодні розкрив "Шагреневу кожу". Недавно ти сиділа над нею, читала ці рядочки, і вони стали для мене такими дорогими, як і все, що торкалось тебе. Чому ми так мало були разом? Я хотів би, щоб ти по-справжньому відчула ту любов, яка в серці моєму палає до тебе. Мені тепер так прикро за себе, що я мало тобі сказав, мало зробив для тебе. Але повір, що це завжди так буває: чим більше хочеш сказати, тим менше скажеш. У ті хвилини, коли я мовчки дививсь на тебе, я говорив із тобою своєю душею, своїм серцем. Мені здавалось, що я дивлюсь на тебе через чарівні окуляри і читаю твої думки. Мені було так добре!.. Валю, чому ти не написала мені, як зустріли тебе, як ставляться, як допомагають тобі? Напиши мені все відверто: як живеш, чи пише Іра, як здоров'я твоє, як ніжки хворенькі гояться?

Я живу по-старому. Роботи багато. У вільний час або думаю про тебе і наше майбутнє, або пишу те, про що я писав тобі. Мені так хочеться при зустрічі прочитати тобі окремі місця. А буде зустріч? Ти віриш? Чи, може, ти не хочеш її, а я, дурний, думаю і мрію про неї ночами безсонними і бачу уві сні тебе завжди поруч з собою? Ти так мало сказала мені... Ну, добре. Час перевірить усе. Ще раз нагадую тобі хороші слова: "Розлука для любові – те, що вітер для вогню. Маленьку любов вона гасить, а велику роздуває ще більше..."

Пиши мені, Валюню, частіше. Чекаю твоїх дряпаних, але дорогих для мене слів. Привіт тьоті Марусі, Соні і всім, хто знає мене.

Міцно, міцно цілую свою дорогеньку Валюню, свою Зірочку.

Твій Вовк.

Добрий день, дороженька Валюню!

Не знаю, чи одержуєш ти від мене всі листівки і записки, але я пишу часто, при кожній нагоді, яка трапляється. Від тебе одержав всього одну маленьку записку, писану в темноті. Я, звичайно, враховую всі обставини і твої можливості, але все ж таки хотілося б більше.

У ту хвилину, коли ми сиділи в останній день і прощалися, я не уявляв собі, що розлука буде така тяжка і болюча... За цей короткий місяць, проведений разом, ти вросла в мій організм, і те, що відірвали тебе, все одно, що вони б відірвали якусь частину мого тіла... “Чи нас ворожка приворожила, чи нам циганка чарів дала”, як у тій пісні співається, – не знаю, але знаю тільки те, що ніяка дівчина ще в моєму житті не займала стільки місця, скільки зайняла ти. Чому за цей короткий час ти стала такою рідною, близькою і дорогою? Мабуть, доля, звела нас у цьому холодному, суворому краї. В світовій літературі існує таке правило: коли письменник пише повість чи роман і виводить на перші сторінки дівчину чи хлопця, або обох разом, то вони повинні обов’язково або стати друзями і покохати одне одного, або стати ворогами. Я думаю, якщо доля вивела нас на сторінки великої Книги Життя, то ми не можемо тепер безслідно зникнути. Ми будемо з тобою великими друзями, бо ворогами ми ніяк бути не можемо.

Дивно, коли я думаю про тебе, то уявляю собі нашу зустріч не в *лагерній* обстановці. Чомусь думається, що ми зустрінемося десь із тобою на вокзалі і будемо разом подорожувати в далекі краї.

Ох, Валю, коли б судилося нам зустрітись і жити разом, я б побудував таке життя, про яке навіть не снилось їм, волею яких ми тут. Та й скажи: хіба ми не вистраждали собі право на щастя? Хіба не пора нам почати жити по-справжньому і бра-

ти від життя все те, що потребують наші роки? В студентські роки я був дуже жвавий, веселий. Я мріяв зробити щось велике і хороше. Табір не убив у мені цих поривів. Усі мої почуття і стремління немовби заморозились, законсервувались, але досить тільки теплому Сонцю Свободи підігріти їх – і я знову стану колишнім Володею і знову буду крокувати по життю.

О, як хочеться жити! Ще стільки потрібно встигнуть! Я ще не жив, лише збирався. А вже 30 минуло в цьому році... Здається, ще так недавно сидів в аудиторіях інституту, горів творчим бажанням, штудіював філософію Гегеля і учився під наш студентський оркестр танцювати танго... А тепер за плечима 30 років, і з них 8 тяжкого, безпросвітнього, повного року життя...

Коли ми почнемо жити? Я хотів би побачити тебе в домашній обстановці, оточити увагою і піклуванням, щоб кожний день нашого спільного життя був для нас нагородою за болі, нещастя, за холод і за все, що ми перетерпіли.

Я вірю твердо, що моє бажання здійсниться, коли твої почуття до того часу не прохолонуть, бо серце жінок таке хистке...

Я не покладаю, Валю, на тебе ніяких обов'язків, я не беру від тебе ніяких обіцянок, але прошу тебе раз назавжди. Де б ти не була, в які б обставини ти не попадала, як би далеко ми не були з тобою, – пам'ятай: я завжди поруч. Хвилини горя ми будемо переживати разом. У хвилини короткого щастя я буду радіти і сміятись укупі з тобою. Коли ти зажуришся, я прийду до тебе, сяду рядом, покладу тобі лікоть на плече і заспокою тебе. Коли ти будеш пам'ятати це – ніщо не розлучить нас ніколи. Добре? Домовились? Ну от, побачимо. Ти писати мені що-небудь думаєш? Чи, може, ті кілька рядків, писаних у темряві, будуть першими і останніми, га? Між іншим, знаєш, я збережу той клаптик паперу з твоїм листом і колись, за інших умов, покажу тобі його.

Живу по-старому. Скука давить і гнітить мені серце.

Можливо, у скорому часі мені доведеться у службових справах поїхати тижнів на 2 – 3 в Сосьву, так що я прошу тебе до того часу відповісти, бо мені буде тяжко їхати без єдиного слова від тебе. Написав листа Ірі, батькові ще не писав, колись напишу під настрій.

А як же ти живеш? Я дуже жалію, що не дав тобі листа до мого товариша, в якому ти завжди б знайшла таку потрібну для тебе підтримку і допомогу. Я прошу тебе: зайти до вашого лікаря Клюдта і передай йому привіт від мене. Все останнє зробиться само по собі.

Ну от і все, про що хотів тобі сказати сьогодні. Чи розумієш ти мене? Я думаю, так, моє гарненьке, хороше і дороге дівчатко.

Ну, бувай здорова. Чекаю від тебе у скорому часі великої листівки. Пиши про все.

Міцно цілую свою дорогеньку Зірочку.

Твій Вовк.

P.S. Учора я передав тобі великого листа через свого суперника. Цікаво, чи віддасть він тобі його, напиши.

Цілую. Вовк.

26. I. 50 p.

*Только встречным случайным я был,
Только встречным я был на пути,
Но остыл твой младенческий пыл,
И тогда ты сказала: “Прости”.*

Сегодня утром прихожу на работу и вижу, что почему-то все иронически улыбаются, потом слышу – смеются. Я потребовал довольно резко от них объяснения. Тогда мне рассказали новость, что тебя опозорили. Я, конечно, рассердился и заявил так: “Если скажут, что за зоной образовалось море,

я больше поверю, чем тому, что Валя допустила какую-нибудь глупость“.. Но вот через полчаса мне приносят записочку от тебя. И когда я прочитал ее, моя вера в тебя сильно пошатнулась, обида проникла в мой мозг и кровь, и теперь, кажется, буду презирать всех женщин. Почему? Что ж, давай подумаем вместе. Я верил тебе, как можно верить только в самое светлое, чистое и неприкосновенное. Я любил тебя, как можно любить только самое дорогое, самого лучшего товарища. Давай на минуту снимем волшебные очки и будем говорить открыто: я любил тебя так не потому, что ты такая уж красивая и лучше нет. Я любил тебя за твои идеи, мысли, за твою выдержку, целеустремленность в жизни. Ты казалась мне необыкновенной женщиной, такой, какая мне нужна. А что же оказалось при проверке временем? О, смех, о, горе! Не прошло и 3-х дней, как ты оказалась слабенькой бабенкой, выставленной на смех перед двумя лагпунктами. Было бы еще полбеда, если бы смеялись над тобой и мной, а то смеются над всей Украиной. Я не хочу бросать тебе незаслуженные упреки и не хочу быть голословным. Давай рассуждать вместе.

Допустим, я абсолютно не верю тому, что говорят. Возьмем твою или, вернее, твои записки. Вот в одной, первой, ты пишешь: “...лежу освобождена, приморозила ноги...”, а на второй день пишешь: “Два раза танцевала с Олегом”. Чему верить? Неужели так быстро зажили твои ноги, что тебя потянуло танцевать?

Вернемся еще немножко дальше, к одному нашему разговору. Ты сказала: “Танцевать в лагере я считаю для себя кошунством”. Неужели ты так быстро забыла все свои принципы, свои взгляды, тебе в лагере сразу стало весело (и весело именно тогда, когда ты уехала от меня)? Почему ты у нас никогда не танцевала? Похоже, что ты стеснялась меня. Если ни твое слово, ни память обо мне тебе не дороги, то неужели даже

тень Феди не заставила тебя в ту минуту, когда ты танцевала, поскользнуться? О женщины, женщины!

Ты извини меня, что я говорю с тобой на чужом языке, но по-украински я теперь не могу с тобой разговаривать.

Как я вообще смотрю на все, что произошло с тобой? В ответ я расскажу тебе один мудрый народный анекдот:

“Однажды муж возвращается с поля, а ему сообщают: “Твоя жена варила варенье и разбила таз”. Приезжает он домой, а жена бросается к нему и говорит: “Может быть, тебе по дороге сказали, что я разбила таз, то не верь этому. Таз только упал и загремел...” Муж выслушал и сказал: “Лучше бы ты разбила таз, и все об этом молчали, чем ты его уронила, он загремел, и теперь об этом все говорят”.

Так вот скажу и я тебе. Я лично мало верю в то, что что-нибудь случилось, но об этом заговорили все, тебя выставили на смех, смеются над моей любовью и топчут все то, что было свято и дорого для меня. Лучше бы ты уж по-настоящему согрешила, да тихо, чтобы об этом не болтали и не ставили тебя в один ряд с женщинами, которых обливают парашами. Нет дыма без огня. Ты своим поступком дала повод говорить и смеяться над тобой, а все остальное неважно.

Ты когда-то говорила, что любишь меня. Какой я был глупый, что верил этому! Ты вот даже письмо сегодня поленилась сама написать. Дала, наверное, кому-нибудь 300 граммов хлеба, и эта бедная девчонка-украинка написала мне письмо. Ты не только не любишь, ты презираешь меня и считаешь ниже своего достоинства писать, и даже целовали меня за тебя чужие! Но мне не нужны эти, купленные тобой для меня, поцелуи. Возвращаю тебе их обратно.

Итак, все светлое и дорогое растоптано, и теперь для меня впереди только мрак и пустота.

Прощай. В.

85 кв. 27.І. 6 год. вечора.

Добрий день, дорогенька Валюню!

Учора мене кріпко розіграли. Вранці затіяли розмову про те, що ти щось мала з Олегом, а через півгодини принесли мені листа, немовби від тебе, де ти оправдуєшся, що нічого не було і т.д. Я був настільки вражений і спантеличений, що відразу не добрав, в чому справа, і написав тобі відповідь на той лист. Мене дивувало тільки одно: те, що ти пішла танцювати, і те, що ти не сама написала мені лист. Я ж відразу побачив, що почерк не твій. Ти не уявляєш, напевно, як це все мене образило, поки я не розібравсь, в чому справа. І тільки коли я, вже вкрай знервований, ліг спати, мені прийшли і розказали, що цей лист написала одна дівчина по просьбі тих хлопців. По-їхньому, це просто *“лагерна шутка”*. Вони не уявляють, чого коштували мені ці хвилини. Щоб ти уявила все собі, як було, я висилаю тобі і лист, який я одержав від тебе, і відповідь, яку я написав тобі на нього. Я це роблю для того, щоб ти знала, на що тут можуть бути здатні люди. Нехай це буде нам наукою, бо подібний лист можуть прислати і тобі, і ти також будеш мучитись і переживати. Перечитай, Валюню, обидва листи, врахуй все і порви. Пробач мені, рідненька, за всі образи, які я наніс мимоволі тобі, відповідаючи на лист фальшивий. Нехай це буде нам наукою і застереженням у майбутньому.

Чому всі хочать, щоб я змінив свою думку відносно тебе? Напевно, тому, щоб і наші почуття, і наші стосунки були схожі на їхні. Білу ворону між чорними завжди ганяють. Ой, як мені хочеться, щоб усі їхні передбачення відносно тебе не збулись! Як мені легко і гарно тепер після того, як все виянилось, і тучі розсіялись!

Але, Валю, ти не пишеш мені нічого. Бач, швидше якісь чужі люди напишуть, ніж ти.

Напиши мені відповідь і передай цьому чоловікові. Це певна людина, своя. Напиши мені про все.

О, як я скучив за тобою, моє гарненьке і славне дівчатко! Живу лише думками про тебе і надією на нашу зустріч. Чекаю листа від тебе.

Цілую. Вовк.

1. II. 1950 р.

Добрий день, кохана Валюню!

Сьогодні, півгодини тому, одержав від тебе листівку. Дівчатко моє дороженьке! Ти образилась на мене, але хіба було б краще, коли б я затаїв у собі якісь сумніви і недовіру до тебе, а тобі писав улесливі листи? Що ж поробиш, така вже в мене вдача... Я завжди люблю відвертість і ясність у стосунках людських.

У той день я пережив стільки, як, може, не переживав ще ніколи. Слава Богу, що все вияснилось, і та омана розсіялась, як дим, як ранішній туман під промінням сонечка. Ти сердилась на мене? А я на тебе – ні. Ти знову стала для мене такою ж рідною, близькою і дорогою, як і була, і знову ти, мов зірочка, світиш мені в цьому уральському тумані...

Іди сюди. Сядь зі мною так ось рядом, поклади лікоть на плече, я щось розкажу тобі. Ти знаєш, я затужив за тобою дуже, дуже. У мене є цікаві новини. Як би мені хотілось зараз розказати їх тобі. Тепер мені навіть ні з ким і на рідній мові поговорити, а розповісти є про що ... Як я жалію тепер, що ми так багато часу потратили марно. Ми були з тобою часом, як діти, і не знали справжньої ціни тим хвилинам, які доля давала нам можливість проводити разом. Але нехай це буде наука надалі, правда? Я знаю з авторитетних джерел, що скоро (в кінці лютого) ми знову зустрінемося із тобою. Тоді, я думаю, ми врахуємо все.

Валюню! Мені так хочеться хоч одним очком побачити тебе і узнати, як ти живеш. Чому ти так коротко пишеш мені? Невже не можеш урвати від сну для свого Вовчика сіренького якихось 15-20 хвилин? Мене це дуже цікавить. Знаєш, Валю... Ні, про це писати не можна, розкажу, коли зустрінемося. Радісні, радісні вісті.

Чи скучила ти за мною хоч трішки, хоч на якусь частинку так, як я за тобою?

Напиши мені хоч одного листа великого, докладного про все, все. Добре? Чекаю.

Я одержав від тебе сьогодні 3-й лист.

Цікаво, чи експедитор передав тобі мого листа?

Передають тобі вітання І.Г., Валя, Ізраїль.

Я живу по-старому. Роботи багато, але уриваю завжди хвилинку, щоб думкою полетіти до тебе, побути хоч в уяві рядом із тобою.

Ну, бувай здоровенька, моя зірочко, нехай щастить тобі в цьому житті.

Міцно, міцно цілую тебе. Чекаю відповіді.

Твій Вовк.

4.II.50 р.

Добрий день, дорога Валю!

Учора одержав від тебе 2 листівки. Дякую тобі щиренько і міцно, міцно цілую. Ти не можеш собі уявити, як приємно мені читати твої рядочки прості і безхитрісні, як ти сама.

За цими скупими словами я бачу море ніжності і теплоти до мене, і стає так приємно і радісно... Я дуже радий, що ніжки твої загоїлись, і що ти здоровенька. Дивись тільки, щоб знову не дістала собі лиха на морозі, бережи себе. Там нікому тебе пожаліти, навіть мене немає.

Сьогодні снилась ти мені і мамця моя. Немовби приїхав я

додому, сіли за стіл, а рядом зі мною пустий стілець, миска і ложка. Мама моя питає: “А де ж Валя? Я ждала її” – і раптом ти заходиш. Привіталась зі всіма, сіла біля мене, і це так ясно, що я до цього часу відчуваю теплоту твого плеча. Ех, коли б це було в дійсності. Ну, нічого. Скоро зустрінемось. В кінці цього місяця ви приїдете до нас. А можливо, я і раніше тебе провідаю: 12 числа я постараюсь вирватись туди у службових справах. Рада будеш? Чи, може, ні? А поцілуєш міцно? О, як я жалію, що так багато часу пропало у нас марно, коли ми були разом! Коли прийдеш, я щось тобі прочитаю. Хочеш? Думаю про тебе часто, часто. Мрію про нашу зустріч, про справжню зустріч в інших умовах та іншому оточенні. Вірю твердо, що вона буде, коли в тебе є бажання на це, сила волі і настирливість. Основне зараз – тримайся, не падай духом, бережи здоров’я, бо воно, ой, як потрібне буде нам. Знаєш, я чомусь зараз відчуваю в собі стільки сили, що хочеться працювати і жити безмірно, але працювати і жити для себе, для сім’ї. Бо скільки ж можна для чужих? Новини є цікаві. Зустрінемось – розкажу. Зараз, на початку місяця, роботи менше, і я маю змогу приділяти більше часу особистим справам. Днями напишу щось тобі хороше. Хочеш? Живу по-старому. Здоров’я в повному порядку поки що, і це радує і дає можливість діждатися кінця. Листів щось від мамочки останнім часом немає. Турбуюся, чи все гаразд. А як же ти живеш? Ти так мало мені пишеш. Хочеться, щоб твої листи були великі, великі... А ще більш хочеться з тобою зустрітись, пригорнути і поцілувати тебе, живу, хорошу і дорогу мою зірочку на цьому чорному північному небі.

Ну, бувай здоровенька. Дякую за листи. Привіт М., С. Міцно, міцно цілую тебе.

Твій Вовк.

Добрий день, дороженька Валю!

Сьогодні одержав від тебе листа, писаного нашою і польською мовою. Дякую щиренько тобі за нього і міцно цілую. Ще ніякий твій лист не зворушив мене, як цей. Читаю його – і здається, що я говорю з тобою. Такою правдивістю і щирістю віє від тебе, кожного твого слова, що вони самі западають в душу. Сьогодні І.Г. збирається до вас, а числа 12.II, можливо, і я вирвусь. О, як хочеться побачитись і поговорити хоч декілька годин! Я думав, що сум за тобою з часом зменшиться через щоденні турботи, а воно трапилось навпаки: чим довше я тебе не бачу, тим більше відчуваю величину втрати. Немовби чогось не вистачає, немовби весь час чекаєш на когось, хто має незабаром прийти. Дивно. Те, чого чекав в роки юності, те, про що мріяв на волі, прийшло тут, у цих умовах, уже в 30 років, і його принесла ти. Недаром наша українська поговорка каже: “Судженої конем не об’їдеш”. От і звела нас доля, на щастя чи нещастя. От і думаю про тебе зараз кожну вільну хвилину, а особливо, коли лягаю спати, і голова моя торкається квіток, вишитих твоєю рукою... Ті хвилини, проведені разом, ті слова, сказані тобою, з такою ясністю спливають у уяві, що, здається, це було сьогодні ранком, ось, ось, недавно!

Часто, коли образ твій стане у мене перед очима, я посва-рюсь тобі пальцем і проказую слова з пісні: “Ой, очі, очі, очі дівочі, де ви навчилися зводить людей?” Але не думай, що мої відчуття – це захоплення твоєю зовнішністю. Звичайно, і це грає велику роль, але я більше і глибше в тисячу разів розумію тебе, ніж будь-хто (можливо, навіть більше, ніж Іра, бо вона все ж таки жінка), і я захоплююсь твоїм змістом. Ти немовби створена Богом за моїм бажанням, бо все, що я хотів би, щоб мала дівчина, маєш ти. З тобою я не боюсь жити в будь-яких умовах, і моє плече, на яке буде опиратись твоя рука,

буде завжди міцним. Валю, наші з тобою долі схожі! Ні ти, ні я ще не жили до цього часу по-справжньому, і ще та енергія, той порив священного не погас у грудях. О, як хочеться жити і творити щось корисне!! Кожен мій мускул, кожна клітина мого організму таїть у собі до цього часу сховану енергію, бажання праці, любові і боротьби. Давай же поєднаєм наше життя і знайдемо собі нагороду за всі ці роки страждань, за все, що довелось нам пережити. Валюню, рідненька, перевір ще раз свої почуття і, коли ти не згодна зі мною, то краще зараз скажи це. Краще я тепер відріжу гострим ножом від серця, ніж потім доведеться його виривати з м'ясом.

Привіт великий від мене тьоті Марусі, Соні і всім, хто знає мене. Скоро, можливо, знову зустрінемося. Тебе попрошу писати тоді, коли згадаєш свого Вовчика і коли захочеш зі мною поговорити. Із твоїх листівок я буду судити, як часто ти мене згадуєш. Добре? Ну, бувай здоровенька. Тримайся, не падай духом. Вір... Пиши частіш. Міцно, міцно цілую. До скорої зустрічі!

Твій Вовк.

7.II. 50 р.

Рідненька Валюню!

Учора направив Шайхасламову лист для тебе. Радий, що ти його вже одержала. Сьогодні знову хочеться черкнути тобі хоч пару слів, бо, можливо, я скоро поїду в Сосьву тижнів на 2-3 і тоді зовсім не матиму змоги написати тобі.

Знаєш, Валю, після від'їзду жінок більшість мужчин із презирством згадують їх. Можливо, тому, що жінки, з якими вони дружили, заслуговують цього, або тому, що їхні почуття були "лагерні" – але, так чи інакше, згадують їх не зовсім добре.

Коли ж після твого від'їзду я продовжував висловлювати захоплення тобою і згадувати з сумом і теплою, то це викликало велике здивування і сміх.

Той от лист фальшивий був результатом того, що декому дуже хотілось, щоб я подумав про тебе щось погане. Вони хотіли, щоб і ти була такою, як і їхні подружки.

Коли ця провокація провалилась, тепер вигадують інше. Мені передали, що 2 чоловіки на 52 кв. заспорили між собою, що найближчим часом один з них посміється над тобою. Я змушений тебе попередити, щоб ти була обережною і не давала підстав для таких розмов і насмішок. Вчора Сашка Картвелішвілі прислав листа Скрипці Петру (*портному*) про те, що він насміявся над його дівчиною. О, глупота осячача! Найшов дурень, чим похвалитись. Хвастався б він, що допоміг дівчині, що накормив, що підтримав, а то хвалиться, що в *лагерних* умовах добився свого. Ненавиджу його за це від голови до ніг. Дивись і розумій, на що здатні бувають люди. Не вір усім ласкавим словам, не вір ніяким провокаціям. Мені дуже важко буде втратити тебе. В житті тепер у мене ти тільки й залилася, і успіхи покладеної на мене справи будуть у великій мірі залежати від тебе.

Про своє життя я вже писав тобі. За тобою скучив дуже, дуже. Хочеться близько так посидіти коло тебе і пригорнути, поцілувати, приголубити...

Ех, для чого доля розкинула нас у різні боки! Валя, я приготував для тебе в дарунок одну річ, але передати її ні з ким. Як тільки трапиться пошланець, я обов'язково його тобі передам.

Пиши мені частіше і докладніше про своє життя і про себе. Ти ж знаєш, які дороги для мене твої рядочки.

Привіт передай тьоті Марусі, Соні і всім, хто знає мене.

Бувай здоровенька! Міцно, міцно цілую свою зірочку на цьому хмарному і темному небі.

Пиши. Цілую.

Твій Вовк.

P.S. Сьогодні був у *бараці* твоєму і довго, довго дивився на те місце, де колись була твоя кімната...

Цілую, Вовк.

Кохана Валюню!

Сьогодні несподівано до вас мусить іти Трохим. Хочеться сказати тобі від душі щось щире і хороше. Хочеться, щоб ти і через цю відстань, яка розділяє нас, відчула трепіт серця мого і силу моєї любові. Я знаю, що цього листа ніхто, крім тебе, читати не буде, і тому пишу так, немовби я говорю з тобою віч-на-віч. Валю, дівчатко моє дороженьке, з кожним днем все більше і більше ти вростаєш у мій організм. Я не мислю зараз майбутнього без тебе. Коли думаю про зустріч, то чомусь вона малюється в уяві не в цій обстановці. Я знаю, що шлях наш може бути тернистий і тяжкий, але я завжди буду разом із тобою. Коли повіє буря, щоб розігнати хмари, які ховають сонце, ти побачиш рядом бойового друга. Коли ти після переможного бою захочеш веселитись, ти побачиш у мені жартівливого батька. Завжди, коли відчуєш, що ти знесилилась, ти зможеш опертись на моє плече, і воно ніколи не зрадить. Я колись уже говорив тобі відверто, що я полюбив і люблю тебе не за твою красиву зовнішність (хоч і це, звичайно, грає певну роль). Я полюбив тебе за красу душі твоєї, за те, що серед болота, сміття і бруду ти зберегла кращі традиції в своєму дівочому серці, ти знайшла досить сили, щоб не забути серед всього цього лиха про основну роль людини. Я думаю, що така дівчина не зрадить. За неї ніколи не доведеться червоніти і терпіти насмішки. От тому-то ти завжди будеш для мене дорога – і коли ти здорова і весела, і тоді, якби була хвора; і коли ти красива, і коли не будеш гарна. Так от, Валю, коли ти все це цінуєш – дай руку. Коли я пишу ось ці рядки, я вмочую перо не в чорнило, а в кров свою гарячу. Я хочу почути від тебе відповідь на всі свої слова. Ще зараз не пізно. Можливо, в тебе якісь інші думки, погляди і стремління – тоді прошу тебе сказати відразу правду. Я знайду в собі досить сили волі і буду

продовжувати свій шлях один, бо іншої дівчини я не зможу так полюбити. Ти, може, думаєш, що це просто гарні слова і пишні фрази? Ні, Валю! Ти подивись кругом. Хіба ці ось “дівчата” достойні поваги, достойні того, що я пропоную тобі? Ти сама в десять раз більше від мене їх знаєш і скажеш, що ні. Мені жаль їх. Їх використовують, як висмоктують сік із сливи, і кинуть під ноги. А живе ж людина лише один раз, і за молодістю приходить старість... Ці “дівчата” достойні лише, щоб їх пожаліли. Так от, Валю, я хочу почути відповідь. Ти зумієш написати так, щоб це зрозуміло було лише мені. Нехай те, що я сказав зараз, або буде нам провідною зіркою на темному шляху в майбутнє, або нехай умре і буде поховане між нами. Добре? Домовились? Чекаю відповіді. А ти чомусь зовсім мені перестала писати. Часу немає чи набридло? Ти в листі Слави до Васі писала декілька рядочків? Почерк не твій, а підпис схожий. А чому ти пишеш “дорогий Васю”? Дивись, коли дорогих багато, вони стануть дешеві. Ну, це нічого. Я сам хотів просити, щоб ти взяла шефство над Славою. А яка вона? Чому я її не знаю? Пише вона по-українському не зовсім добре. Що, хіба була під впливом?

Ну, Валю, коротко, здається, про все сказав. Хотілось би говорити довго, довго, та вже посланець їде. Лист після прочитання знищ негайно. Відповіді чекаю скоро. Привіт від мене тьоті Марусі. Вона, виходить, там рекордист? Я вчора зустрів її в списках.

На Соню ображаюсь. Обіцяла черкнути листа, а тепер Іванові пише кожен день, а мені навіть привіту не передає. Невже не заслуговую? Ну, бувай здорова. Міцно, міцно цілую свою зірочку.

Твій Вовк.

8.II. 1950 р.

Рідненька Валюню!

Сьогодні знову І.Г. збирається їхати до вас і, можливо, таки вибереться, а тому пробач, що знову пишу. Я не набрид тобі? Ти не пишеш мені нічого, і мені здається, що і мої листівки читаєш нехотя. Уже давно одержав від тебе вісточку, а тобі пишу кожен день. О, як би хотілось хоч одним оком глянути, як ти живеш, посидіти близько і пригорнути тебе до серденька... До твого приїзду сюди (в кінці лютого або на початку березня) побачитись, напевно, не вдасться, бо вихідних днів до кінця місяця не буде, та й незабаром тижнів на 2-3 поїду в Сосьву. Так що це останні мої листівки перед довгою перервою. Як досадно, що ти так мало пишеш. Я розумію, що справа не в паперовій писанині, але мені не тільки приємно читати слова, написані твоєю рукою, а навіть торкатись до того, чого торкалась ти. Хочеться багато дечого сказати тобі. Ми ж іще не знаємо одне одного...Ми з тобою, немов дві людини, які йшли самотньо в пітьмі, навіпамацьки, а потім зустрілися, з радістю узялись за руки і, відчуваючи, що обом це приємно і потрібно, ідуть разом на світло, що маячить у далині. Жалію за тими хвилинами, коли ми були разом і, замість того, щоб повністю використати дорогий час, вагалися, оглядалися, вивіряли одне одного. Може, це й не потрібно, але мені хочеться, щоб ти ясно уявляла, хто я, щоб без вагання могла вибрати свій шлях. Добре. До зустрічі уже не так далеко. В ці останні дні мого перебування на 85 кв., перед виїздом в Сосьву, хотілось би одержувати від тебе листівки часто. Та, мабуть, мої бажання зостануться мріями, бо ти ж, знаю, лінива до писання. Перед від'їздом я напишу тобі великого листа, поговорю з тобою вволю на прощання.

А знаєш, Валю, новини є цікаві.

Ну, це при зустрічі. Ти одержуєш мої листівки? Шайхас-

ламов тобі віддав? *Грузчики* принесли? Бач, а ти не пишеш мені вже відколи.

Як же ти живеш? Ніжки загоїлись зовсім? Як настрої, як побутові умови? Чи від Ірочки одержала щось? О, як я скучаю за тобою, за рідною мовою, бо знову мені навіть поговорити ні з ким. А ти за мною скучала? Мені здається, що ти зараз скажеш: “Очевидно”.

Як тьотя Маруся, як Соня, чи ще заміж не повиходили? Соня обіцяла мені написати та й забула, напевно. Одна Лена Черкун прислала на моє ім'я нам усім хорошого, бадьорого товариського листа (на якого я, безсовісний, і не відповів). Подякуй їй від мого імені. Вона хороший товариш. У вільну хвилину колись я їй відповім.

Валюню, я прошу тебе, розкажи І.Г. все і напиши, що думаєш (погода для відправки листа хороша). Я буду з нетерпінням чекати.

Ну, до скорої зустрічі, моя Зіронько.

Міцно, міцно цілую тебе.

Твій Вовк.

9.II. 50 р.

Добрий день, рідненька Валюню!

*Тебе бачу я часто вві сні.
Ім'я Валя до болю знайоме,
Ножем вирівав я на сосні –
Його шепчуть тепер вітки хвої...*

Сьогодні І.Г. поїхав до вас. Зараз він, напевно, бачить усіх вас, говорить з вами, а я сиджу в кімнаті один і тільки думкою можу бути біля тебе. Вимкнули радіо, і в кімнаті стало тихо-тихо. Чути навіть, як там десь, за вікном, шумить тайга. У мене багато фантазії. Коли я вслухаюсь у цей далекий шелест тайги, мені здається, що я чую повість про те, що бачили ці

вікові сосни. Вони, як дві літні жінки, вже багато перенесли і бур, і негоди, але їм ще не хочеться помирати. Сумно хитають вони своїми головами, дивлячись на світ. А ось біля них стоїть біленька і струнка, мов дівчина, молода берізка. Чиясь сокира вже подряпала її біленьку кору. Декілька гілочок вже понівечено, і вона тремтить вся і з страхом чекає кінця свого життя дівочого... Так, вона, як і люди, має свою трагедію.

Чи думав я, що так складеться моє життя? Чи повірив би я, коли б в ті дні, як я в холодній студентській кімнаті штудіював філософію, світову літературу, хто-небудь сказав, що 8 років будуть викреслені з мого життя?

Я з самого малечку був неспокійний. То будував якусь машину “perpetuum mobile”(вічний двигун), то проводив із нашої сільської річки якийсь канал. Мені хотілось зробити для людей щось хороше і корисне. Ці дитячі фантазії незабаром розсіялись, але бажання принести користь людству зостались до сьогоднішнього дня.

Я ріс і виховувався на хуторі, де зберігались ще українські традиції, звичаї і народна культура. Я з захопленням слухав ліричні українські пісні про Гриця, якого отруїла Маруся, про страждання дівчини, яку зрадив козак, і я говорив: “Та немає кращих від наших пісень!” Я бачив, як зустрічають і вітають перехожого чоловіка, як старцеві молодиця в неділю біленьку сорочку дає, і говорив: “Та немає кращого, як наш край!”

І ця любов до свого народу і повага до нього залишилась на все життя. У великому місті, серед міської метушні, шуму і гаму, я завжди згадував хутір у вишневих садах, біленькі хати і наш нарід.

У студентські роки в зеленій Полтаві була надрукована і побачила світ моя перша невеличка повість. Війна розбила мої мрії; людей, на яких я опирався, розкидала в різні боки — і пішов я по тернистому шляху життя, повного мук і страждань.

Не зустрів би я тебе – можливо, будував би по-іншому плани на майбутнє. А зараз є певна надія бути разом з тобою. Коли витримаєш слово – будемо разом крокувати в житті і багато чого зробимо для щастя і радості людей і себе самих.

Будь же такою, якою я тебе собі уявляю. Будь зірочкою на цьому хмарному і чорному небі.

Ну, залишайся здорова. Пробач, що так часто турбую тебе своїми листівками. Чекаю чогось від тебе. Міцно цілую тебе і обнімаю.

Твій Вовк.

14.II. 50 р.

*Ночі темної чорні почвари
Заглядали в розплющені очі,
І страшніші, чим грізні кошмари,
Ті привиддя безсонної ночі...*

Леся Українка

Рідненька Валю!

Ці всі останні дні настрій у мене чомусь гнітючий, немов би перед якимись подіями. Вночі часто прокидаюсь і вже до самого ранку не можу заснути. Ввижається мама: бліда, змучена, зі сльозами на очах. Ввижаються товариші в подертому одязі, стомлені пройденим шляхом... Зву їх, хочу розважити і допомогти – і кидаюсь.

Безмірно скучав за твоїми листами. Хотілось під той настрій хоч декілька слів прочитати від тебе. З яким нетерпінням чекав я І.Г.! А він приїхав пізно та до того ще з півгодини промучив мене. Сказав, що тільки привіт передала і все. Віддав лист тільки тоді, коли побачив, як я переживаю і мучусь. Читав твого листа, і мені хотілось, щоб він був без кінця довгий. Ти так мало пишеш... Те, що фото своє ти віддала

І.Г., мені не сподобалось. Не хочу я, щоб образ твій хтось чужий держав у кишені. Знаєш, Валю, до цього часу я не знав, що таке ревності. Дівчата, з якими мені доводилось зустрічатись у студентські роки, дивувалися, що я ніколи не ревную їх до інших, а деякі навіть ображались. Тепер я бачу, що вони були праві в тому, що любові без ревності не буває. Я не ревнував, бо нікого глибоко, по-справжньому не любив. А зараз кожна фраза, сказана кимсь проти тебе, завдає мені болю. Та це й мусить так бути. Я ж не даром мрію поєднати наше життя. Ми мусимо бути близькі, як єдиний організм. Моя поїздка в Сосьву, напевне, відкладається до березня місяця. Це з одного боку краще, а з другого гірше, бо якраз, коли ти прийдеш, мені прийдеться їхати. Так уже скучив за тобою! І.Г. розповідає, що ти поправилась. Це дуже приємно. Мені так хочеться, щоб ти була здоровенька, весела і бадьора. Я, коли ти була тут, спостерігав часто, що ти не бережеш себе: то без пальта бігаєш, то без хустини, то он носа відморозила. Я тебе дуже прошу, Валю, пам'ятати про те, що здоров'я ще ой як буде потрібне нам. Бережи себе для нашого майбутнього. Воно прийде незабаром. Я про це і тьотю Марусю просив, щоб вона наглядала за тобою, щоб ти не бігала так.

Ну, як же ти живеш? Як я заздрю І.Г., що побачив тебе, поговорив з тобою. Валю, дорогенька, чи відчуваєш ти, як я скучив за тобою? Напевно, ні, бо пишеш мені рідко, рідко. Коли зустрінемося, найперш за чубчика тебе посмикаю, що не писала мені, а потім уже поцілую. Згодна?

Зараз тільки і розваги, що згадаю тебе, наші розмови, хвилини, які ми провели разом. Яка дорога мені стала подушечка з вишитими твоєю рукою квіточками... Напевно, снишся ти тому так часто, що я на ній сплю. А як ти пошту мені відправляєш? Через кого? Щось дуже довго ідуть твої листи. А листи від Слави (з якою ти разом спиш) доходять до Карпова на другий день вечором. Постарайся і ти відправляти тим же шля-

хом. Карпов переживає за Славу. Ти там всіма силами перешкоджай зближенню її з Картвелішвілі. Українська дівчина не повинна бути об'єктом насмішки.

Ну, от і все, здається, що хотів сказати тобі сьогодні. Привіт великий передавай від мене тьоті Марусі, Соні.

Пиши, рідненька, частіше мені. Пиши про все, що на душі твоїй, – як живеш, чи не зобижає хто і т. д.

Ну, бувай здоровенька! Міцно, міцно цілую тебе.

Твій Вовк.

15.II. 50 р.

Рідненька Валюню!

Якби ти знала, що твориться в моїй душі зараз! Цього ніхто не може зрозуміти, крім тебе, а ти далеко. Сьогодні був особливо тяжкий день. Немовби змовились всі проти нас з тобою. Навіть ті, кого ми вважаємо своїми друзями, – і ті кидають камінці в наш город.

Звечора довго не було світла сьогодні. Зібралась “лагерна аристократія”, і почались суди та пересуди. Не обминули і нас з тобою. Я лежав, прикинувшись сонним, а потім не витримав і давай соромити їх всіх... Скажи, чому люди завжди з охотою вірять у гірше, чим у краще? Для чого їм потрібно кидати грязюкою у все чисте, хороше і дороге? Ти не знаєш? А я знаю. Тому що самі вони брудні, і кожна чиста плямочка їм більмом на оці здається. Довго я з ними говорив, і тільки коли я пригадав їхніх матерів, що колись також були дівчатами і з яких гріх сміятись, тільки тоді вони замовкли, і один з них сказав: “Ти дивись, цей Володя її, напевно, і справді любить!”

Так, я гордо дививсь їм у вічі, бо я по-справжньому люблю тебе, як любить в'язень свободу, як любить кожен з нас весну, як люблять молодість і сонячне майбутнє. Ліг спати пізно, і

було так прикро, що відчував, як стискаються кулаки і щось гаряче підкочується до горла. Обняв свою подушечку з твоїми квіточками і безгучно проговорив: “Валю моя хороша, кохана і дорога, чи відчуваєш ти, що я рядом з тобою? Чому ж ти мовчиш і нічого не пишеш мені ось уже скільки часу?”...

І от немов у відповідь на це моє звернення до тебе я чую стукіт у двері, заходить Карпов і подає мені записку від тебе. О, яка вона була дорога мені в ту хвилину!! Дякую від душі, дякую щиро і міцно, міцно цілую. Засвітив свічку і довго читав твої дряпані каракулі-літери. Валю, як тобі не совісно? Ти кажеш мені: “Напевно, Володя зайнявся або думає зайнятись кимсь другим”. Ти подумай, що ти написала? Я взагалі ніколи не говорю дівчатам брехні. Словом “люблю” я не розкидався ніколи, а в *лагері*, крім тебе, його ніхто не чув і не почує ніколи від мене. І якщо ти вважаєш, що я можу забути про свою ясну зірочку, поки вона буде зірочка, то значить, ти глибоко помиляєшся в мені.

Валю, у мене є до тебе прохання. Дай слово, що ти його виконаєш. Добре? Давай з тобою домовимось не вірити в те, що будуть про тебе або мене говорити збоку, а просто будемо звертатись один до одного і питати. Я завжди скажу тобі правду. Так і тебе прошу відповідати мені правдиво.

Я цього хочу тому, що в цих от словах твоїх: “Зрада може бути тільки з вашого боку”, “Всі мужчини кидаються на брудну спідницю” і т.д. – я вбачаю чийсь вплив на тебе. Очевидно, хтось щось говорить або говорив тобі про мене. Кинь думати про ці дурниці, Валю. Говорити різні витівки ці підлі людиці будуть часто, і будуть радуватись і веселитись, коли будуть бачити наші муки. Отже, домовились?

Валю, чому ж ти так мало мені пишеш? Я знаю, що ти стомлюєшся дуже, знаю, рідненька, що тобі тяжко, але ж інші дівчата знаходять час написати величезні листи. Чому ти хоч раз не написала ґрунтовно і докладно про все, все? Не ску-

чаєш ти, напевне, за мною і згадуєш тоді, коли мого листа одержуєш.

О, горе, горе! Хоч би швидше зустріч! Я ніколи не думав, що розлука на короткий час буде така тяжка...

Ну, бувай здоровенька. Привіт т. Марусі.

Цілую тебе, кохана і дорога.

Твій Вовк.

P.S. Я серджусь на тебе за те, що навіть в листі не хочеш мене поцілувати, і ображаюсь. Значить, не любиш мене.

Вовк.

15.II

Рідненька Валю!

Сьогодні у мене щасливий день. Приходять всі з роботи і передають мені привіт від тебе. А тільки що був Коркішко і передав зміст вашої розмови. З яким інтересом я слухав його! Мене цікавила всяка дрібниця: що ти говорила, як ти виглядаєш, які думки і настрої у тебе. І після того, що мені передали, я ще більше захоплююсь тобою, ще більше кохаю тебе. Дякую від душі і за слова теплі, хороші, і за те, що ти виправдала мої надії і сподівання. Нехай же нагородять тебе Бог і Доля за твою щирю душу і палке серце. Нарід, в якого є такі люди, – безсмертний. Ти ображаєшся, кохана, що рідше став писати. Але ти знаєш, що листи “*на хапок*”, в яких, крім “жив, здоров”, нічого не напишеш, не люблю. То не листи, а відбування повинності. Таких листів краще не писати і не читати, бо вони ні уму, ні серцю; а хороших листів, в яких би я не писав, а говорив з тобою, я зараз не маю змоги написати. Весь час клопоти, турботи, весь час крутишся у цій круговерті життя, і треба пильно дивитись і міцно держатись, щоб десь не наскочити на підводний камінь. Я рідше пишу тобі, але для нас з тобою і мовчання повинно говорити багато дечого. Я

завжди з тобою рядом, і твоє ім'я для мене – це символ чогось хорошого і дорогого, як дорога мені Україна. Я вірю в майбутнє ще більше, чим колись. Вірю в нашу зустріч і вірю в наше щастя.

Від Іри не одержав листів. Можливо, той лист, що я послав їй, пропав. Дуже шкода. Постараюсь написати ще днями. Твої записки, від якої я мав здивуватись, я не одержав. Те, що хочеш дати мені, не відмовлюсь; хоч я і не відчував цього, але вірю тобі і буду вірити в те, що Вона буде охороняти мене.

Ну от, Валюню, і все, що хотів сказати тобі. Кінчаю, бо *розвод* уже почався, і треба шукати Сазона. Пиши частіше мені, бо, може, тебе скоро кудись переведуть, і буде ще тяжче тримати зв'язок.

Будь здоровенька. Цілую міцно, міцно Свою Валю.

Привіт усім нашим.

Цілую. Твій Вовк.

85 кв., 20.II. 50 р.

Рідненька Валюню!

Сьогодні ранком, після довгих чекань, нарешті одержав від тебе величезного листа, писаного чорнилом. Дякую, рідненька, тобі за нього і міцно цілую. Цей лист приніс мені радість і бадьорість на цілий день. Бувало, коли ти була тут, який би я стомлений не був – тільки поговорю з тобою, вся втома проходить, і енергія розливається по всьому тілі. Навіть більше. Вони діють на мене, як цілюща вода.

Який я радий, що ти на ОП – і трішки відпочинеш, і поправишся. Боюсь тільки, що тебе не відпустять на етап. Не дай Бог! Так уже хочеться побачити тебе, почути рідну мову, заглянути глибоко в очі твої, відчувати твій лікоть на своєму

плечі і теплоту і ніжність серця твого...

Як тільки ти поїхала, немовби опустіло навкруги мене. Де б я не був, що б я не робив, завжди відчуваю, що мені чогось не вистачає.

Ти стала для мене символом нашого світлого майбутнього.

Валю, кохана, я вірю тобі, як вірю в те, що для нас з тобою дорожче від життя. Більше ти від мене слів сумніву не почувеш. Але не дай Бог з тобою трапиться нещастя – тоді я буду зневажати не тільки тебе, а всіх жінок (бо тебе я вважаю ідеалом жінки). Тоді я буду мститись їм всім за загиблі надії і почуття. Ти завжди уміла не тільки розуміти, а відчувати, що твориться в моїй душі. Відчуй і зараз, зі всією серйозністю, те, що я тобі говорю. Про те, що я кинусь на якусь “брудну спідницю” і ради неї забуду свої стремління в майбутнє, забуду тебе, свою зірочку, – про це можеш не думати. Будеш ти тут чи не будеш, через місяць ми з тобою зустрінємось чи через рік, але ми все ж таки зустрінємось.

Я знайду тебе, де б ти не була, і, коли твоє серце не прохолоне, коли перші твої враження не зітруться, і коли різні К... швілі, і йому подібні не зуміють заморочити тобі голову і збити тебе з шляху, ми будемо разом. Дививсь, Валю, випробування тобі буде серйозне. Ти трималась на Туровській, але там жінки були регулярно, особливо на них не кидався ніхто, там легше було зберегти себе. Тут же ти попала, як зайчик у зграю голодних вовків. Для того, щоб хоч раз оволодіти тобою, щоб посміятись з тебе і з усього чистого і хорошого, не будуть рахуватись ні з чим. Ласка, погрози, улесливі розмови, матеріальний тиск – все буде пущено в хід. Чи зумієш ти відрізнити фальш від натуральності, чи зумієш відрізнити Правду від Кривди і зостатись такою ж моєю зірочкою ясною, як була?

Життя покаже все. Курчат по осені рахують. Я живу в ос-

новному по-старому. Роботи багато, пожаліти нікому, сама знаєш. Через декілька днів (у перших числах березня) чекаю тебе до себе. Не в гості, а додому.

Тьоті Марусі подяку і вітання від мене передай. На Соню я образився. Я помилився в ній. Це українка тільки зовні, а всередині – матеріалістка з голови до ніг і більш нічого. Славі також вітання від мене передай. Нехай зостається такою, якою вона була до цього часу, і хай слухає тебе (надіюсь, що нічому поганому ти її не научиш). Аннушці цю ось записку передай. Мене Арно знайомив з нею, коли я був на 52 кв. і бачив її.

Привіт тобі від Васі Карпова, І.Г., Васі Б. і всіх, хто поважає нас з тобою.

Ну, будь здоровенька. Скажи, ти тепер будеш частенько писати? А чому ти в листі навіть не хочеш ніколи мене поцілувати? Не хочеш? Ну, а я тебе цілую міцно, міцно.

Пиши, чекаю.

Твій Вовк.

21.II. 50 р.

Рідненька Валю!

Сьогодні вечором зайшов до мене один *грузчик*, який передавав тобі записку. Згадали за тебе, він розказав мені, як ти розпитувала про мене, як цікавилась моїм життям, з яким інтересом слухала його відповіді. Так приємно було мені почути хороші слова про тебе, так тепло стало на серці моєму! Спасибі, рідненька, спасибі за все, що зробила для мене. Колись доля нагородить тебе за все це. Ти ж знаєш народну поговорку: “Що посієш, те й пожнеш”.

Я пам’ятаю сказані тобою слова: “Я дивлюсь на своє нещастя як на скороминуче явище”. Коли я почув їх, я усміхнувся радісно в душі. Як схожі наші погляди! Які ми близькі з

тобою! Так, Валю, горе тому, хто борсається в цьому болоті і не вірить в те, що колись він вибереться з нього і заживе справжнім життям. Коли б усі дівчата були такі, як ти, вони б і поводитись в житті інакше. Я пригадую, коли ще в дитинстві мамця моя наказували піймати курку. Я ніколи не заманював їх, не обдурював, щоб піймати. Я завжди швидко гнався за куркою, і, коли вона бачила, що я біжу швидко, то втрачала надію на втечу, розставляла крила, сідала, і я спокійно підходив і брав її. Так і “дівчата”. Досить було нещастю тільки трішки погнатись за ними, як вони, немов ті дурні курки, вже втратили надію, розставили крила і безпомічно сидять на землі. Підходь хто хоч, бери їх. Ну скажи, хіба це неправда? Інакше як би міг Жданов почати з перших нар в секції і закінчити останніми (так, здається, пише Слава). Надіюсь, що коли він перейде у вашу секцію, йому доведеться декілька нар обминати, бо там є дехто не схожий на загнаних курей. Ех, життя, життя!..

Значить, ти відпочиваєш зараз? Я дуже радий цьому. А час як проводиш? Ти хоч листи за ці дві неділі понаписуй усім. Ірочці пиши та й мене не забувай, грішного, то й Бог тебе не забуде. Добре? Я вчора написав тобі листа і туди вложив і Аннушці записочку, але ти її одержиш або сьогодні, або завтра, бо ця записка піде екстреним кур’ером. А ще раніше я написав листа Коркішкові і вложив записку для тебе. Чи одержала ти її? Бо ця “почта” дуже ненадійна.

Живу я, Валюню, по-старому. Наближається кінець місяця. Роботи буде дуже багато, а пожаліти нікому. А скажи: ти жаліти умієш? Мабуть, ні, бо ти і не поцілувала ні в одному листі мене ніколи. Ех, ти... Пиши мені побільше і докладніше про себе. Бережи себе, не бігай роздягнена, слухай тьотю Марусю.

В перших числах березня чекаю тебе до себе. Ну, будь здо-

ровенька. Привіт т. Марусі, Аннушці, Арно, Славі і всім, хто знає мене.

До скорої зустрічі, кохана Валюню. Пиши. Міцно цілую тебе.

Твій Вовк.

P.S. Я Ірочці нашій написав два листи. Один короткий, а другий писав під настрій і списав своїм густим почерком 4 сторінки. Зачепив багато цікавих питань, і дуже хотілось би почути на них відповідь. Та одержу, напевно, тоді, коли ти будеш уже тут. Читатимем разом.

Цілую. Вовк.

27.II. 50 р.

Рідненька Валю!

Зараз уже далеко за північ, година 2-га – 3-тя. Сиджу, а голова тріщить від перевтоми, злипаються очі, а роботи ще ціле море. Вийшов на двір, і в обличчя ударив вітер. Теплий весінний вітер. Невже це весна? 8-ма весна на чужині! Зайшов у приміщення – і захотілось хоч пару рядочків черкнути тобі. Завтра хлопці збираються їхати до вас. Збирається Карпов, а мені не можна. Я прикутий роботою, до 2-го березня не зможу ніяк відірватись. Не везе мені ніяк. А як хотілося б побачити тебе, рідненька, поговорити, приголубити... Мені здається, що ти не скучаєш за мною зовсім. Нічим ти не проявляєш суму за мною. Навіть написати лінишся. Подумати тільки, за два тижні аж два листи написати! Та ще ж хоч би листи, а то дві записочки малюсінькі. Чого можна чекати далі, коли ти будеш ходити 15-16 км на день?

У всьому, звичайно, я винний. Я неправильно діяв і поведивсь з тобою, і за це буду покараний. Що ж, нехай це буде мені уроком на майбутнє. О, як не хочеться втратити мені тебе!

Скоро ми зустрінемося, але мені вже не віриться, що ти

будеш знову такою ж близькою, як і була. Ну, добре, час покаже все. З вашим приїздом дещо змінилось. Ви повинні прийхати після 15 березня. Це не так уже і довго, але я так скучив за тобою, що хочеться ще швидше.

Як же ти живеш, Валюню? Як проводила вільний час ці два тижні? Ти чомусь ні слова про це не говориш.

Я живу, як і раніше. Здоров'я в порядку, але роботи, роботи...

Валю, в основному листі я просив тебе переслати Іроччиного листа. Передай його завтра з хлопцями нашими (краще всього з Карповим, коли він поїде).

Новин у мене багато хороших, але ні написати, ні переказати їх кимсь я не можу.

А як ставиться до тебе Коркішко? Ти з ним часто розмовляєш? Щось він не пише нам нічого. А мої листи ти одержуєш?

Напиши мені докладно про все. Пробач, що лист такий беззмістовний, але я вже сказав, в який час його пишу.

Передай привіт тьоті Марусі, Славі, Аннушці, Арно і всім, хто знає мене. Про все, що цікавить тебе, можеш розпитати у Карпова, а також сказати йому можеш все, про що писати не можна. Ну, будь здоровенька. До скорої зустрічі! Зоставайсь такою, як і була. Міцно цілую свою Зірочку.

Твій Вовк.

2.III. 50 р.

Рідненька Валюню!

Сьогодні покінчив з місячним звітом, зітхнув вільніше і вирішив написати тобі. Листа твого, який послала вкупі з Славиним, одержав дуже швидко. Дякую тобі щиренько за нього. А чому ти листа від Ірочки не переслала мені? Так хочеться почути її голос. Ти з І.Г. обов'язково пришли мені і той, що тобі адресований, і той, що мені. Все прочитати хо-

четься. Сьогодні день у мене просто щасливий. Рано-вранці мені сказали дуже приємну новину важливого значення. Під впливом її настроїв цілий день був хороший. Я розважав товаришів смішними анекдотами і пустував, як мале хлоп'я. Вечором моя радість ще збільшилась. Прибув до нас земляк мій один з Полтавщини. Поговорив з ним рідною мовою, а потім (у нього хороший голос) він заспівав мені мою любиму пісню "Там, де Ятрань круто в'ється" і "За Сибіром сонце сходить". Слухав його, і моя уява полинула далеко в рідні місця, дорогі моєму серцю. Відчуваю, що скоро ми з тобою знову побачимо їх. Побачимо Ірочку твою з мамою... Ти не будеш заперечувати, коли я разом з тобою захочу їх провідати? Не думай, Валю, що я просто так питаю. Я маю на це певні підстави. Знаєш, Валю, ти даремно з такою недовірою ставишся до мене. Чому ти думаєш, що я жалкую за тим, що у тобі, а не за тобою? Я вже декілька раз говорив, що люблю тебе не просто як дівчину, а як Свою Валю, люблю тебе за все хороше, що є у твоїй душі. Я не ганяюсь за тим, в чому ти мене підозрюєш. Єсть речі, які багато дорожчі від цього... Є багато дівчат, а Валя у мене може бути одна. Для того, щоб пожартувати, погратись, дівчат можна знайти на кожному кроці, а для того, щоб життя прожити, ділити разом і радощі, і горе, щоб серця бились в один такт і думки текли в одне русло – такою можеш бути для мене тільки ти. Я ціню і поважаю тебе так, як ти навіть не думаєш. Нехай навіть думка не закрадається в тебе, що я кидаю слова на вітер. Невже ти не переконалась під час наших хороших зустрічей і неville не відчула, що я не використовував всіх своїх можливостей лиш тому, що вбачав у тобі не просто *лагерну* дівчину, а щось високе, хороше і дороге... Зради з мого боку не буде ніколи, лиш би ти не заставляла мене червоніти і за тебе, і за Україну. А коли ти надієшся на себе, то я на себе вповні надіюсь, і говорити нам про це більше нічого.

До зустрічі, може, навіть кращої, ніж ти чекаєш, залилось небагато. Я тільки прошу тебе: в хвилини, коли ти згадаєш мене і коли ти буваєш менш стомленою денною працею, чим завжди, пиши мені хоч трішки про себе. Бери приклад зі Слави. А про недовіру і зраду говорити більше не будемо – це не до лица нам обом. Обманювати і жартувати з твоїми і своїми почуттями я не збираюсь. Отже, домовились? Все. Амінь.

Недавно одержав листа од мами своєї. Жаль так її стало. Їй уже 70-й рік, а скільки горя звалилося в ці останні дні життя на її сиву голову!..

Живу по-старому. Продовжую зараз потрошку те, що почав. Вільного часу майже не маю, та це й краще. Життя не таке вже довге, а встигнути треба багато... Чи будеш ти, Валю, допомагати мені у моїй роботі? Ой, як жаль, що мені вже 30 років! Я ще лише збираюсь жити. Ще душа горить поривом, бажанням, а роки підкрадаються нечутною ходою. Та це пусте. Ще можна встигнути. Головне – це зберегти юність і силу душі. Настане час, коли ми будемо жити і працювати разом. Всі блага життя відкриються перед нами...

А як же ти живеш, рідненька? Чи поправилась? Як здоров'я твоє? Стомлюєшся дуже? Дивись, бережи себе для нашого майбутнього! Пиши мені як можна більше про себе. Привіт тьоті Марусі, Славі (шкода, що я не знайомий з нею), Аннушці, Коркішкові і всім, хто знає мене.

А з тобою при зустрічі в мене буде довга і цікава розмова.

Ну, бувай здоровенька, моя Валюню (коли ти не можеш назвати себе моєю, то я тебе називаю). Міцно цілую свою зіроньку. Пиши. До скорої зустрічі!

Твій Вовк.

Добрий день, Валя! Тьотя Маруся, Аня і Слава!

Сьогодні, хоч з великим спізненням, одержав від вас всіх листи, написані ще 26.II. Дякую щиро за те, що не забули мене, дякую за теплі слова і побажання. Ви, напевно, уявляєте, як приємно одержати в наших умовах лист від людей, яких поважаєш і яких ціниш – серед цієї уральської тайги і болота не відчуваєш себе таким самотнім. І всі труднощі життя здаються не такими великими. Саме страшне в наших умовах – це самотність і безперспективність майбутнього, яке прийде незабаром. Хто не бачить кінця цього лиха, той взагалі втрачає надії на життя. Дорогі мої земляки! Ми ще будемо жити в інших умовах і ще будемо мати щастя бачити своїх рідних і близьких нам людей. Не треба ж падати духом! Знаю, що вам як жінкам тяжче переносить це горе. Щоденна хідня за 18-20 км, 40-сантиметрові балани – все це не жіночих рук діло, але ви і це повинні перенести і перетерпіти.

Скоро ми, напевно, зустрінемось. Я хотів би бачити вас при зустрічі такими, якими собі уявляю. Розмови різні про Валю і Славу припинилися. Напевно, ті, в кого зуб горів, кинулись на інші, менш тверді горіхи. Це приємно. Вася також упевнений тепер у своїй Славі і заспокоївся. Так і повинно бути.

Думаю, що ваша витримка і всі ті неприємності, які ви, можливо, мали через неї, окупляться з лихвою в майбутньому.

В той день, коли ви нас чекали, Вася збирався до вас у гості. Мені не можна тоді було: уже біля вахти стояв – і все лопнуло. Ну, нічого. Тепер уже зустріч зовсім скоро. А зустрітись дуже хочеться... Для Валі і Ані у мене є цікаві новини. Аня, напевно, не підозрює і не догадується, про що буде мова.

А я випадково узнав щось таке, що стосується її. Жаль, що не можу написати про це.

Чому ж ти, Валю, мені листа від Ірочки не переслала до цього часу? Ти вишли мені, а копію собі zostав. Чекаю з нетерпінням.

Ну, дорогенькі мої, ще раз щиренько дякую вам всім за листи ваші. Повірте, що ті слова, написані вашою рукою на шматочку паперу, дуже дорогі мені.

Бувайте здорові і щасливі. Привіт всім, хто знає мене. Пробачте мені за нескромність, але не можу стриматись, щоб не поцілувати свою Валічку.

З привітом, В.

5.III. 50 р.

Рідненька Валю!

Сьогодні несподівано одержав від тебе другого листа, пересланого через Карпова. І чим більше я його не чекав, тим більше дорогий і приємний був він мені. Признаюсь, що лише сьогодні в твоїм листі я відчув ніжність і побачив справжню свою Валю, ласкаву, ніжну, вдумливу і безмірно дорогу – такою снилась ти мені в темряві нічній, такою у мріях своїх бачив я тебе в сонячному майбутньому. До сьогоднішнього листа я відчував, що якась границя, стриманість лежить між нами, і це заважає близько підійти нам одне до одного. А сьогодні я відчув, що ми зовсім рядом. Тих слів ніжності, написаних тобою біля вогнища після важкого трудового дня, я ніколи не забуду протягом всього нашого життя. О, який я вдячний тобі за них! Даю слово, що ти ніколи не пошкодуєш, що мені їх сказала. Я умію любити так, як умію ненавидіти. Дай мені твою руку, поклади от сюди мені на серце. Ти чуєш, як б'ється воно? Так може битись лише серце людини, коли вона горить

благородним стремлінням... Не приймай свої руки. Мені приємно, коли ти торкаєшся серця мого і контролюєш його рухи. Я певний, що ти не почувеш фальшивих звуків: це не властиво ні мені, ні серцю моєму. Як, Валю, віддячити тобі за довір'я і любов твою? Постараюсь відплатити тобі ще у більшій мірі. Для чого ти говориш, що моє почуття до тебе холодне? Невже ти не бачиш, що наша вимушена розлука ще більш роздмухує любов? Тепер переконався, що вогонь нашої любові був не вогнем сірника, який гаситься першим подихом вітру. Наша любов – це великий благородний вогонь двох душ з однаковим поривом. Хіба це не правда? Ти почитай наші листи. Я написав тобі недавно про свою тугу за Україною, а ти, ще не одержавши цього мого листа, також пишеш мені про тугу за мамою і рідним краєм. У нас однакові болі і горе. У нас спільна повинна бути і радість. Коли я буду на Україні, то писати тобі не буду. Чому? Та хоч би тому, що ти будеш завжди зі мною. Нащо мені писати листи, коли ми будемо жити в одній кімнаті, близько пригортатись одне до одного, споминаючи минуле горе, і насолоджуватись щастям сучасного? Про які ж ти мене листи питаєш? Хіба ти не хочеш бути зі мною разом? Про брата і сестричку – це дурниці ти говориш. Дружина дорожча від сестри. А ти для мене... більше, чим дружина. Ти пишеш, що уникаю відповіді на якісь питання, які ти задавала мені в листах. Я не розумію нічого. Можливо, листи ті не дійшли до мене. Я завжди говорив тобі все прямо і правду, бо гірка правда краще від солодкої брехні. Питай, і я завжди тобі відповім. Листи твої, послані з Славиними разом, доходять дуже скоро. Будемо і далі користуватись цією "почтою". Вчора переслав тобі листа з К., ти одержала його? Там в одному написані тобі й Славі. Зараз там у вас І.Г., перешли ним все, що збиралась (лист від Ірочки).

Ну, Валюню, дай я ще раз загляну в очки твої... Руку мож-

на покласти? Дякую...

Дивись, рідненька, тримайся. Я завжди рядом з тобою, поки ти – моя Валя. А останній твій лист дає мені надію, що ти будеш моєю завжди.

Правда, я не помиляюсь? Ну от, значить, і добре.

Давай же я за це поцілую тебе міцно, міцно, як ніколи...

Передай вітання т. Марусі, Славі, Аннушці, Арно, Соні. Від Соні я одержав два листи. Відповісти ще не зібрався. Передай привіт їй. Колись відповім, бо вчора лише встиг після твого листа Ленці Черкун відповісти. А вона тобі поцілунок від мене передавала?

Ну, ось і все коротко. Будь здоровенька. А коли ти себе моєю Валею назвеш? Га?

Ну, бувай. Пиши, рідненька.

Цілую. Твій Вовк.

7.III

*З тобою ми вдвох не зітхали,
ніколи не плакали ми;
Ті болі і тяжкі зітхання
прийшли до нас потім самі...*

Генріх Гейне

Рідненька Валюню!

Коли в той останній день ти зайшла попрощатись і близько, близько сиділа, пригорнувшись до мене, я відчув, що розлука буде тяжкою для мене. Але я не уявляв тоді, що вона буде такою болючою... Надто багато в нас спільного, надто близькі ми з тобою, щоб я міг без муки пережити розлуку. Так, як не можна без болю позбутись руки або ноги, так відчувається і твоя відсутність. У всьому цьому я бачу волю долі, яка розпоряджається нашим життям. А раз так, то на цій короткій

зустрічі не закінчиться наше майбутнє. Тільки б з тобою було все гаразд, тільки б ти була здорова. Коли подумаю про тебе, серце обливається кров'ю. Кожен день пройти 18-20 км, ворочати тяжкі балани, різати їх – все це дуже тяжко. О, коли б я міг позбавити тебе цього, коли б міг тобі допомогти чимось! Але... Потерпи ще трішки. Не завжди так буде. Ще настане час, коли ми не будемо знати дзвінків, повірок і тому подібних неприємних речей.

Листів щось давненько від тебе не одержував. Зараз, правда, з *почтою* не все гаразд, але ти старайся використати всі можливості. Можеш посилати вкупі зі Славиними. Я тобі пишу часто, майже кожен день, але не впевнений, чи ти одержуєш. Вчора я послав листа К. В листі новини. Можливо, він почерк мій погано розбирає, ти допоможи йому розібратись. Там і тебе дещо стосується. Тільки... дивись... Коли зміни якісь будуть, напишу. Листи читай уважно. Ті твої знайомі з Москви, про яких ти мені говорила, були в Сосьві. Цікавились тобою. Можливо, напишуть тобі після повернення. Я живу так само. Скучаю за тобою дуже. Роботи багато, вільного часу майже немає. Позавчора написав всім вам (твоїм подругам) колективного листа. Ви вже його, напевно, одержали. Жаль, що я не маю змоги з тобою поговорити. Коли все буде в порядку, то в кінці місяця зустрінемося. Ну, в основному все. Привіт Славі, т. Марусі, Арно, Аннушці, Любі, Т.Т. і всім, хто знає мене.

Я прошу все ж таки писати мені трішки частіше. Вася Славу також про це саме просить. Ну, будьте здоровенькі. А листа від Ірочки коли перешлеш? Чекаю. Міцно, міцно цілую свою кохану і єдину Зіроньку.

Твій Вовк.

10 годин вечора. 7.III.

Валю!

Вдень написав тобі листа, а вечором одержав від тебе записку, писану 5.III. Мене дуже дивує, що ти не одержала моїх листів. Одного я послав з Кодишем, а другі два іншими шляхами. Це дуже погано. Давай з тобою так договоримось: будемо писати одне одному регулярно через день-два, не чекаючи відповіді. Листи можуть пропадати, а ми обоє будемо переживати. Художник, звичайно, прибавив трішки, але, можливо, я й похудав проти минулого.

Скажу відверто: скучаю за тобою, і ще є деякі причини. Я знаю те, чого не знаєш ти. Прочитай уважно листи мої, може, догадаєшся. Цього листа ти одержиш сьогодні вночі. Постарайсь цим же чоловіком дати відповідь. Іроччині листи прийшли.

Цілую, Вовк.

8.III. 50 р.

Рідненька Валю!

Тільки що одержав листа від тебе, писаного 7.III вночі. Дякую, рідненька, за теплі рядочки і за лист від Ірочки. Валю, я відчуваю, що ти образилась на мене за те, що я написав Л.Ч. листа. Так не можна, дороженька. Було б свинством з мого боку зовсім не відповісти дівчині на хорошого, цілком товариського листа. Я не задів ні своєї, ні твоєї честі і підкреслив, що тебе я ціную вище всього і що мене цікавиш лише ти. А в конюха разом із твоїм і Славин лист. Забери обов'язково. По відношенню до мами твоєї і її листа можу сказати ось що. Мама, як мама, – права. На неї не можна ображатись за ті слова, докори, які вона тобі написала. Вона не знає мене зовсім.

Вона не уявляє собі обстановки, в якій ми живемо, то хіба ж є тут щось дивне, що мати застерігає свою дочку? Було б для мене дивніше, щоби вона написала тобі: “От добре, що ти, люба доню, в *лагері* знайшла собі чоловіка...” Так, лист мами твоєї в даний період правдивий. Але, Валю, я більше, чим впевнений, що, коли б твоя мама знала мене, коли б вона знала про почуття мої до тебе – не *лагерні*, а справжні, щирі, коли б вона бачила ту обстановку, в якій ми живемо, вона б ні слова не сказала тобі, а мене б полюбила, як сина свого. В цьому я тебе запевняю. Виходить, що ми з тобою також праві. Залишається зараз тільки ждати, поки твоя мама побачить і визнає мене і замінить свій гнів на милість. Зі свого боку можу тебе твердо запевнити: ніколи жаліти за зробленим або червоніти за мене перед своїми рідними тобі не доведеться. Зрозуміло? Ну, а тепер ти вже сама роби висновки і будуй своє відношення до мене.

Відповідь Іроччі напишу на днях. Вона хороша дівчина, хоч, очевидно, трохи підозріло дивиться на мене. Але це добре. Коли узнає мене, буде дивитись інакше. Ось так воно і втрутиться все згодом. А чому в тебе настрій поганий, рідненька? Я не хочу, щоб ти була сумненька. Чуєш? Ну, подивись мені в очі... Поклади лікоть на плече... Дякую. Легше стало? Ну, ось так би і давно. В саму тяжку хвилину не забувай, що я з тобою рядом.

Час тривожний, і ми повинні ще ближче в ці хвилини бути. Я пишу тобі часто, але дуже досадно, що листи не всі доходять до тебе. Твої я ніби всі одержую. Так давай домовимось раз і назавжди: будемо писати часто одне одному, бо, може, скоро і цієї єдиної радості не матимем. Зараз положення таке: або ж ми скоро зустрінемося (ти приїдеш до мене), або ж роз'їдемося у різні кінці. Отже, пам'ятай твердо одно: що б не трапилось з тобою, куди б не закинула тебе доля, я все одно знайду тебе і не кину. Слово честі.

Тримайся, дівчино! Бережи себе для нашого майбутнього. Ну, будь здоровенька. Привіт всім нашим друзям.

Твій Вовк.

P.S. Говорять в авторитетних колах, що в перший вихідний після 12.III всі прибудете до нас.

12.III.

Рідненька Валю!

Ще позавчора, як тільки одержав твій лист і Іроччин, я зараз же написав тобі відповідь. але наша “*почта*” ось уже кілька днів не працює, і тобі мій лист і Васин до Слави десь блукають у дорозі. Сьогодні трапляється нагода передати тобі листівочку, і я спішу використати її. Хотілось би, звичайно, щоб ти почитала мого попереднього листа. Там є дещо цікаве, хотілось би почути відповідь на питання, які я там зачепив, але що ж поробиш, прочитаю заднім числом. О, як уже мені хочеться не на папері з тобою говорити, а близько сісти біля тебе у моїй затишній кімнаті вечором і розказати все, що наболіло на душі за цей час. Зрозуміти повністю тільки ти мене можеш.

Коли я розмовляв з тобою, мені не завжди були потрібні слова. Інколи мені досить було глянути на тебе – і я відчував, що ти мене зрозуміла, що ти реагуєш на мій настрій і мої почуття... Це ще більше посилювало повагу, вдячність і любов до тебе.

Під час наших зустрічей я боявся лише одного: щоб ти не віднесла мене до розряду завойовників сердець. Я хотів, щоб ти зрозуміла, що почуття мої не *лагерні*, і не *по-лагерному* відповіла на них. Ми живемо для майбутнього і повинні думати про нього.

Валю, рідненька, всі думки мої зараз біля тебе. Настане час, коли ми також скуштуємо щастя.

Пишу тобі часто, Вася Карпов також, але не знаємо, чи одержуєте ви з Славою все. Зараз спішу кінчать, бо чоловік чекає. Постарайсь написати як можна швидше.

Привіт тьоті Марусі, Славі, Аннушці, Арно і всім, хто знає мене.

Міцно, міцно цілую тебе.

Твій Вовк.

14.III. 50 р.

Рідненька Валю!

Сьогодні цілий день якийсь пригнічений настрої. Після обіду написав Ірі великого листа (відповідь на її лист), і чомусь так захотілось написати тобі хоч декілька слів, бо немає сили не поговорити з тобою в цю хвилину. Як ти близько від мене, всього декілька кілометрів, і разом з тим як далеко ти! Я не маю змоги ні побачити тебе, ні навіть одержати від тебе пару теплих слів. О, як я скучив за твоїми дряпанними літерами!

Твої двоюрідні брати, які приїжджали в Сосьву, Михайло, Василь і Данило, щось сердилися на тебе дуже і на Т.Т. також. їм не подобається, що ви тут. Можливо, хочать, щоб ще подалі були. На мене менш гніваються, але також недобрим оком позирають. От рідня в тебе! Не чекав я цього. Я думав, вони кращі до нас будуть, а вони, навпаки, ні посилок, ні листів не шлють, та ще й гніваються. Ну, нічого. Колись прийде “коза до воза” і скаже “ме-е...!” Я живу в основному по-старому. Так хочеться, щоб ти в ці хвилини була разом зі мною! Скоро, коли все буде в порядку, зустрінемось з тобою. Багато уваги і часу приділимо тому, про що раніше тобі говорив. Приїдеш – покажу.

Скільки новин у мене є! Як уже хочеться посидіти і поговорити з тобою! Ти листи останні мої одержала? Коли ні –

дуже жаль.

Ну, як ти живеш, Валюню? Як здоров'ячко твоє, як настрої, самопочуття? “Покорителі сердець” тобі не докучають? А Слава як там тримається? Напиши мені великого листа. На днях І.Г. повинен бути у вас. Коли не знайдеш способу переслати мені відповідь раніше, то хоч з І.Г. величезного листа пришли.

Передавай привіт від мене всім нашим. Т.Т. також не забудь. Вася К. дуже скучає за Славою, чекає її листів.

Ну, будь здоровенька. Пиши.

Цілую, міцно цілую.

Вовк.

18.III. 50 p.

Рідненька Валю!

Не знаю, чи матиму можливість ще коли так вільно написати тобі листа, як сьогодні, не знаю, чи доведеться скоро побачитись нам, а тому сьогодні все напишу, що наболіло на серці моєму. Вислухай же мене уважно. Пройшло вже біля двох місяців, як ми розлучились з тобою після коротких зустрічей. Тобто, в розлуці ми вже в два рази більше, чим були разом. Але ця розлука допомогла нам краще пізнати одне одного, допомогла звикнути і перевірити свої почуття. Тепер я вже знаю тебе. Ці роки неволі навчили мене швидко орієнтуватись в людях, і я дуже радий, що не помилився в тобі. Валю, я не хочу таїти від тебе, що я маю велику ціль свого життя. Я відчуваю, що в мені більше чим досить сили, таланту, щоб досягти її. Пройде ще декілька років – і побачить світ те, що виношую зараз я в собі. Я знаю: з радістю побачать моє творіння всі люди. І це маленький, сіренький, звичайний чоловічок! Не все те золото, що блищить. Велич людини визначається її ділами. Цілком нормально, що я задумувавсь не раз над пи-

танням про подругу життя. Дружина, яка була в мене до 43-го року, стала для мене далекою і чужою. Дуже різко розійшлися у нас з нею шляхи і цілі життя, щоб можливо було поставити питання про поновлення зв'язку. Мені потрібна була подруга життя, а не просто жінка. Велика доля мого успіху і користі для людей наших буде залежати від неї. І от судьба чи, може, сам Бог сприяли нашій зустрічі з тобою. Ми такі близькі, немовби створені одне для одного. Ну скажи, хіба цікаво не жити, а тліти ціле життя, а коли прийде смерть і постане питання: “А що зробив ти для людства?” – не знайти, що відповісти? А з тобою я зумію постройти життя інакше. Разом ми з боротьбою, сміхом, жартами і щастям будемо крокувати по життю. Так, Валю, я перевінив свої почуття до тебе, і в цей тривожний час я пропоную тобі свою руку. Вона ніколи не здригнеться і не зрадить. Якщо ти колись могла думати, що я тобі говорю це, щоб обмануть тебе, добитись чогось, то тепер ти сама бачиш, що це мені ні до чого. Я навіть не захотів переступити певних границь в наших стосунках, бо не хотів, щоб ти подумала, що я тільки того і добиваюсь. Це дорого мені коштувало, а ти не тільки не оцінила, а ще жорстоко покарала мене: ти зробила щось, чого я не простив би нікому, крім тебе. Хочеш знати, що саме? Ну, що ж, я скажу. Я написав був зга-рячу листа тобі зараз же, але потім сам на другий день перечитав його і порвав. Думаю, прийде Валя з роботи стомлена, знесилена, одержить від мене листа, зрадіє, а коли прочитає, то настрій ще гірший стане. Так і порвав того листа. Ну, то хочеш знати, чим ти мене так образила? Скажи мені, хто тебе тяг за язика розказати “під секретом” про те, як я поводивсь з тобою? І.Г. при всій нашій компанії з глузуванням розповів все, скривши, від кого дізнався, бо він дав слово не казати цього. Сором, гнів, образа пройняли мене всього з голови до ніг. Я відмовивсь жартома, але душа кипіла.

Для чого тобі було потрібно це розказувати? Значить, ти

вважаєш мене недостойним себе і боїшся, щоб не подумали чогось іншого про наш зв'язок? До тебе, коли були у нас жінки раніш і коли мені доводилось з кимсь постояти, поговорити, я на другий день всім розказував, що у мене нічого з нею не було, бо я вважав її недостойною себе і соромивсь її. А тебе я поважав. Я міг кожному сказати, що живу з тобою, бо ти достойна була цього. А ти, напевно, на мене інакше дивилась. Кусочок власної шкіри ти цінила більше, ніж моя дружба. А я, дурний, життя б всього не пожалів для тебе... Ти, звичайно, не винна у цьому. Винен я. Це сором для чоловіка. Ти вправі була розказувати всім. Нехай сміються всі з мене !

Але від любимої людини навіть удари не болячі, а солодкі. Спасибі, Валю. Я тільки не розумію, як змогла ти допустити, щоб той довгоногий приспав твою увагу і обережність, зганьбив твою подругу, а потім сміявся і радів? Я ж, здається, тебе попереджав. Невже ти не вважаєш мої поради вартими уваги? Коли б ти прочитала його листа до І.Г., де він вихваляє свою мудрість і хитрість і сміється з глупоти жіночої: "Голубая кровь моих грузинских предков, моя тактика то хитрости, то ласки, Ваша помощь, И.Г., помогла мне овладеть крепостью"...

Чим же він тебе обворожив і приспав твою увагу? Валянками чи, може, днем *кантовки*? А І.Г. яку роль грав тут? Щось незрозуміло для мене дещо, а може, ти приховуєш, що було у вас там під час його приїзду. Він не захотів мені нічого розказувати про тебе. Навіть листа нехотя віддав. Темна ніч.

А Слави мені жалко. Невже українці дурніші від якихось там грузин? Вася, мені здається, був дуже закоханий у Славу. Ех, доберуся я колись до того довгоногого... Так от що, Валю. Коли я тобі цікавіший і дорожчий, чим всі ці "... швілі", то не говори їм нічого, просто припини з ними всякі відносини. Я не хочу, щоб моє ім'я відмінювалось за родами, числами і відмінками. Про мене ні звуку. Вони не повинні знати, звідки ти знаєш. Зневажай його мовчки.

Я навмисне сказав тобі все це, бо не вмію таїти в душі щось на людину, яку я поважаю і ціню, як своє життя. Можливо, трохи і не сподобається тобі ця правда, але знай, що краще гірка правда, ніж солодка брехня. Помилки твої не страшні. Їх можна виправити при твоїм бажанні, а те, що я тобі сказав, принесе тільки користь, бо ти будеш знати мої погляди в цих питаннях.

Коли я помиляюсь також у чомусь – скажи мені, напиши, і я теж виправлю свою помилку. Хто може краще розуміти одне одного, як не ми з тобою? Ну, добре, досить про це.

Я не так давно після одержання Іроччиного листа написав їй хорошого, бадьорого листа. Буду з нею тримати зв'язок, бо, можливо, скоро тебе десь розшукувати прийдеться. Час тривожний настав. Куди кине нас доля – невідомо. Але є багато шансів нам з тобою зустрітись ще на 85 кв. Я докладу усіх зусиль для цього. А може, тебе не цікавить майбутнє життя і дружба наша – тоді напиши, щоб я знав. Напиши мені хоч раз про все відверто, докладно і правдиво, як я тобі: яких стосунків між нами ти хочеш, що ти ставиш ціллю життя і т.д.

Зараз я віддаю наше майбутнє у твої руки. Як ти хочеш, так і буде. Від тебе, від твого ставлення, від твоєї поваги, слухняності залежить все.

За маму не турбуйся. Коли вона визнає мене, я більш ніж певний, що буде тільки рада нашій дружбі. Тобі я ще раз даю слово, що ніколи тобі не прийдеться червоніти за мене і ніколи ти не пожалієш про те, що стала мені другом. Досить цього? Більш про це говорити не будемо. Коли тебе, можливо, кудись закинуть далеко, старайсь налагодити зв'язок через Іру і ту адресу, яку я дав тобі.

Основне – це бережи себе, бережи здоров'я. Ти зараз хворенька, а що буде, коли ти 1-2 місяці пробудеш в дорозі? Хто тоді буде допомагати мені у моїй роботі? Отже, дивись.

Прошу тебе, пиши мені в ці дні як можна частіше, бо хто знає, коли ми будемо мати змогу говорити або писати. Напиши мені, що ти думаєш про мене? Ключоту і Аннушці написав вчора. Льоня допоможе налагодити тобі переписку зі мною.

Коркішкові привіт великий та щирий передай. Хай напише мені щось. Ну, а з тобою ми ще таки зустрінемось на 85 кв., мабуть, 1.IV, коли все буде в порядку. Тоді ти мене поцілуєш? А чому ти не називаєш мене “своїм”, не цілуєш? Теж темна справа якась. А може, ти мені просто морочила голову, як деякі з жінок люблять? Га? А чим ти докажеш, що ні?

Ну, добре. Чекаю від тебе листів і відповіді на всі питання.

Як здоров’ячко твоє? Покращало? О, як би я хотів зараз бути біля тебе!

Привіт т. Марусі, Славі і всім нашим. Міцно цілую свою Зірочку світлу.

Твій Вовк.

23.III. 50 р.

Рідненька Валю!

Учора написав тобі записочку, а сьогодні трапляється нагода знову передати тобі хоч декілька слів. Валю, кохана, хороша і безмірно дорога! Ти не можеш собі уявити, як я сучаю за тобою і як хочеться зустрітись! Часто, коли смуток огортає мою душу, я дістаю твого листа, який ти писала біля вогнища, і перечитую його. В ньому стільки ніжності...Ну, нічого. Скоро, скоро зустрінемось з тобою. Може, не надовго, на декілька днів, але все ж зустрінемось. А ти, напевно, і не сучила за мною зовсім і, може, не приголубиш мене. Твої останні листи якісь сухі, холодні і сердиті. А ти говорила, що не умієш сердитись. Бач, яка ти. Від Іри одержав листа. Хороша вона в нас. Відчуваю, що ми з нею будемо хорошими друзя-

ми. Приїжджай скоріше, разом відповідь напишемо їй. Валю, цей чоловік, який передасть тобі листа, зостанеться до ранку.

Можеш писати все, що хочеш. Людина певна. Коли будеш з ним говорити, запитуй про мене все, що тебе цікавить. О, чому я не на його місці, щоб мав змогу зараз побачитись з тобою?

Ще декілька днів треба чекати.

Вася К. переживає за Славою. Жаль його.

Нехай вона також черкне пару слів. Привіт від мене тьоті Марусі, Аннушці, Арно, Коркішкові, Славі і всім, хто знає мене.

Ну, будь здоровенька. Цілую, цілую.

Твій Вовк.

23.III. 50 р.

Кохана Валю!

Сьогодні одержав від тебе 2 великих листи через *погрузку*. Дякую щиро тобі за них і міцно цілую. Так, поговорити є про що і дуже багато. Коли все буде так, як зараз намічається, то 26.III побачимось. Ви повинні всі прийти на 85 кв. Я застаюсь на місці, хоч, може, і не надовго, але побачитись і поговорити за ці декілька днів встигнемо. А далі буде видно. Можливо, разом кудись в інше місце подорожувати будемо. Настрій тривожний і негарний. Чекаю з нетерпінням тебе. До скорої зустрічі.

Привіт всім нашим.

Цілую. Вовк.

P.S. Недавно одержав листа від Іри. Хочеш почитати? Га? (ти мене теж так мучила). Ну добре, приїдеш – почитаєш. Цілую.

Валю!

Сьогодні направив тобі лист через Льоню, ти його одержиш незабаром. А зараз відходять до вас люди, і я хочу передати тобі Іроччин лист. Заради справедливості треба сказати, що ти умієш вибирати собі друзів. Хороша вона у тебе, Ірочка. Ці її прості, безхитрісні листи так само приємно читати, як приємно говорити із щирою, відвертою людиною. Постараюсь, щоб ми з тобою мали можливість коли-небудь зустрітися з нею.

Я написав їй у відповідь величезного листа. Така обстановка непевна. З дня на день змін чекаєш. Думав, що 26.III ти тут будеш, а тепер уже не знаю, як буде. Напевно, вже після 1.IV напишу. Шанси на зустріч скору в нас є з тобою. Якщо навіть всіх мужчин відправлять до вас, то я залишуся на декілька днів для передачі, а потім уже піду на 52 кв. працювати на цій же роботі. Я надіюсь на краще. Що тобі мама пише? Після мого листа Ірі ставлення і думка мами твоєї про мене повинні б змінитися на краще. А те, що вона сказала тобі в цьому листі, близько до серця не приймай. Вона права. Що б вона була за мати, якби, не знаючи мене, хвалила тебе за дружбу зі мною? Її обов'язок як матері застерігати тебе від помилкового кроку. Вона не знає ні обстановки, в якій ми живемо, ні наших переживань. Ти ж навіть Ірі не писала про все. Я написав їй, щоб вона трішки уявляла собі життя наше (не бійся, нічого зайвого), це їй не пошкодить.

А Арно з Аннушкою одержали мого листа, який я послав днів 6-7 тому? Щось вони не відповідають. Ну, Валю, це все поки що. Вася Карпов дуже задоволений зі Славиного подарунку. Він спершу одержав листа і тільки вчором подарунок. Ну, а про себе я тобі вже написав. Дякую іще раз, кохана, за все хороше і міцно, міцно цілую.

Привіт всім нашим. До скорої зустрічі.

Цілую, Вовк

Кохана Валю!

Від душі дякую за подарунок. Одержав його, поклав у гімнастерку до лівої кишені, до серця, і стало так приємно і хороше. Дякую, рідненька, і міцно, міцно цілую. Кожна ниточка гріє мене і наповнює душу мою вдячністю і коханням до тебе.

Валю, зараз така чудова весна, пахне в повітрі чимось молодим, здоровим, що прокидається від сну. Я тільки ранком буваю на повітрі, а весь останній час працюю в душному, тісному приміщенні. Роботи дуже багато. Тільки і радості, коли одержую листівку від тебе, та коли пізно вночі закриваю очі, то думки мчать на далеку Полтавщину, де ми колись обов'язково побуваємо з тобою.

Твої листи одержую всі. З кожним днем я все більше захоплююсь тобою. Чи можна після цього всього, що ми перенесли удвох з тобою – і горе це, і ті короткі секунди щастя, коли ми були разом, і радість від листів в цьому чужому краї – чи може хто бути рідніший, ближчий і дорожчий ?

Тримайся, Валю. Будь мужньою і витриманою. Я сьогодні ледь-ледь не вирвався з “сапожниками ” до тебе на пару днів. Уже і з начальником домовився, та спішна робота є. Ліда склад здає. Отже, як вона буде їхати до вас, можливо, і я з нею приїду.

О, як хочеться тебе побачити! Всі бачать тебе, тільки мені не щастить. От горе! Що б я дав, щоб поговорити з тобою, як ми раніше в моїй кабіні говорили! Щасливі то хвилини були, та не уміли ми їх цінити.

Я радий за Іру. Хай же доля у неї буде краща за нашу, а щастя – більшим, ніж повна пазуха (сміюсь знову з цих твоїх слів).

Ну, Валю, будь здоровенька, бо вони вже відходять. Цілую

тебе. Привіт всім нашим.

На днях напишу тобі ще листа. Бо хіба це лист, коли пишу, а над душею стоять і щохвилини відривають?

Прощай, до скорого побачення.

Вовк.

31.III. 50 р.

Валю!

У тебе немає, напевно, ні крихітки жалю, ні співчуття. Уже ось 6-й день, як я хворий грипом, та ще до того й роботи звалилось стільки, що спати приходится лише годину-півтори на добу, та й то не в ліжкові, а за столом, по-пташиному. І в ці тяжкі для мене дні навіть жодного рядочка від тебе. Що це? Чи дотримання правил світської етики, чи просто байдужість до того, що зі мною твориться? Я дуже поважаю витримку в людині взагалі і в жінках особливо. Але коли любиш, то не рахуєшся з цими правилами поведінки. Скажи, хіба я мало писав тобі, не чекаючи відповіді? А ти навіть у цей тяжкий для мене час не хочеш написати мені пару теплих слів... Сьогодні стомився, як ніколи. Голова тріщить від багатозначних цифр, щемлять очі від безсонних ночей. Ждав, що Карпов зайде і принесе мені щось приємне, але марні надії мої... Ну що ж, нехай буде так. Значить, не вартий я твоєї уваги, не заслужив і декількох ласкавих слів... Адже так виходить? Невже ти навіть тоді, коли будемо жити разом, будеш тільки відповідати на поцілунки, на ласку, а сама ніколи не поцілуєш, не пригорнеш, не приголубиш? Пам'ятай, що коли витримка надмірна, вона перетворюється в байдужість.

Як же ти живеш там? Як здоров'ячко твоє? Ти також хворієш, як мені розказують. Скоро зустрінемося з тобою. Поговорити є про що. Ну, бувай здорова. Привіт всім нашим.

Міцно, міцно цілую, хоч ти цього і не бажаєш.

Твій Вовк.

P.S. Привіт Соні від мене. Нехай пробачить, що не відповідаю їй. Те, що вона просила в своєму листі, зробив. Коли не тяжко, то напиши. Чекаю.

Валю, безмірно кохана, хороша і дорога!!!

Замість того, щоб побачитись сьогодні з тобою, пригорнути тебе до свого серця, може, вдасться тільки на віддалі глянути на тебе. Ну, чому доля така жорстока? Чому ми такі нещасні в коханні своєму? Пишу тобі в останню хвилину перебування на 85 кв. Усі думки, всі почуття мої біля тебе. Валю, я попросив зробити для тебе все, що буде можливо, щоб трішки полегшити твоє існування. Можливо, вдасться влаштувати тебе на роботу в зоні. Тримайся, не падай духом. Вір у світле майбутнє і у нашу зустріч. Прошу тебе, не забувай мене. Пиши хоч зрідка. Я кохаю тебе. Кохаю безмірно, глибоко, по-справжньому, як не кохав ще ніколи в житті. Пам'ятай ці слова. Всього кращого, бо вже виходять.

Цілую, цілую. Вовк.

52 кв. 8.IV. 50 р.

Валю, моя кохана!

Сьогодні перший день на новому місці... Як тут хмуро, темно і непривітно! Ходжу, працюю, а в голові моїй думки про тебе, про нашу зустріч на дорозі. Трудно передати взагалі, а на папері зовсім неможливо, що творилось в моїй душі, коли я побачив тебе.

Убитий горем, з пригніченим настроєм, ішов я по тих хитких, слизьких шпалах. І знаєш, що я в той час думав? Що наше

життя також схоже на ходіння по шпалах. Іти тяжко. Те один, то другий падає вниз, і треба мати спритність, щоб не посковзнутись. І от в цю хвилину якраз ми підійшли до вас. Я ще не бачив тебе, але я відчув, що ти тут. Якимось тривожно калатало серце. Після стількох місяців чекання я побачив тебе. Сонце падало на тебе, і ти стояла рожева, світла, немов якась казкова, свята істота... Я не знаю, що зробилося зі мною. Я, здається, мовчав, але якими словами можна було передати свої почуття? Щось гаряче підкотилось до горла і стиснуло його, і я не в силі був щось сказати тобі в цю хвилину... Збоку, може, було смішно, що я стояв і дививсь на тебе, як бовдур, але, думаю, тобі все було зрозуміло.

Кохана Валю! Ця зустріч на дорозі з хисткими під ногами шпалами сказала мені дуже багато. Я нічого не чув від тебе, крім слів: "Володя, Володя!" Я бачив, як рвонулась ти до мене, якою радістю засяло твоє обличчя, і для мене стало зрозуміло все, і ти стала для мене ще дорожчою, ще любимішою. Дякую, рідненька, від усієї душі за щирість твого почуття до мене.

Валю, кохання без муки не буває. Здається, Бог випробовує силу нашої любові і ставить нам перешкоди, щоб ми потім цінили хвилини, коли ми будемо разом, і любили одне одного. Ми з тобою тепер немов в монастирі. Тепер мені вже нічого турбуватись, щоб хтось не насміхавсь над тобою, не забруднив тебе. А за мене ти ще більш можеш бути спокійна. Будемо чекати справжньої зустрічі, а не на цих проклятих шпалах під ногами.

Я прошу лише тебе: пиши, не забувай. Світле майбутнє, якого ми чекаємо, вже недалеко. Воно прийде, ми його дочекаємося таки.

Як ти влаштувалась? Я просив зробити для тебе все можливе. Валю, я передав для тебе перстень. Ти можеш його не носити, але бережи його. Він не красивий, але він символічний. Доки він буде у тебе – вір в нашу зустріч і у вірність моєї

любові.

Ну, будь здорова. Привіт тобі від Коркішка, Ключдта. Від мене вітання т. Марусі, Славі і всім, хто знає мене.

Пиши, чекаю. Міцно цілую свою дорогу і світлу зірочку.

10. IV. 50 р.

Рідненька Валю!

Сьогодні одержав від тебе першу листівочку, писану “до коліна” в лісі. Тобі направив позавчора великого листа. Думаю, що ти його отримала вже. Від тебе останніх листівок, про які ти пишеш, я ще не одержував. Напевно, пропали. Дякую, рідненька, за те, що не забуваєш свого Вовчика. Пам’ятай, що той, хто чекає, завжди дочекається. Влаштувався на новому місці не зовсім добре. Роботи багато, житлові умови гірші, в кабінеті холодно, темно і непривітно.

Я приготував для тебе одного вірша. Перешлю з кимсь надійним. Листа великого, великого хочеться тобі написати. Завтра, напевно, перешлю з кимсь. А як же ти? Як живеш? Перстень мій носиш чи заховала? Пам’ятай: той перстень – чарівний. Доки він у тебе – зустріч наша буде обов’язково.

А як І.Г. зустрів тебе, чи влаштував на роботу в зоні?

Напиши. Чекаю листів від тебе.

Цілую, твій Вовк.

11. IV. 50 р.

Рідненька Валю!

Сьогодні ти цілий день не виходиш у мене з голови. Приходять хлопці, передають привіт від тебе, і в мене так радісно і тривожно б’ється серце. Дякую, кохана, хороша і дорога! Я, напевно, не вартий такої уваги з твого боку. Нічого, колись я

віддячу за все це. Якби ти знала, як мені хочеться побачитись з тобою! Через декілька днів, коли піджену трішки роботу, попрошусь, щоб відпустили мене до тебе в *оцелєнніє*. Можливо, вийду з *погрузкою*, а можливо, з бригадою, яка буде біля вас. Словом, докладу всіх зусиль, щоб побачитись. Та й скільки ж можна? Ми, мабуть, нещасливіші від усіх. Доля ставить нам перешкоди, але, може, це й до кращого. Чим більше випробувань ми пройдемо, чим більше горя зазнаємо, тим міцніша і солодша буде любов наша. Недаром мудра народна приказка говорить: “Не узнаєш гіркого – не визнаєш і солодкого”.

Тримайсь, Валю. Залишилось уже небагато. Ми будемо разом. Не такий я, щоб легко відмовлятись від наміченого. Тільки б ти залишилась такою ж, тільки б любов твоя не прохолола!

Я сьогодні ранком направив тобі листа великого. Ти подумай над ним серйозно і дай відповідь обов'язково. Я просив його вручити прямо в руки, а коли це буде неможливо, то його принесуть назад. Тоді я його пошлю завтра І.Г.

Сьогодні чекаю *почти* з волі. Можливо, і від Іри щось-небудь одержу. Завтра так чи інакше їй напишу. Хороша вона в тебе. Її гріх забувати. Живу зараз неважно. Роботи дуже багато, житлові умови скверні. В кабіні холодно, темно і непривітно. Але це все пусте, утруситься потроху. Пиши мені, кохана, куди можна вийти, щоб побачити тебе. Пиши як тільки можеш часто.

Будь здоровенька. Міцно цілую свою Зірочку.

Вовк.

11. IV. 50 р.

Рідненька Валю!

Сьогодні в мене щасливий день: одержав від тебе аж три листи. Два приніс Іван, а один (біля пенька писаний) одержав тільки що. Дякую тобі, кохана, і міцно цілую.

Листи твої порадували мене дуже і трішки засмутили. От той другий лист, який ти переслала через Івана, зовсім мені не подобається. Це вже вдруге проявляються у тебе такі думки і бажання.

Я маю відверту натуру і не люблю ховати в глибині душі свої почуття і думки. Я люблю ясність.. Давай же зараз розберемось докладно у цій ситуації, яка склалась, і я відповім тобі на всі питання, щоб більше не повертатись до них.

Ти вже в другому листі пишеш мені, що, коли ти взнала мене, то втратила спокій, що краще тобі було б не узнати мене. Ти просиш пробачення за все, що сталося між нами. Я тебе зовсім не розумію. Чого ти хочеш?

Я над усе ставлю свободу. Дружина для мене не рабиня, а кращий товариш і супутник життя. Я ніколи не примушу її робити те, що їй противне або огидне, не ображу, не обману. Гірка правда завжди краща за солодку брехню.

Ти мені дуже дорога. Задля тебе я можу пожертвувати всім, крім справи. Скажи ж мені, чого ти хочеш? Коли моя дружба лягла тягарем на тебе, коли мої думки і стремління противні твоїм, не шукай різних побічних шляхів, а скажи прямо: “Володя, залиш мене, я не люблю тебе”. Цього мені буде досить. Я не буду докучати тобі ні своїми листами, ні своїми думками та ідеями. Май мужність і сміливість, властиву нашому народові, а не хитрість і обман. Мені дуже неприємно вже в другому листі читати такі натяки: “Залиште мене, я винувата перед вами” і т.д. В чому ти винувата? Коли ти обманювала мене і цілувала без почуття, а говорила не душею, а хитрощами, то ти не тільки винувата переді мною – ти винувата перед усім нашим народом. Такі щирі почуття мої до тебе гріх обманювати. А коли ти полюбила мене – то це не вина, а щастя. Я ж не чужий чоловік. Шкоди від цього справі не буде. Навпаки, там, де стояв один, там стоять тепер двоє, міцно спаяних, го-

тових на смерть людей. А це вже щось значить.

Ми присвятили своє життя боротьбі і любові. Валю, ти чомусь підкреслюєш в листі, що наші дороги різні. Значить, ти не та, за яку себе виявляла... Але щось мені з глибини душі підказує, що ти – та Валя, яку я шукав вже стільки років, яка буде вірною подругою в житті моєму. Ти сама зараз створюєш штучні перешкоди на шляху до нашого майбутнього, а для чого – я не знаю. Ти пишеш, що не хочеш перешкоджати моєму щастю. Так знай, що без тебе у мене не може бути щастя.

Давай і про це поговоримо відверто, як дорослі люди. Коли б ти мене цікавила просто як дівчина, то не варто було б тратити ні стільки слів, ні часу. Дивись, скільки дівчат кругом тебе. Багато з цих красунь пройшли вже школу любові і змогли б задовольнити мене як чоловічину на 100%. Але я чомусь не ганяюсь за ними? Значить, щось інше приваблює мене до тебе. Адже так? Ти згодна зі мною? Я, здається, ясно і більш чим відверто сказав тобі про свої думки і почуття.

Насильно нав'язуватися тобі не збираюсь ніколи. Коли ти відчуваєш, що помилилась у своїх почуттях і в мені, то можеш діяти як хочеш. Я не скажу тобі жодного слова докору, я не ображусь на тебе ніскільки – лише на самого себе, на свою долю. А того, що ти жалкуєш за зробленим, щоб я більше не чув. Це все одно, коли б ти в неділю дала бідному чоловікові чисту сорочку, нагодувала його, а потім при ньому зараз же почала жалкувати: “Ох, як мені шкода тієї сорочки білої, ох, як мені жалко того куска хліба...” і т.д. Так ось зараз і зі мною у тебе виходить. Ти натякаєш на якийсь “чужий огорог”. Хіба моя справа і моє життя чужі тобі? Подумай над цим добре і виріши раз назавжди: або ти чужа для мене, або ти моя рідна, близька і кохана. Як ти вирішиш, так і буде. Щоб більше розмов між нами на цю тему не було. Я не люблю повторюватись. Зрозуміло? А все ж мені не віриться, що ти щиро ба-

жасш, щоб я залишив тебе. Я бачив, як ти рвонулась до мене там, на дорозі, як засяло твоє обличчя, коли ти побачила мене, і я цьому більше вірю, ніж тому, що ти пишеш у цих 2-х листах, можливо, під впливом настрою в якусь хвилину. А як приємно мені слухати, що за тебе всі відзиваються гарно! Ти вже стала зовсім близькою. Ми неначе єдине ціле – ти вросла в мою душу, в мій організм.

Оглянься кругом. Хіба схоже наше кохання на кохання інших? Невже ти не відчуваєш, що я пишу тобі ці рядочки не чорнилом, а кров'ю своєю, і говорить з тобою душа моя? Відчуваєш? Коли зустрінємось з тобою по-справжньому, ти відчуєш все.

Скучив за тобою дуже. Доля ставить нам жорстокі випробування. Вона позбавляє нас навіть коротких зустрічей. Але тим міцніші і ніжніші будуть наші почуття і дружба наша, які пройшли через ці перешкоди. Нагадую тобі ще раз: “Розлука для любові – те саме, що вітер для вогню. Маленький вогонь він гасить, а великий роздуває ще більше...” Тепер сама подумай: хіба наша любов не стала більшою, ніж у перші дні?

Хіба так ми рвались одне до одного тоді, як зараз? А подивись кругом, скільки вогників любові загасив вітер часу. У них вистачило порошу лише на тиждень – два, а потім все згасло. Адже так? Ну, добре. Буду кінчати вже, бо час пізній, далеко за північ.

Я чекаю від тебе листа великого, в якому ти відповіси мені на всі запитання.

Ну, будь здоровенька. Привіт т. Марусі, Славі, Аннушці і всім, хто знає мене. Привіт Іллі Григоровичу і Васі.

Цілую міцно, як ніколи.

Твій Вовк.

12. IV. 50 р.

Рідненька Валю!

Передавав тобі вже стільки листів та й не знаю, чи одержала ти їх, чи ні, бо відповіді на них ще не маю.

Вчора я написав тобі великого, важливого листа, тож відповідь я хотів би мати обов'язково. Мені сказали, що ранком його вручили тобі, але в мене є сумніви щодо цього. Так хочеться хоч пару слів від тебе одержати! Так скучати, як я зараз скучаю за тобою, мені не доводилось ніколи. Напиши, чи можлива наша зустріч, коли я через декілька днів вийду з *погрузкою* або з якоюсь іншою бригадою, що працює разом із вами.

Я хочу добитись зустрічі будь-що. Можливо, приїду на день чи два для передачі нарядів. Попрошу І.Г., щоб визвав, а ти там також словечко замов. Бо скільки ж можна мучитись? Валю, кохана і дорога! Вір, що наші муки окупляться сторицею щастям і любов'ю. Тільки б вистачило в тебе сили витерпіти це все.

Пиши, кохана, частіше.

Привіт т. Марусі, Славі, Аннушці, І.Г. від мене.

Тобі привіт від Коркішка, Ключдта. Будь здоровенька.

Чекаю листів. Цілую, цілую.

Твій Вовк.

13.IV. 1950 р. 12 година дня

Валю!

Послав тобі в ці дні безліч листів і ні на один не одержав відповіді. В чому річ? Або ти не отримуєш моїх листів, або ж не хочеш відповідати своєму Вовчику.

Я зараз роблю все можливе, щоб вирватись до вас на декілька днів. Попроси і ти І.Г., від нього багато залежить. Коли цей варіант не вдасться, то постараюсь вийти з *погрузкою* або

якоюсь іншою бригадою, але все ж в скорому часі зустрінемось з тобою, це конче необхідно. Можливо, скоро будуть великі зміни, так що хотілось би побачитись.

А все ж таки ти вредна, що не пишеш. Вчора я написав Ірі великого листа, сьогодні відправляю. А ти від неї нічого не одержувала? Як же ти живеш, кохана? Скажи, чому ти не хочеш працювати на легкій роботі? Я переживаю за тебе. Як здоров'ячко твоє? Пиши як можна більше і частіше. Привіт всім, І.Г. і друзям. Цілую.

15.IV. 50 р.

Рідненька Валю!

Колись давно, теплого весіннього ранку, мене вивели з душної, смердючої камери на прогулянку. Ще йшла війна. Тюремне подвір'я було завалене камінням зруйнованих будинків, брудом, але після камерної тісноти мені здавалось, що я ходжу в міському паркові. Світило сонце, і ми, з зімкнутими назад руками, прогулювались по колу. Там за високими тюремними стінами, була весна. Сміялись і весело гомоніли дівчата, а тут був свій, облитий слізьми світ... І от раптом серед уламків і бруду я побачив фіялку. Як пробралась вона через тюремні мури і де взяла сили пробитись до сонця і розцвісти – я не знаю. Серед бруду вона була ще красивішою, ще чистішою, ще пахучішою. Пройшло вже багато років, а я не забув про ту фіялку і, коли зустрів тебе, то пригадав її знову. Так, як снилась та пахуча і світла фіялка у тюремній камері, снишся зараз ти мені. Як я тоді прагнув торкнутись тієї квіточки на тюремному подвір'ї, так прагну я зараз зустрічі з тобою.

Часто в нічній темряві ти постаєш в моїй уяві світлою, життєрадісною, залитою сонцем, такою, як бачив я тебе в останній раз на дорозі ... Цікаво, що відчуваєш ти в ті хвилини,

коли я думаю про тебе? Ти спостерігала, що, коли дві струни натягнути однаково, то досить торкнути одну, як забринить і друга? Так і в людей із спорідненою душею і стремлінням. Чи згадуєш ти хоча б зрідка про мене? Ти така скритна, навіть не напишеш ніколи, що там твориться в душі твоїй.

Валю, хороша, кохана і дорога! Скоро скінчатся наші муки, скоро ми зустрінемося, коли ти будеш такою, як була до цього часу. Тримайся міцно, не падай духом. Вір в нашу зустріч. Я ніколи не відмовлюсь від своїх намірів. Ти дуже рідко пишеш мені. В чому річ? Я написав тобі відповідь на останнього листа, де ти розказала про свій гріх. Ти одержала його? Пиши. Чекаю. Міцно, міцно цілую.

Привіт тьоті Марусі, Славі і всім.

Твій Вовк.

18. IV 1950 р.

Рідненька Валю!

Вчора відправив тобі через Юрка листа і одержав від тебе через нього два листи. Дякую тобі щиренько за них і міцно цілую.

Те, що ти пишеш мені часто в останній час, дуже радує мене. Це показує, що ти скучаєш за мною, думаєш про мене. Коли порівняти твої перші листи і останні, то між ними така різниця, як між небом і землею. Перші листи були сухі, короткі, натягнуті, так немовби ти кожне слово з пальця висмоктувала. А зараз я бачу в них і ніжність, і ласку, і любов...

Дякую від щирого серця. Я приготував тобі великого листа і завтра або післязавтра направляю тобі з певним чоловіком, бо зараз стоять над душею і чекають.

Напиши мені відповідь на той лист, що Юрко тобі дав. Чекаю.

Цілую, твій Вовк.

Рідненька Валю!

Сьогодні одержав від тебе відповідь, на яку чекав з таким нетерпінням. Читав твій лист, і мені немовби через відстань передались і хвилювання твої, і трепет дівочої душі. Я й сам, читаючи твої рядочки, переживав і хвилювався не менше від тебе. Я зрозумів все. Дякую, кохана. Я постараюсь бути гідним твоєї любові, і ніколи ти не пожалієш, що віддала мені перші свої почуття. Я відчуваю, що ці слова сказані тобою продумано, з глибини душі твоєї прекрасної, і тому вони такі дорогі мені. Який я щасливий, що зустрів тебе в той пам'ятний день 19 грудня! Ну скажи, хіба це не щастя бути любимим людиною, яку ти кохаш? Нехай наше почуття, наша велика любов буде гордим викликом їм. Навіть в цій обстановці, яку вони нам створюють, ми зможемо любити палко, по-справжньому, всією силою своєї душі. Наших почуттів не можуть стримати ні їхні *запретки*, ні їхні зони. Наша любов вільна, як наш нарід. Це говорить тобі душа і серце моє...

А перстень я дав тобі дійсно чарівний. Коли я вже взяв, що не зостанусь на 85-му, мене охопила така туга, що я не спав майже всю ніч. Взяв цигарку і почав шукати сірники, щоб закурити з горя, і рука натрапила в кишені піджака на перстень, який зробили для тебе давно. Взяв я його в руки і промовив, як закляття: "Боже, нехай цей простий перстень буде символом моєї любові до Валі. Коли любить вона мене, нехай буде він у неї до нашої справжньої зустрічі, а коли не любить, то нехай згубиться і зникне...". Більш нічого було мені подарувати тобі, крім цього простого персня. Але слова мої, напевне, дійшли до Бога. Який я вдячний тобі за листа останнього! В ньому стільки ніжності і справжнього почуття! Тепер я ще більше кохаю тебе, ти ще дорожча для мене, і ніщо в світі не перешкодить нам зустрітись. Кажу ще раз і востаннє: де б ти не була, за скільки б тисяч кіло-

метрів не закинула тебе доля, я знайду тебе, і коли ти до того часу не зрадиш мені і зостанешся моєю Валею, ми вирвемо у долі своє щастя. Отже, все залежить від тебе.

О, як хочеться побачитись з тобою! Останнім часом ти снився мені часто. Позавчора снилося мені, немов би ти і я, і моя мама садили город, і не встиг я заскородити граблями землю – як соняшники і картопля почали сходити. Зеленою, густою щіткою пробивались ці сходи і тяглись до сонця...

А що ти написала своїй мамі? Я ж тобі говорив, що ставлення її до мене зміниться в кращий бік. Я написав Ірі одного листа, який вона обов'язково або покаже мамі твоїй, або передасть його зміст. Декілька днів тому я знову написав Ірі, але від неї не одержував уже давно.

Живу я в основному по-старому. Роботи дуже багато, та ще й відповідальність тепер вся на мені. І тільки зрідка уриваю декілька хвилин вечором, щоб почитати щось. Останнім часом перечитую в сотий раз і захоплююсь "Наталкою Полтавкою" Котляревського (Юркові недавно прислала з Києва мати). Так приємно читати про рідні місця (я ж виріс у Полтаві) і пізнавати на сторінках те, ради чого живу і мучусь. А ти читала і бачила "Наталку"? Давно? Хочеш ще раз почитати, полинути в ті місця, де я жив, ріс? Попроси в Юрка, нехай дасть тобі почитати. А я теж скажу йому, і він дасть. Я знаходжу багато спільних рис у тебе з Наталкою. А скільки схожого з тим, що ми зараз переживаємо! Ну, а як же ти живеш? Як здоров'ячко твоє? Як ставляться до тебе? Ех, якби я був зараз там, на місці Васюти! Нічого, чим довше ми будемо ждати, тим солодша і дорожча буде зустріч, а вона буде незабаром. Я вірю в це.

Ну, будь здоровенька! Привіт т. Марусі, Славі, Аннушці, всім нашим. Тебе вітають Коркішко, Клюдт! Пиши частіше. Твої листи – мій відпочинок, моє життя.

Міцно цілую Свою Валу.

Твій Вовк.

Моя кохана Валюню!

Уже декілька днів, як написав тобі великого листа, але він до цього часу блукав і не попав тобі в руки. Я віддав його Юркові і наказав вручити тільки тобі, а він ось уже кілька днів не бачить тебе. Не ображайсь на мене, рідненька. Позавчора одержав від тебе знову листа і лист від Ірочки. Щиро дякую тобі за послання. Воно зробило мені багато приємності. Сьогодні думаю направить тобі обидва листи і “Наталку Полтавку”. Думаю, що вона принесе тобі стільки ж радості, скільки і мені. Рідне слово оживляє душу. Прочитай, а потім повернеш. То Юркова книжка.

Ірі я написав уже давненько. Можливо, завтра одержу щось від неї. Ти відгадала, що останнім часом у мене клопіт у голові. Крім своєї, на мене покладена відповідальність за всю роботу. А її в цьому місяці дуже багато. Ввесь час смикають то сюди, то туди. Вдень працювати майже неможливо через різних відвідувачів, вночі світла немає. А в мене така дурна натура, що коли я вже взявся за щось, то не хочу, щоб воно було зроблено погано. Я хочу, щоб мене хвалили за роботу, а не гудили. От і нервую трішки. А зараз настає гаряча пора, “жнива” для нас.

Відпочинком тільки твої листи для мене служать. Тому не думай, що вони шкодять, а пиши частіше. Після 1-го я надолужу свій борг перед тобою.

Позавчора договорився вийти з *погрузкою*, та передача пекарні зашкодила. А воно, бач, що Бог не робить, то все на краще. Дякую, кохана, за привіт, який передала з Ваською. Дякую, що тримаєш себе гідно. Бачу, що соромитись мені за тебе не прийдеться ніколи.

О, як хочеться мені зустрітись з тобою хоч на декілька годин! Я так скупив і так давно відчував твій лікоть на своєму

плечі...

Снишся часто мені, і вві сні ти така ж хороша, як і наяву. Всі мої думки, кожна клітиночка мого організму зайняті тобою.

Ми матимемо щастя з тобою. В цьому я упевнений. Бережи себе, не падай духом. Зустріч наша, справжня зустріч – близько. Ну, всього найкращого. Пиши як можна частіше.

Міцно, міцно цілую свою Валю.

Твій Вовк.

24. IV. Ранок

Рідненька Валю!

Пробач мені, кохана. Ти, напевно, ображаєшся на мене, і цілком справедливо. Уже ось скільки часу ти не одержувала від мене нічого. Але не думай, що я забув про тебе чи не пишу тобі. Пишу регулярно, і сьогодні або завтра ти одержиш листи, писані давно. Тоді, напевно, перестанеш сердитися. Я ніяк не можу ні з ким передати листів. Юрко тебе не бачить, а передати в повітря ті листи мені не хотілось би. Все жду, коли буде хтось певний. Приготував тобі маленький пакуночок. Там два листи, зошит і “Наталка Полтавка”. Хочу, щоб і ти прочитала рідне слово і взнала трішки про Полтаву – місто, де пройшли мої студентські роки, моя юність.

Живу по-старому. Роботи страх як багато. Майже день і ніч працювати приходитьсь.

Про тебе ті, що приїхали, розказують багато хорошого. Дякую, рідненька, за все. Можеш бути спокійна, що моє слово тверде, як криця, і ніколи ти не пожалієш, що зустріла мене на життєвому шляху.

Ну, спішу, бо вже чекають.

Цілую. Вовк.

25.IV. 50 р.

Рідненька Валю!

Учора направив тобі книгу, три листи та й не знаю, одержала ти це все чи ні, бо замість надійного чоловіка, попало дуже в ненадійні руки, *техруку* вашому. А він цікавий, як мала дитина. Міг розпорошити пакунок і прочитати. Щось не везе мені останнім часом з перепискою. Сподіваюся, воно все наладиться згодом. Після першого травня я обов'язково або приїду на пару днів на 85 кв., або хоч вийду до тебе з *погрузкою*. Так уже хочеться зустрітись... Лист одержував від тебе давно. Ти чекала, напевно, від мене відповіді, а вона, бач, де блукала і маринувалась.

Напишу сьогодні обов'язково хоч пару слів про себе. Я живу в основному по-старому. Роботи по самі вуха. Скучно, нудно і настогидло це все.

Пиши хоч ти частіше в ці тяжкі для мене дні, не забувай мене.

Привіт т. Марусі, І.Г., Славі і всім друзям нашим.

Будь здоровенька! Міцно цілую Свою Валю. Чекаю листів.

Твій Вовк.

26.IV. 50 р.

Рідненька Валю!

Вчора одержав від тебе 2 листівки, велику і маленьку. Дякую щиро за них. Мене дуже неприємно вразила звістка про твою хворобу. Що ж болять у тебе? Мені сказали, що тебе повезли додому на коняці, і я ввесь час переживав за тебе. Як неприємно мені, що мої листи останні попали в негідні руки! Над кожним словом моїм, вилитим душею до тебе, рідної і коханої, глузує якась тварина. От горе... навіть і це їм заважає. Тепер я буду писати тобі і думати, що кожне ніжне і чис-

те слово моє можуть брати брудними руками і висміювати. О, не знаходжу кари за це!

А книжку тобі віддали? Дякую тобі, що ти так само любиш Полтаву, як і я. Вона дорога кожному українцеві. Колись ми побуваємо в ній разом.

Хочеться багато тобі написати, але, може, знову лист паде кудись. Одужуй. Хворіти не час зараз. Перед нами бурі і грози. Пиши хоч потрошку. Ти життя моє. Бувай здоровенька.

Цілую міцно Свою Валю.

Твій Вовк.

27.IV. 50 р.

Рідненька Валю!

Сьогодні звечора було так тоскно і неприємно на душі. Всі одержали листи, а я знав, що ти хворенька і, напевно, не пришлеш мені нічого. І от раптом, уже зовсім пізно, принесли мені листа від тебе. Ти не уявляєш, як я зрадив йому. Декілька раз перечитував ці дорогі для мене слова, і було так приємно. Жаль великий, що ті листи в пакунку не попали до тебе. Я думав, що вони прийдуть до тебе без перешкод, і написав у них багато дечого для тебе. Ну, нічого, чим гірше, тим краще. Я тепер пригадую часто мого батька. Коли мені приходилось терпіти кривду від *них*, то він говорив: “Нічого, це добре. Зліший будеш”. Повторюю ці слова тепер тобі. Запам’ятай їх, і коли тобі тяжко-тяжко, покажи тихенько їх про себе, і тобі стане легше.

Ех, багато, багато тобі хочеться сказати, та не можна. Розкажу, коли зустрінемось скоро. Може, і не по-справжньому, може, на декілька хвилин, але зустрінемось. Я вже так скучив за тобою.

Зараз роботи у мене дуже багато: повна пазуха, як ти любиш говорити. До речі, я дуже сміюсь над цим виразом. На

Полтавщині я не чув його ніколи, і сама згадка про пазуху, та ще жіночу, вважається непристойною. Але я розумію тебе і тільки дуже сміюсь, коли читаю ці слова. Хлопці просять сказати, чого я сміюсь, а як я їм скажу, коли на їхній мові і слова такого немає?

Живу в основному непогано. Трошки вже обвикся, обжився, але не подобається мені тут дуже. З радістю піду звідси на 19-й, коли буде він працювати. Скучаю у вільні хвилини, і добре, що їх зараз у мене немає. Після 1-го я напишу тобі багато дечого і перешлю певною *почтою*, а зараз буду кінчати, бо світло гасне. Пробач, що мало написав. А може, і це до тебе не попаде.

От горе!!! Від Ірочки нічого. Того листа, який ти прислала з квітками, одержав. Ну, будь здорова.

Привіт І.Г., тьоті Марусі, Славі, Аннушці і всім, хто знає мене.

Цілую міцно, міцно Свою Валю.

Твій Вовк.

27.IV. Дві години дня

Рідненька Валю!

Сьогодні направив тобі листівочку ранком, а зараз хоч і роботи дуже багато, але хіба можу витерпіти, коли трапляється нагода черкнути тобі пару слів і передати вірним шляхом.

Почта наша така непевна стала, що я взагалі не знаю, одержуєш ти що від мене чи ні. Я пишу тобі хоч небагато, але кожен день.

Дуже турбуюсь станом твого здоров'я. Після усього, що ми перенесли, та ще захворіти тобі, коли вже видно світло маяка біля воріт щастя, – це дико. Тримайся міцно і не підда-

вайся хворобі. А що взагалі у тебе болить? Чому ти мені ніколи не сказала, навіть коли були ми разом? Ключдт також не говорить мені. Видужуй скоріше! Після празників я постараюсь зустрітись з тобою, коли це буде можливо. З кожним днем ти стаєш для мене ще дорожча, ще любиміша. Те, що тобі подобається Полтава, – ще більш піднімає твій авторитет в моїх очах. Читай же “Наталку” і будь схожа своєю щирістю душі, відвертістю і простотою на неї. А я буду твоїм Петром, а не Возним.

О, як мені хочеться вже побувати на Україні, серед рідних людей! Книжку я і подарував тобі для того, щоб ти читала і згадувала про наш народ щохвилини. А ті всі місця, про які пишеться в книжці, дорогі і близькі серцю моєму.

Валю, кохана! Скоро, скоро прийде час, коли ми зможемо побувати в рідному краї.

Попрошу тебе, пиши як можна частіше, бо у мене роботи зараз по вуха. Привіт І.Г., т. Марусі, Славі, Аннушці та усім, усім.

А що там у Слави з Ваською сталося? Чому він щось бурчить на неї? Ти мені нічого не написала.

Пиши, кохана, докладно про своє життя.

Чекаю. Цілую міцно Свою Валю.

Твій Вовк.

P.S. Привіт від Коркішка, Ключдта, Гриші, Васі.

4. V.

Рідненька Валю!

Сьогодні Льоня приніс від тебе листівку. Ну для чого ти, кохана, говориш такі слова? “Доведеться надокучати...”, “вибачте за нахабність”... і т.д. Для чого це все треба? Невже ти ще мене так мало взнала і між нами було так мало сказано,

щоб це можна було не тільки говорити, а навіть подумати щось подібне? Я знаю, що мої листи дорогі тобі, а чому ж ти думаєш, що твої листи мені не милі? Хіба в тебе є на це якісь підстави? Хіба я тебе дурив коли-небудь і в чім-небудь? Ти ж мала нагоду читати лист від Ніни, зазирнути в мою душу і пересвідчитися в моїй правдивості. Коли брехня була б власлива мені, то я не написав би Ніні такого листа. За 3000 кілометрів звідки вона могла знати про наш зв'язок?

Я дуже не люблю, коли мені виявляють недовір'я. В твоїх останніх листах уже декілька раз проскакують слова: "Всі чоловіки однакові, бо вони брехливі" і т.д. Коли ти мене рівняєш до всіх, то скажи про це прямо, а коли я для тебе не такий, як всі, то кинь про це згадувати. Отже, домовились? От і добре. Надіюсь, що до цього повертатись не будемо вже ніколи. Нам знайдеться про що говорити, хоч у мене тепер слова застрягають в горлі та рука не піднімається писати щось більше, ніж сухі, навіть офіційні записки. В тих двох листах, відібраних у пакунку, я відповідав тобі на твої останні великі листи до мене, в яких я відчував і трепет дівочого серця, і почуття любові, і щирість, і теплоту до мене. Я відповів на них так, що моя відповідь стала цікава усьому *ВОХР*: на 85-му і на 52-му, і на Монастирці. Багато з тих, що читали, напевно, вперше чули ті слова від мене, а в житті їхньому, я певен, взагалі нічого подібного не траплялось. Вони живуть лише тваринницьким грубим почуттям. Озирнися навколо. До чого вони прагнуть, що бачать у майбутньому? Вдень думка про хліб, а вночі про дешеву примітивну насолоду, от і все. Для них світ закінчується своїм кутком і тайгою. Вони навіть не уявляють, що там, де кінчається тайга, є залита сонцем дорога, а ще далі – хатки біленькі у вишневих садах, і поля безмежні з морем пшениці, і радість вільної праці, і співи дівчат тихого літнього вечора, і тьохкіт соловейка під вікном... Для

них це далеке і неможливе, а для нас – близьке і бажане до болю в душі. Жити без думок і перспектив, звичайно, легше в цій обстановці. Недаром-бо Грибоєдов писав: “Всім дурням щастя від безумства, розумним – горе від ума...”. Але жити для того лише, щоб животіти, то краще вже померти зразу. Не дивись на своїх подруг (або на дівчат, що тебе оточують). Коли ти станеш схожа на них, то я задушу тебе власною рукою, бо тільки смерть може зняти ганьбу і сором. Куди б не закинуло людину життя, вона повинна зберігати людську гідність. Минулого року, коли були в нас жінки, мені випадково довелося звечора працювати в кімнаті, відгородженій фанерною стіною від жіночого бараку. Дівчата, звичайно, не знали, що я там працюю, і я почув такі розмови, що вуха в’яли. Боже мій, дівчина, на яку б я ніколи не подумав, говорить такі речі і проявляє такі бажання, що цього не зробив би навіть самий безпутний хлопець! І це ті жінки, до яких ми ставимось з пошаною, які повинні стати матерями і виховувати дітей! Що ж за діти тоді будуть? Я зненавидів після того вечора всіх жінок, аж поки трохи не забулося. А зараз, напевно, коли б я побував там у вас, то, може, зненавидів би їх на все життя. Одна вівця все стадо псує. Отже, тримайся, Валю, і не забувай, що для нас із тобою світ є ще там, за тайгою, в безмежних українських просторах. Листи я тобі буду передавати тепер лише певною *постою*, а тому іноді будуть затримки. Краще почекати лишній день, ніж мати стільки неприємностей і переписувань. Адже правда? Ти можеш писати сміліше, твої листи можу лише я розібрати. Сторонній їх не прочитає. Ну, будь здоровенька. Жду твоїх листів. Привіт всім нашим. Міцно цілую Свою Валю. Чи, може, ти не хочеш, щоб я тебе так звав? Цілую.

Вовк.

5. V. 50 р.

Рідненька Валю!

Сьогодні одержав від тебе листівку, писану 29.IV. Дякую тобі за неї і міцно цілую. Всі ці дні празника пройшли для мене в тяжкій, напруженій праці. На душі було так тоскно і хмуро. Ні листів не одержав ні від кого, ні зустріти це свято весни не довелось у колі друзів. Хотів приїхати до вас сьогодні, але не пустили. Я виконую обов'язки старшого бухгалтера, бо Роберт Готлібович хворий, і можуть кожну хвилину викликати до телефону, затребувати якісь відомості і т.д. Прийшлося із болем в серці відмовитись від цього.

Знаєш, Валю, після того випадку з листами на вахті, у мене не піднімається зараз рука писати щось ніжне і хороше, бо думаю, що знову будуть копатись в душі моїй. Так що ти не ображайся, що листи такі короткі і сухі. Згодом це пройде, і я знову буду писати тобі так, як колись.

Переживав за тебе, коли позавчора ішли люди в далекий етап. Але “не тепер – то в четвер...”. Напевно, скоро прийдеться відчалювати. Ну, Валюню, кінчаю, бо жде чоловік. Будь здоровенька.

Міцно, міцно цілую тебе.

Твій Вовк.

13. V. 50 р.

Рідненька Валю!

Сьогодні після довгої перерви, нарешті, одержав від тебе листа. Дякую тобі за нього і міцно, міцно цілую. Від нього віє такою теплотою, якої я вже не відчував давно. Радий, що мої слова до тебе не пропали в невірних руках. Надіюсь, що та-

кож не зникнуть наші почуття.

Кохана моя! Роботи у мене дуже багато зараз. Хоч би вже швидше Р.Г. видужував, мені було б легше.

Здоров'я поки що в порядку, і це єдине, що радує мене. На днях напишу тобі великого листа і про все докладно розповім. А зараз спішу передати. Пиши про себе побільш. Міцно цілую тебе. А ти "Наталку" читаєш? Читай її і люби, як я люблю Полтаву. Привіт усім.

Цілую, Вовк.

15.V. 50 р. 6 годин вечора

Рідненька Валю, кохана і дорога!

Сьогодні приїхав А., і від тебе нічого. Правда, я недавно одержав великого листа і зараз же відповів, але сьогодні також хотілося б щось почитати від тебе. Валю, незабаром будуть зміни. На 85-му зостануться лише 200 дівчат *безконвойних*. Туди ж пришлють таких самих чоловік 50-70 хлопців. Інші підуть кудись. *Безконвойні* будуть рубати ліс, а потім підуть на сінокіс. Прошу тебе, кохана, пиши мені хоч в ці останні дні частіше і більше.

Пам'ятай, що те, що я тобі сказав, буде завжди жити. Зараз спішу, бо А. стоїть і чекає. Завтра тобі напишу докладніше і передам через Машку Сазонову. Роботи, Валю, дуже багато. За всі ці роки в бухгалтерії не робив стільки, як зараз. Ну, нічого, це все краще, чим у лісі. Будь здоровенька. Завтра напишу тобі. Чекай. Міцно цілую тебе, Свою Валю.

Привіт усім нашим.

Твій Вовк.

22.V.1950 р.

Кохана Валюню!

Після того, як я одержав від тебе подаруночок, я зараз же написав тобі, але не знаю – получила ти лист чи ні, бо щось не відповідаєш.

Новин у мене, Валю, багато для тебе, але ця клята робота не дає можливості написати тобі справжнього листа. Та це все налагодиться. Через 2 – 3 дні я буду у вас. Приїду з Лідкою. Вечором перед днем від'їзду подзвоню І.Г., щоб залишили тебе. Тоді вже поговоримо. З начальством уже домовився. Скучив за тобою дуже. Розпитую у тих, хто бачить тебе, все про тебе, і мені приємно, що розказують тільки хороше.

Як хочеться побачити тебе! Я уже не уявляю собі, коли прийде та хвилина. Хотілось би писати тобі і говорити з тобою без кінця, але, повір, що хвилини немає спокійної. Робота нова для мене, і її дуже багато.

Ну, нічого, скоро зустрінемося.

А як же ти там? Чому не пишеш? Листи мої одержуєш?

Привіт всім нашим. Міцно цілую тебе.

Твій Вовк.

Сосьва. 22.VI. 50 р.

Добрий день, кохана Валюню!

Не знаю я, чи знайде тебе ця листівка, чи, може, попаде десь в чужі руки, як їх багато попадало, але більше немає сили чекати звістки і адреси від тебе, тому пишу на адресу, яку дають інші. Звичайно, я думаю, що ти напишеш мені, але... видно, мало ти за мене думаєш і ставиш питання про наш зв'язок геть на останнє місце. Ну що ж, тобі видніше. Хотів на тебе сердитись і не можу. Ці дні майже кожену годину щось нагадує

про тебе. Днів 3-4 тому одержав разом два листи від Ірочки. Вона не поїхала до Львова, а залишилась у Костополі. Розпитує про тебе, відповідає мені на всі питання мої. Написав їй, розповів їй про зустріч нашу останню, про слова твої, надії і сподівання.

Сьогодні приїздила до мене Галина Мудра. Виписав їй продукти, поговорив з нею, і знову твій образ перед очима моїми стоїть. Галина сказала мені багато цікавого про тебе, чого я раніше не знав.

Дякую тобі, рідненька, що ти виправдовуєш мої надії.

Навіть у Галині я бачу твій вплив. Вона розмовляла зі мною і сказала одне чуже слово, злякано подивилася на мене, і обоє розсміялися. Згадали тебе. Так і треба, кохана. Де б ти не була, не забувай, хто ти, і заставляй навколишніх, щоб і вони не забували.

Як же ти влаштувалась там? Як здоров'я твоє? Як живеш? Забула ти, напевно, вже за мене.

Я живу і працюю на старому місці. Здоров'я поки що в повному порядку. Живу лише надією на майбутнє, на нашу зустріч, на ... Надіюсь, напишеш ти мені? Чекаю.

Ну, будь здоровенька. Привіт тобі від Трохима Тимофійовича, Арно. Від мене вітай тьотю Марусю і всіх, хто знає мене.

Міцно цілую свою кохану Валюню.

Твій Вовк.

P.S. Галина сказала, що тобі було аж 6 листів, їх направила на твою адресу.

4.VII. 50 р.

Добрий день, Валю!

Напевно, я так і не дочекаюся листа від тебе. Пройшло вже досить часу, щоб ти могла влаштуватись на новому місці,

роздивитися і написати мені пару слів, але ти не поспішаєш з цим. Я, як тільки узнав хоч приблизно твою адресу, написав тобі, але ні привіту, ні відповіді від тебе. Молодчина ти, що й говорить. Дякую за увагу. Даремно я так хвалив тебе перед Ірою. Днів через кілька після твого від'їзду я одержав від неї аж два листи і відразу відповів їй, розказав, де ти і що ти, розказав про зустріч нашу перед від'їздом. Адреси твоєї не дав, бо й сам точно не знав, а пообіцяв пізніше їй написати.

Тепер бачу, коли я їй не напишу, то, напевно, від тебе їй довго прийдеться чекати.

Іра зараз у Рокитному. До Львова збиралась, але не поїде тепер. Листи мені написала цікаві, хороші. Ну, а на тебе я серджусь. Невже ти любиш мене менш, чим різні Возні і всякі Машки і Сашки? Не чекав я від тебе такого відношення.

А може, ти взагалі не бажаєш ні писати, ні одержувати від мене листів? Тоді пробач за турботи. Я більше не буду тобі докучати.

Живу я і працюю на старому місці. Здоров'я в порядку поки що, але нудьга гнітить мою душу: і ні з ким поговорити, і ні від кого почути рідне слово.

То хоч з Галкою Мудрою було поговориш трішки, а зараз і вона на сінокіс пішла, і зостався я один, як палець.

Новин дуже багато, та поділитись з тобою не можу... от горе!

Писати тобі, поки не одержу від тебе відповіді, не буду, хоч ображайсь, хоч ні. А одержу листа від тебе, то тоді буду писати тобі часто. Часу вільного у мене тепер більше.

Ну, будь здорова. Привіт передай тьоті Галі і всім, хто знає мене. Тобі привіт великий від Т.Т.К.

Бувай здорова і щаслива. Цілую Валю, яка не хоче бути моєю.

Вовк.

Добрий день, Валюню!

Хоч і не був ніколи нав'язливим, але чомусь мені не віриться, щоб Валя не написала мені до цього часу жодного листа, і тому пишу все ж ще цього ось, третього листа. Можливо, твої до мене не дійшли, отже, я ще раз хочу спробувати налагодити зв'язок.

Сьогодні така туга на душі, що до болю хочеться поговорити з кимсь рідним і близьким, а у мене тільки ти ж була ... Мені здається часом, що то не Валя поїхала від мене, а якусь частину мого тіла відірвали у мене. Чогось не вистачає мені, тягне кудись, і думки часто блукають у просторах далеких — там, біля тебе...

Ще не приходилось мені так скучать за дівчиною, як я скучаю за тобою! Чи прийдеться зустрітись ще? Невже мої мрії і сподівання даремні? Невже ми не сядемо більше ніколи разом так близько і не згадаємо це все, як давно минулий кошмарний сон? Я вірю в долю і ще більше вірю в те, що наша зустріч була не випадковою і залишить слід у нашому житті. Тоді, весною, перед твоїм від'їздом, мені так хотілось тебе побачити, і ось одного разу, лягаючи спати, я в думці промовив: “Доле, доле, злая і негарна! Ну для чого ти звела мене з нею і тепер не дасш мені можливості побачити її хоча б здаля? Чи тих мук, що я маю й без цього, не досить? Хіба я гірший від інших чи грішніший, що вони бачать своїх коханих, а я ...?”

І от, наче у відповідь на моє звернення, доля знову звела нас хоч і на короткий час, але в багато кращих і людяніших умовах, немовби тихенько промовляючи: “Не спішіть, не падайте у розпач. Ще ваше щастя попереду. Ще довго ви будете з Валею вкупі, і нехай гіркота розлуки дасть краще зрозуміти вам щастя і радість майбутнього спільного життя...”

І я, Валю, вірю у це. Тримайся, дівчино, і, коли у твоїх гру-

дях не згасне іскра віри у нашу зустріч, то з неї згодом розгориться полум'я справжньої любові.

Я живу і працюю на старому місці. За тобою скучаю безмежно. Листи від Ірочки одержую. Їй також відповідаю. Обіцяв фото своє прислати. Тобі привіт від неї. Я написав їй і про зустріч, і про від'їзд твій, і навіть адресу твою дав їй, хоч і сам точно не знаю.

Ну, будь здорова, моя кохана, хороша і незабутня дівчино. Чекаю від тебе листів. Адреса стара.

Цілую міцно, міцно.

Вовк

Сосьва, 2.VIII.50 р.

Добрий день, Валю!

Сьогодні одержав, нарешті, від тебе листа. Важкі і суперечливі почуття викликав він у мене. Хочеться подякувати тобі і розцілувати, а водночас – вилаяти і посоромити тебе. Що ж робити? З чого почати? Почну, напевно, з останнього, бо народна приказка говорить: “Хто не знає гіркого, той не знає солодкого”. Так от, твій перший лист, писаний 7/VII, дуже не подобається мені. Ти починаєш його словами: “Коли відходили з 85-го, то молила Бога, щоб він допоміг забути Вас...” Не чекав цього від тебе. Дякую. Я, дурний, думав, що ти будеш згадувати дорогою нашу зустріч останню, будеш думати про мене, а ти, навпаки, хочеш забути Вовка? Для чого ж це? Може, для того, щоб знайти там, на новому місці, когось іншого? Що ж, я не хочу тобі заважати. Якщо кохання наше приносить тобі прикрість, то я не нав'язую тобі його. Я буду з тобою, доки мій образ буде жити в душі твоїй. Того ж дня, коли ти подумаєш про іншого, я відчую це, і більше я не твій. Увесь лист якийсь сухий, повний незрозумілих для мене натяків. Чому ти не хочеш написати про все прямо? Я звик зустрічати

всяку неприємність в лице. Хоч ти і жінка, але повинна мати мужність, властиву нашому народові. Не подобаюсь я тобі – скажи. Нічого порівнювати мене з Возним і тому подібними людьми. Даю тобі слово честі, що не розумію твоїх натяків. Про що йде мова? Що зробив я негідного? Коли ти маєш на увазі ті кілька напівофіціальних, наполовину товариських записок, які я послав Л., то ти глибоко помиляєшся. Та й хіба приїзд мій в день відправки не вияснив усього? Я ж не пішов кудись в інше місце, а прямо з ваhti пішов розшукувати тебе. Та що про це говорити довго? Ви, жінки, всі однакові. Ви легко вірите в брехню і дуже обережно і з острахом сприймаєте правду. Ось зараз ти називаєш мене слабодухим, Возним і іншими “прекрасними” іменами. Що ж, можливо, я і заслуговую на це. Дякую за такі порівняння. Ти, очевидно, помилилась у мені і дуже жалкуєш через це. То ще не пізно виправити твою “помилку”. Там, очевидно, є той, що може виконати роль Петра. Пошукай, а може, ти вже й знайшла. Що іще тобі сказати? Можливо, ти й не цікавишся уже мною, але я все ж бачу перед очима тебе такою, якою ти була. І не тій Валі, яка стала в тій проклятій Чиш’ї холодною і непривітною до мене; не тій Валі, яка докоряє мене за невідомо яку “провинність” і навіть жодного теплого слова не промовила в листі, навіть не поцілувала мене; не тій Валі, яка дивиться на мене, як на зачумленого, і молить Бога, щоб допоміг їй забути негідного чоловіка, – хочу я сказати декілька слів. Я хочу промовити до тієї Валі, яка увійшла ясною зіркою в життя моє. До Валі – рідної дівчини з далекого рідного краю, про яку я думав ночами безсонними; до Валі, яка мріє про щастя народу нашого, до Валі, повної ніжності і ласки, промовляю я ці слова. Кохана моя, хороша і незабутня! Ти чуєш тупіт ніг? То нещастя наше відходить, тікає від нас. Воно ще рядом, та його скоро не буде вже. Тримайся, хай надія теплить і зогріває душу твою прекрасну. Скучив я за тобою дуже і дуже. Часто

снишся ти мені у білому вбранні, з розпущеними косами, весела і радісна. Дай Бог, щоб коли-небудь я мав можливість бачити тебе такою. Послухай, Валю, моя кохана. Нехай собі та Валя “чужа” пише, що хоче, а ти напиши мені листа від усієї душі і серця свого. Розкажи своєму Вовчику, як живеш, чи стомилася на роботі, як проводиш вільний час свій, що Ірочка наша пише тобі. Я недавно одержав знову листа від неї. Вона в листуванні акуратніша за тебе. Мені так хочеться часто одержувати від тебе листи. Тільки не такі, звичайно, як цей ось, а такі, як колись ти писала. Я хочу знову почути ті слова, які ще недавно ти знаходила для мене і яких, може, вже не знайдеш ніколи. Ну, будь здорова. Привіт тьоті Марусі і всім нашим. А я остаюсь таким самим, якого ти навіть не хочеш ні цілувати, ні називати своїм.

Сосьва. 6. VIII

Кохана Валю!

Так давно писав тобі, що не знаю, з чого і почати. А поговорити з тобою до болю хочеться. Кожного дня стільки змін, стільки пригод і вражень, що нам би вистачило говорити на цілий тиждень. Я, здається, писав тобі уже, що я місяців 4 працював завідуючим магазину, але скоро ця робота мені настогидла. Всі жінки наших службовців лайливі, до смішного дріб'язкові. Працювати дуже і дуже тяжко. Щодня якась неприємність, тріпаєш свої нерви і псуєш кров. Нащо це потрібно? Нам треба лише, щоб день пройшов. Адже так? Ну, от я і вирішив кинути цю роботу. Довго не відпускали, але врешті-решт пощастило передати магазин жінці одного начальника – тій, що працювала у вас на Туровській. Мені ж дали нову посаду. І яку́б ти думала? Доставляю з Сосьви лис-

ти у Монастирку, а звідти – на 52 кв. посилки. Робота жива, весела і дуже мені подобається.

Весь час буваю між людьми. Два дні на тиждень живу в Сосьві. Час летить так скоро, що тижні мені здаються днями, тільки роки от стоять чомусь на місці.

Роботою дуже задоволений, але мені не вистачає твоєї присутності. Ніколи не почував себе таким щасливим, як тоді, коли ти була поруч мене. Зараз ти далеко, мені немає абсолютно ніякої рації говорити неправду, і факт застається фактом: ти Богом назначена для мене. Валю, ту іконку, яку ти мені подарувала, я вклеїв у дзеркальце і носив весь час у себе біля серця, але недавно трапилось нещастя: у мене вкрали дзеркальце і твій дорогий для мене подарунок, який я хоронив, як зіницю ока. Знаєш, після нашої розлуки в тяжкі хвилини я часто дививсь на образ і, здається, знаходив у ньому втіху і допомогу.

Декілька днів тому бачив жінку вашого начальника *КВЧ*. Зустрів її на станції, і години 4 сиділи з нею, чекали потяга. Розказала вона ваші новини, говорила, що бачила тебе декілька разів. Відзивається за тебе дуже добре.

Як добре слухать гарні слова про дорогу для мене людину! Новин у нас багато зараз. Люди потроху ідуть по підписці на висилку. Незабаром чекаємо ще більше. Взагалі життя змінюється на краще. Листів нізвідкіля не одержую. Іра мені не пише зовсім і на листи мої не відповідає.

Самітність і туга велика в грудях. О, як би хотілось мені зараз пригорнути тебе до своїх грудей, щоб ти відчула той біль і муку на серці моєму!

Валю, рідна, кохана і дорога. Я вірю в нашу зустріч, в недалеке щасливе майбутнє. Тільки знаєш, я прошу тебе дати мені свій домашній адрес, бо я боюсь згубити тебе в цьому кипучому вирі життя. Чекаю від тебе листів. Будь здорова і щаслива, моя зіронько.

Міцно цілую Свою Валю.

Твій Вовк.

Сосьва. 10.VIII. 50 р.

Кохана Валю!

Довго лежав невідправлений лист до тебе. У нас ходили чутки, що нібито Чиш'ю затопило і всіх вас везуть знову на 85 кв. Дехто навіть говорив, що ви уже в Сосьві і т.д. Тому і не відправляв цього листа. Сьогодні приїхав до нас Ноговіцин і розказав дещо про тебе і взагалі про всіх. Тому спішу завтра ж відправити цього листа, щоб ти, хоч із запізненням, та все ж одержала його. Новин багато. Скажу відверто, що я на тебе дуже сердитий за ті листи, які ти писала з дороги в Сосьві.

Ех, Валю, не таких листів я чекав від тебе. Ну, нічого, поживем – побачимо.

Фото твоє І.Г. загубив, мені дуже шкода. Не залишилось у мене образу твого, крім того, який ношу я в душі своїй. Дай Бог, щоб ти була такою, якою я тебе уявляю.

Живу по-старому поки що. Працую там само. Роботи завжди багато, та знаходжу все ж вільні хвилини, щоб думати за те, що світить попереду.

Радую, що здоров'я хороше поки що. Це дає надію на щасливий кінець нещастя.

Ну, а як же ти? Напиши мені докладно про все. Зараз спішу відправити листа з потягом.

Ну, будь здоровенька. Чекаю від тебе відповіді. Адреса стара.

Цілую міцно, Вовк.

Сосьва, 20.VIII. 50 р.

Добрий день, Валю!

Пишучи тобі цього листа, я відступаю від усіх правил чоловічої гордості і самоповаги. Та й сама подумай. Пишу тобі вже 5-го листа, а від тебе одержав один лист з дороги, а другий з місця. І то вони були такими болючими для мене, що

краще було їх не читати. Інший би образився, але я не можу сердитись на тебе довго – надто багато мрій і сподівань на майбутнє пов'язано з твоїм ім'ям, надто багато ніжності у душі моїй до тебе. Та й туга на серці моєму велика, і хочеться поговорити з кимсь рідним, поділитись пережитим. До жінок в *лагері* я ставивсь завжди зі співчуттям і допомагав їм чим міг, але зараз я просто ненавиджу цих похитливих, брехливих створінь. Поштовхом для цього послужив недавній випадок. Після твого від'їзду до мене зайшла Галя Мудра і відрекомендувалась твоєю подругою. Я, звичайно, і зустрів її як твою подругу. Ми на рідній мові говорили про тебе, вона сказала, що знає тебе по волі, знає також Ірочку. Вона виписувала продукти щодня, і щодня ми бачилися і розмовляли. Вона жалілась, що скучає за Україною, сказала, що вона кохає Брюховецького, вагітна від нього і т.д. Я їй порадив, як триматись, а вона дякувала, називала мене братиком, і я був щодо неї хорошої думки. Раптом чую, говорять, що вона живе з Куракіним. Я дуже здивувався, спитав її на другий день, а вона розплакалась і сказала: “Невже ти подумав таке про подругу Валі? Та й взагалі, як ти міг припустити, щоб українська дівчина була вагітна від одного і мала зв'язок з іншим?” Я повірив їй і забрав свої слова назад. Через декілька днів вона переїхала на сінокіс, і до мене випадково попала її записка, писана Куракіну. Ось декілька фраз із неї: “Дорогий Коля, я більше нікого, крім тебе, знати не хочу, і буду жити, як і жила, тільки з тобою”. Я читав і очам своїм не вірив. О, підлість жіноча! Ну, думаю, цікаво мені тепер її побачити. Що вона буде говорити в оправдання? На волі жінка в такому випадку, напевно б, розплакалась, сказала, що він її обманув, обіцяв женитись і виховувати чужу дитину і т.д., а вона, мовляв, дурна, повірила. Через декілька днів я вийшов за зону – аж машина зупинилась біля складу. Галина кинулась до мене, вітається. А ну, говорю, скажи, як ти “братика” обманула? Засоромилась нібито і гово-

рить: “Я тобі завтра напишу”, – сіла на машину і поїхала. На другий день дійсно одержую від неї листа: “Дорогий братику, не зневажай мене. Він погрожував, що напише Брюховецькому, ніби я живу зі всіма, якщо я не погоджуся з ним жити. Я вирішила “відкупитись” від нього. На волі я б, звичайно, цього не допустила... Та й, взагалі, я подумала: “Молодість проходить, *лагер*... Все рівно, що один гріх, що десять...” Ну, як ти дивишся на таку “мораль” української дівчини? Я був так вражений, що не знав, що й думати. От тобі й подруга Валі! От тобі й “сестричка”! Всі ви, жінки, однакові, як кішки. Поки за шерстю гладиш, ви муркочете, а як тільки відвернувсь, і хтось інший погладив, ви муркочете іншому, і вже й кігті випустити можете. Що ж іще можна про вас думати?

До того мого настрою ще й лист від тебе одержав, де ти порівнюєш мене з Возним, жалкуєш, що я не Петро. Що ж, можливо, тобі треба підготувати ґрунт, і коли “Петро” у тебе там, на Чиш’ї, знайдеться, то щоб “Возний” на 52-му відступився від тебе? Якщо так, то я можу звільнити тебе від обов’язку писати листи Володі, якого ти вже не кохаєш. Можливо, ти хочеш стати на шлях Галі Мудрої? Чи ти забула, хто ти і хто ми взагалі? Думаю, варто нагадати тобі: краще мені почути, що ти вмерла, чим почути, що ти стала на такий шлях. Валю, я вже не раз писав тобі, що кохаю у тобі наш нарід, наші звичаї, рідний далекий край, бо бачу, що ти гідна називатись його дочкою. А як тільки ти відступишся, то любов моя перейде у зневагу. О, Боже, як мені хочеться побачити зараз тебе! Знаєш, ходить багато цікавих “*параи*”. Говорять, що у скорому часі нашого брата будуть відправляти на вільну висилку тут таки, на Уралі, а на 85 кв. планують збудувати 150 маленьких будинків. Можливо, це брехня, а, можливо, є доля правди. Скажи, ти не відмовишся зайняти зі мною в такому випадку один з цих будинків? Га? Мені б дуже хотілося почути відповідь твою. Пам’ятай, що стосовно тебе я не скри-

вив душею ні на йоту. Що було сказано, то було пережито і вимовлено з глибини душі. Дурити тебе було гріх, і я знав, що, обдурюючи тебе, я б обдурював Україну, самого себе. Невже у тебе насправді якісь сумніви закралися? Ех, Валю, Валю!..

Живу я в основному по-старому. Працюю на тій самій роботі. Обіцяють у скорому часі пропуск, та мені його не дуже хочеться. Скучаю за тобою безмірно. Пишу тобі часто, та від тебе ніяк не дочекаюсь.

Ось і сьогодні листи були всім з Чиш'ї, а мені... Не думав я, що ти так будеш відповідати мені.

Ну, як же ти там себе почуваєш? Як здоров'ячко твоє? Як час вільний проводиш? Що пишуть наші з рідного краю? Моя мама переїхала жити в Західну Україну у Клеванський район до сестри своєї.

Так що, певно, сусідами будемо. Миколайчика у нас немає. Є тут один з Рокитного якийсь Кошут, але я його ще не бачив.

Від Іри давненько нічого не одержував. Де вона зараз?

Я чекаю від тебе великого листа у скорому часі.

А поки бувай здорова. Привіт т. Марусі і всім нашим. Пишіть.

Міцно, як ніколи, цілую свою кохану Валю. Привіт від усіх наших.

Твій Вовк.

P.S. Посилаю тобі конверти і папір.

Сосьва, 25 серпня

Кохана Валюню!

Сьогодні ранком прокинувся, прийшов на роботу, а мені все ще здається, що ти близько біля мене. Цілу ніч ти снилась мені так хороше...

Ще до цього часу мені здається, що я відчуваю теплоту рук твоїх, бачу твої задумані очі і відчуваю твій лікоть на своє-

му плечі...

О, що б я дав, аби цей сон перетворився у дійсність! Ти не можеш собі уявити, яка туга охоплює зараз душу мою. Так хочеться, щоб був поруч хтось рідний і близький, кому б можна було розказати про все... А поговорити є про що з рідною людиною. Та всі забули мене. В неділю листів привезли півмішка майже. Кожен листа одержав, один я лише ні слова ні від кого. Мама моя хвора дуже. Напевно, не дочекається сина свого з далекого Уралу, бо їй вже 72 в цьому році сповниться, а хвороба не свій брат. От і зостанусь я скоро сиротою. Хотіла мама їхати з Донбасу у Західну Україну до сестри своєї у Клеванський район, та хто знає, як здоров'я дозволить.

Я живу і працюю на старому місці. З Т.Т. бачимось часто і завжди згадуємо тебе. Хотілось би, щоб ти хоч раз побувала серед нас і узнала те, що знаємо ми. Чи ти вже дещо знаєш? Яка ти вредна, що не пишеш мені. Я одержав від тебе усього лиш дві листівки. Одну з дороги, яку І.Г. носив в кишені 2 місяці, а другу з місця. Але я такий злий на тебе за ті листівки. Вони не хороші. Тобі написав вже 6-го листа. Чому ж не відповідаєш? Невже мої припущення, які я висловив у попередніх своїх листах, правдиві? Тоді прошу тебе написати про це.

Матеріально живу добре і надіюсь на скорий кінець нещастя, на нашу зустріч з тобою. А ти хочеш нашої зустрічі – справжньої, хорошої, зустрічі назавжди? Чекаю, що ти про все мені напишеш. Привіт від Т.Т., І.Г., Арно К.

Від мене передай привіт т. Марусі, адреса стара, пиши.

Цілую міцно свою Валю.

Кохана Валю!

Сьогодні неділя. Знову привезли листи, і знову від тебе немає жодного слова. Чомусь не хочеться вірити, що ти нічого протягом такого часу не написала мені, але, на жаль, це факт.

Якби ти знала, як морально пригнічує це! Пишеш-пишеш, а відповіді ні хорошої, ні поганої немає. Чим це пояснити? Думаю по-всякому: можливо, хвора ти, може, листи не доходять, а чи знайшла вже собі “Петра” десь поближче і забула мене давно. Все може бути. Я після випадку з Галиною Мудрою почав дивитися на всіх жінок дуже підозріло.

Невже у світі немає любові? Ех, Валю, Валю!.. Як настогидла уже ця грубість, одноманітність, гнітюча атмосфера! Як хочеться ніжності, жіночої ласки, сім’ї і близькості, всього рідного і дорогого!

Хочеться, щоб решту життя прожити і принести користь рідному краю, щоб хоч внуки наші згадали нас з подякою...

Ну, кому потрібне таке існування, де тлієш щоденно, коли не знаєш, чи ти живеш, чи мертвий? Так краще б уже світлою кометою пролетіти в чорному нічному небі, згоріти і розбитися об землю! Принаймні, хоч на хвилину побачать тебе і, може, чийсь заплакані очі у вишневому садку біля біленької хати глянуть з подякою на тебе. За цей вдячний погляд життя не жалко.

Валю, кохана і дорога! Тримайся міцно! Жени від себе геть усі сумніви, бережи здоров’я для нашого майбутнього. Це все, що я можу просити у тебе.

Коли ще пам’ятаєш про мене, то черкни хоч пару слів.

Привіт тобі від Т.Т., К., І. Г.

Від мене привіт усім нашим.

Цілую міцно-міцно.

Вовк.

Добрий день, кохана Валю!

Сьогодні знову прийшла *почта*, і знову від тебе нічого. Ось тільки від Ірочки одержав листа та від мамі. Пишу тобі вже 7-й лист, а від тебе одержав лише один з дороги, а другий – з місця. Що трапилось? Або мої листи не доходять до тебе, або ж ти захворіла, або з тобою щось трапилось. Іра також моїх листів не одержала, а я їй написав три. В них я описував, де ти і що з тобою, про нашу останню зустріч і про все-все. Можливо, доля моїх листів така ж, як і тих, що з “Наталкою Полтавкою” разом пересилав. Це може статись.

О, що б я зараз дав, щоб узнати причину твого мовчання! Кохана моя, хороша і дорога. Чим довше я тебе не бачу, тим дорожча ти стаєш мені і тим більше я прагну справжньої нашої зустрічі! Ось дай сюди руку. Ти чуєш, як тривожно б’ється серце моє – адже зараз я розмовляю з моєю коханою Валею, у якій я бачу свій безмежно дорогий і любимий рідний край.

О, як хочеться зараз мені притиснути тебе до своїх грудей і передати тобі весь жар душі своєї! Вона палає, бо зустріч наша швидка.

Новин дуже багато. Більшість із них хороші. Хочеться хоч дещо написати тобі, та поки що стримаюсь, поки одержу від тебе листа.

Живу і працюю на тому ж місці. Здоров’я в порядку.

У своїх листах я зачепив дуже багато болючих питань, хотілося б почути на них відповідь. Мама моя переїхала з Донбасу у Клеванський район, с. Голишев, до своєї сестри, яка працює учителькою. Там і буде жити. Так що ми, здається, близькі земляки тепер з тобою.

Валю, кохана, не муч мене своєю мовчанкою. Я не в силі більше терпіти і переживати. Напиши чесно і відверто про все, що трапилось із тобою. Посилаю тобі Іринога листа. Чому

ти їй не пишеш? Привіт від мене тьоті Марусі.

Тебе вітає Т.Т., І.Г., К. і всі, всі.

Міцно цілую.

Твій Вовк.

Валю!

Я не люблю писанини. Живе слово краще всього, але наші зустрічі такі короткі, що поговорить про все не встигнеш, а я хочу, щоб ти стосовно мене не помилялась. Отже, слухай.

Вісім довгих років я не бачив України. Вісім років я серед чужих людей. Я не чув рідної мови, ніжно-ліричної української пісні, і навіть небо і зорі здавались мені чужими, холодними і непривітними – чуже все, чуже, чуже... Було легко загубитися серед цього бурхливого океану життя, як губиться маленька трісочка в морі, але я зібрав всю силу волі, свій розум і віру і кріпко вчепився в життя. Я не жив матеріально погано ніколи, але сум, як черв'як, гриз мені щоденно душу. Ляжу спати, закрию очі – а переді мною встають біленькі хати під солом'яною стріхою і дзвінкий дівочий сміх тихим літнім вечором, а над річкою зорі привітні і щирі.

Мене оточувало грубе середовище – і я сам став грубий. Я навчився лаятися (перше, що спіткає на землі російській, як ти говорила). Я навчивсь бути жорстоким, але душа залишалась все такою ж, як і колись, а серце хотіло ніжності і ласки.

Я зустрічав багато дівчат-українок, але більшість із них опустили на дно, забули свої традиції і навіть рідну мову, і я з боєм в серці відвертався від них. Ти друга дівчина на моєму шляху, яка не втратила свого обличчя. Ти не можеш уявити, як приємно мені говорити з тобою. Ти воскрешаєш у моїй душі далекі дорогі образи, і ти для мене не тільки хороша дівчина, а кусочок України, яку я люблю до безтями...

Чи розумієш ти це? Ми з тобою – два яблука з одного де-

рева. Я це відчув з першого разу, і велика довіра родилась до тебе. Але ти ще не зовсім довіряєш мені, боїшся мене. Чому? Невже ти думаєш, що я просто авантюрист, шукач пригод і покоритель жіночих сердець? Хай боронить тебе Бог від подібних думок! Я ніколи не шукаю в дівчині тільки дівчину – я шукаю в ній перш за все людину. Я хочу, щоб наші взаємини були ясними. Я можу бути тобі тільки товаришем, коли ти маєш когось на увазі або зв'язана якимсь словом. Я можу стати для тебе всім, коли ти будеш повністю довіряти мені, коли захочеш відкрити свою ніжну душу і захочеш приголубити Вовчку.

Нам ще багато прийдеться блукати по чужині, і я волів би бути не самотнім, а до тебе тягне мене. Може, я помиляюсь у тобі? Тоді краще скажи це зараз. Життя і так наносить нам занадто багато ран, щоб ми ще мучили самі себе. Адже правда? Ти з цим згодна? Отже, відповідай, я чекаю. Мені ще треба з тобою багато чого обговорити.

Пройшло вже майже 5 місяців, як ми здивались востаннє, а іскра, кинута тобою в душу мою, не гасне. Хлопці часом сміються з мене: “Невже ти, Володю, справді думаєш на волі жити з Валею?” – “Так, думаю,” – говорю я їм. – “Вона, Валя, дорожча буде мені за всіх ваших хвалених красунь. Я буду знати, що моя дружина сьорбнула горя з однієї миски зі мною. Вона бачила життя не тільки з лицевої, а й зі зворотної сторони. І радісно нам буде жити, працювати і сміятися від щастя після горя і страждань”. Мені до болю хочеться вірити, що я не помиливсь у дівчині, яку покохав у цій жахливій обстановці. Чи віриш ти мені, Валю? Тепер, здається, ти не можеш розцінювати мої слова як наслідок і бажання добитись чогось корисного. Ти далеко, і навряд чи ми зустрінемось до того дня, коли будемо вільні, але я ще раз скажу тобі: “Пам'ятай, Валю, що доки ти не посковзнешся, коли ти будеш кохати і пам'ятати мене, – я завжди поруч з тобою, я твій. Оце вся

сповідь душі моєї перед тобою. Подобається вона тобі чи ні — я нічого не втаїв. Я розказав тобі як товаришеві, як чоловікові. Пишеш ти рідко мені. Це погано. Та й скритна ти якась у листах, сувора, непривітна і скупа. Коли ти скупися на поцілунок, на слова “мій” і “твоя”, то що ж можна чекати від тебе більшого? Дивись мені. Я люблю ще свій один принцип: “Або все, або нічого”. Коли тобі неприємно писати, коли ти не маєш що сказати мені, коли ти не знаходиш у душі ніжного слова для мене — можеш не писати зовсім. Насильно я нічого не хочу. Зрозуміло? Побачимо, як ти зрозуміла...

Дещо коротко про себе. Живу і працюю на старому місці. Здоров’я в порядку. Скучаю сильно. Новин багато, але поділитись ними з тобою не можу. Іра пише частенько. Посилаю тобі останнього її листа. І.Г. працює на Монастирці. Т.Т. в добром здоров’ї, вітає тебе. А за тебе мене цікавить все. Пиши. Міцно цілую свою Валю.

Вовк.

Сосьва, 14.IX. 1950 р.

Кохана Валюню!

Пишу тобі вже 12-го листа, а від тебе одержав лише один з дороги, а другий — з місця. Після того ти замовкла і не відповідаєш мені. Спочатку я сердився на тебе, думав не писати більше, а потім мені спало на думку, що мої листи можуть не попадати до тебе з тієї ж причини, що і листи, які лежали у “Наталці Полтавці”, і вирішив писати тобі до того часу, поки аж не одержу від тебе відповіді, або упевнюсь, що ти листи одержуєш, та не відповідаєш мені.

Тяжко, дуже тяжко писати і нічого не мати у відповідь, але що ж... така моя доля. Одно лише турбує мене: ну, нехай ти мені не пишеш (можливо, ти вже мене забула), але чому ж ти не пишеш Ірі? Вона не одержує від тебе нічого і питає про

тебе в кожному листі. Днів 4-5 тому я послав лист Іри тобі. Адресу твою я їй написав давно. Чому ж листів твоїх вона не має? Можливо, що трапилось з тобою? Можливо, куди в інше місце переїхала? То чому ж ти не написала мені хоч пару слів? Невже я не вартий того? Прошу тебе, напиши мені всю правду про причини мовчанки своєї.

Я живу і працюю на старому місці. Новин дуже багато цікавих, про які, поки не одержу від тебе відповіді, писати не буду. Ну, всього найкращого. Привіт всім нашим від мене. Міцно, міцно цілую тебе.

Твій Вовк.

Сосьва, 10.XI

Кохана Валю!

Я не знаю, скільки можна писати і не одержувати відповіді. В чому справа? Що трапилось з тобою? Ця думка мучить мене щохвилини і не дає спокою.

Живу і працюю на старому місці. Їхати вже до кінця служби не збираюсь, проте, все може бути. Скучаю дуже. Що дав би я зараз, щоб побачити тебе, пригорнутись до тебе так, щоб ти відчула і біль душі моєї, і серця жар, і тугу за тобою... Коли, коли це все скінчиться? Коли зустрінемось ми, щоб уже не розлучатись більше?

Що б там не трапилось, але через півтора роки я знайду тебе, побачусь, а там все буде залежати від тебе. А може, це все раніше збудеться? Дай Бог!

Валю, кохана, напиши мені все про себе – як живеш, як здоров'я твоє. Відповідь на той лист великий, який пришло тобі Іра, пошли їй.

Ну, що тобі ще сказати, коли не знаю, одержиш ти мого листа чи ні? Одно прошу, відгукнись. Хоч пару слів напиши, щоб я хоч що-небудь знав про тебе. Адреса моя стара. Новин

багато, але про них потім. Бувай здоровенька! Дай руку. Міцно, міцно тисну її і цілую тебе. Пиши, чекаю.

Твій Вовк.

Сосьва. 1.1.51 р.

Кохана Валю!

Перш за все поздоровляю тебе з Новим роком і бажаю тобі здоров'я, щастя та усього, про що ти мрієш сама.

Сьогодні Новий рік... Ти пам'ятаєш, коли ми зустрічали з тобою 1950 рік? Я розбудив тебе, і ми були разом... Тепер це згадується, як сон...

Сьогодні, кохана, я знову впевнився, що моя доля не зовсім цурається мене. Я одержав листа від мами і два листи від тебе. Один із них такий ніжний, хороший. Дякую тобі, кохана, за нього щиренько. Це дорогий для мене новорічний дарунок. Зустрічаємо ми Новий рік, отже, знову разом, бо я читаю твої дряпані літери і відчуваю, неначе ти стоїш поруч зі мною, а твій лікоть на плечі моєму... Мила, кохана, далека і близька! Немає у мене кращої мрії, як мріяти про нашу майбутню зустріч. Так хочеться обняти і приголубити ніжно тебе до свого серця. Сьогодні цілий день думаю про маму і про тебе, бо нікого ріднішого і ближчого немає у мене.

Кохана моя, за той час, що я не писав тобі, у моєму житті трапилось дуже багато змін у кращий бік.

Перше те, що 15.XI.50 р. мені дали пропуск. Спершу хотіли поставити зав. хлібопекарні, а потім забрали в Нову Зорю бухгалтером в головній бухгалтерії. Всі працівники, крім мене, – вільні. В зоні буваю дуже рідко, і життя те стало для мене чимсь далеким і невиразним. Роботи багато. Приходжу рівно о 9 годині ранку і працюю, не встаючи, до 1-ї години дня. Потім перерва на обід – і до 6 годин вечора знову працюю. З шести до дев'яти годин відпочиваю, а потім вечірня робота

до 11 години. Обсяг роботи великий, тут уже справжня бухгалтерія. Ходити нікуди не ходжу. Тільки зрідка, буває, сходиш у “центр” на людей подивитися, та й знову за роботу. Але все ж життя трохи веселіше. Пишу тобі листа, а мимо вікон, сяючи вогнями, несуться в нічну темінь поїзди, інколи проходять навіть пасажирські, і все це нагадує далеке минуле. Життя іде собі, не зважаючи на нас, своїм ритмічним кроком, і скоро нам треба буде зайняти своє місце у ньому.

Ех, Валю, кохана, як хочеться жити по-справжньому. Як хочеться мені нашої зустрічі! Я не помилявся і не кривив душею, коли говорив тобі слова, які не говорив нікому. Пройшло немало часу, і ти стала ще дорожчою, ще більш бажаною серцю моєму, ще ріднішою. Скажу тобі прямо: “Коли ми не зустрінемося з тобою – такої Валі, своєї, рідної і дорогої, я вже не знайду ніколи, і ні одна жінка в світі уже не побачить від мене тих почуттів, які були у мене до тебе”. Ось такі, Валю, справи. Прошу тебе врахувати це перед тим, як, може, здумаєш зробити якийсь необачний крок у житті своєму.

Прошу тебе, пиши мені як можна частіше. Від Ірочки одержав лист уже давненько. Як вона там живе?

Посилаю тобі на згадку цю новорічну листівку. Зараз я маю змогу сфотографуватись. Коли маєш бажання, можу вислати фото. Так, І.Г. зараз тут немає. Поїхав десь у ваші краї (в Гарі). Листа ще від нього не одержав. Привіт тобі від Клюдта, Коркішка. Вони живуть по-старому. А коли тьотя буде їхати додому? Коли вона дійсно зможе заїхати до мами моєї, то я буду більш ніж вдячний. Ну, от і всі новини. Передавай привіт усім, хто знає мене. Будь здоровенька. Тримайся міцно.

Міцно цілую Свою Валю.

P.S. Писати можна на стару адресу, а потім я тобі дам іншу.

Добрий день, кохана Валю!

Не так давно послав тобі листа (у відповідь на твої два листи) і вклав туди новорічну листівку. Сьогодні якась туга охопила мою душу, до болю хочеться поговорити хоч на папері, кохана.

Сьогодні 10 січня... Ця дата знайома мені і нагадує так багато... Цілий рік вже пройшов, як ми були так близько з тобою, а здається, що це було тільки вчора. Ще чую я голос твій і бачу твої розплетені коси, і відчуваю твій лікоть на плечі... Невже це була дійсність? Вона тепер далека і неповторна, як сон. Із дня на день наближається хвилина нашої зустрічі. Я вірю в неї все більше. Твоя листівка і твоя поведінка дає мені запоруку на те, що ми дочекаємося свого щастя. Я знаю, тобі тяжко зараз, але вір, кохана, вже залишилось небагато в порівнянні з тим, що ми перетерпіли. Якби ти була ближче, тепер ми могли б зустрічатись з тобою щотижня. Ех, чому мені так не таланить?

Я вже писав тобі, що спокій мого життя в далекій тайзі порушивсь. Працюю і живу тепер близько станції... Весь час повз вікна проносяться потяги, метушаться люди, і все живе інакшим життям, ніж я до цього часу. Мої співпрацівники вільні, з них більшість дівчат. Цілий день справляють теревені про обнови, переживують усі станційні новини, гадають про женихів і т.д. Поговорити з кимсь від душі ні з ким. У зоні майже не буваю зовсім, а знайомих тут немає, з вільними також у мене мало спільного. Я опинився на роздоріжжі: з пекла вискочив, а до раю не дійшов. Завидують усі, але ніхто того не знає, що мені багато тяжче зараз, ніж їм, бо вони шукають щастя лише в їжі, а я того не маю, що шукаю... Прошу тебе, Валю, кохана, не забувай хоч ти мене. Нехай та ниточка, яка зв'язує наші істоти, не обривається ніколи. Я мрію про

тебе і про нашу зустріч, як і колись, і ти ніколи не забудешся мною. Не хочу нікого, окрім тебе, і тільки з тобою матиму я щастя.

Так, Валю, у мене горе. Мама моя тяжко захворіла, її відвезли у лікарню. Не знаю, чим це скінчиться. А коли їде додому тьотя Маруся? От було б добре, коли б вона заїхала до мами! Може, привіт, який би вона привезла від мене, був би останнім щастям мамі моїй.

Я прошу тебе, пиши частіше і докладніше про себе. Той лист, що начальник обіцяв пустити, дійшов скоро, а взагалі листи від тебе ідуть 2 місяці. Пиши мені на нову адресу: *Свердловская обл., Серовский р-н., станция Новая Заря.*

Я буду писати тобі часто. Тепер роботи буде трохи менше, а у мене залишилась лише ти одна: вчора провів на далекий етап багатьох старих робіт. Боюся, щоб і тебе не перекинули в інше місце.

Пиши мені як можна частіше. Передай привіт від мене палкий тьоті Марусі, а тебе листовно вітають Т.Т.К., С.К.

У наступному листі напишу дещо більше. Поки що бувай здоровенька. Міцно цілую Свою Валю.

Пиши, чекаю.

Нова Зоря. 24.II

Кохана Валюню!

Сьогодні так хотілось одержати від тебе хоч декілька слів, але марні надії. Ти живеш у такій глушині, що легше діждатись свободи, ніж листа від тебе. Проте не буду втрачати надії. Хто чекає, той обов'язково дочекається.

Валю, пробач мені, але я, не спитавшись твоєї згоди, посилаю тобі своє фото. Ти можеш його не зберігати, а подивитись і знищити, коли це проти твоїх звичаїв. А я б дорого зараз дав, коли б мав можливість глянути на твоє фото хоч од-

ним оком. Та, на превеликий жаль, його десь згубив І.Г. Я писав тобі, що він, бідний, поїхав далеко. Можливо, і тебе чекає дорога, тому я стримуюсь, щоб не послати тобі того, що обіцяв у попередньому листі. Як тільки одержу від тебе відповідь, відразу вишлю. Тільки ти не ображайся і не соромся. Коли раніше не було такої можливості, я не пропонував.

Від Іри уже давно не було листів. У чому справа – не знаю. Можливо, просто набридло дівчині займатись писаниною, а можливо, ці листи пропадають. Так і живу я – хоч серед людей, але самотній, серед веселощів, але сумний, серед вільних сам...

Скажи, чому ти так рідко пишеш мені? Мені б хотілось мати від тебе вісточку щоденно, та, на жаль, доля не судила мені цього щастя.

Валю, мила, кохана і дорога! Якби ти знала, як скучив я за тобою, як хочеться заглянути в очки твої, відчуті твій лікоть на плечі своєму...

Прошу тебе, напиши докладно про своє життя, бо твої листи такі короткі, такі стримані, що там я мало про що догадуюсь. Пиши, як живеш матеріально, як успіхи, як проводиш свій час? Пиши про все. Міцно цілую Свою Валю.

Вовк.

18.III. 51 р.

Кохана Валюню!

Прошло вже майже два місяці, як я не одержував від тебе листів. Тобі писав часто і багато. Переслав тобі декілька Іриних листів, послав фото своє, а ти все мовчиш і мовчиш. Послав тобі трішки грошей. А ти знову не пишеш нічого. Можливо, немає уже тебе там чи трапилось що з тобою...

А як хочеться побачити, почитати твої дряпані літери, відчуті через простір твоє дихання і лікоть на плечі!

У попередніх листах я вже писав тобі докладно про всі ті зміни, які відбулись у житті моєму. Недавно з Монастирки повернувся на 52 квартал і працюю на старому місці. Так що пиши мені на колишню адресу, не гаючи часу. Як здоров'я твоє? Бережи себе. Пам'ятай, що зустріч з кожним днем наближається. Рано чи пізно я знайду тебе. Тільки б ти була в порядку. Пиши. Іра також листів від тебе не одержує. Ну, поки що будь здоровенька. Міцно, міцно цілую свою Валю.

Привіт тобі від друзів.

22.X.51 р.

Добрий день, дорогі друзі мої Валю і Іро!

Сьогодні зовсім несподівано, коли вже втратив всяку надію і терпіння чекати, одержав листа від Ірочки. Лист блукав десь майже 2 місяці. Дякую Вам, Іро, за нього щиро, міцно жму Вашу руку. Майже 4 місяці не одержував я нічого від вас. Чому це так – сам не знаю. Місяців два тому я поїхав у службових справах до Сосьви і там зустрів одну жінку, яка приїхала з Чиш'ї, добре знає Валю. Вона мене заспокоїла, що Валя виглядає непогано, відізналась про Валю і її поведінку дуже добре. Ця розмова трохи полегшила мій смуток, але все ж було досадно і незрозуміло, чому Валя не пише. Тепер я догадуюсь, що мої листи попали в руки чужих людей. Ну, добре. Я дуже і дуже радий, що з вами, мої дорогі друзі, все в порядку. Листи ваші для мене – єдина втіха, єдина надія, єдиний промінь у цій суцільній темряві...

А як це Ви зважились, Іро, написати такі слова: "... коли Ваше відношення до Валі не змінилось...", "мене дивує, що почуття проходять так швидко..."? Ви повинні розуміти, що Валя для мене не якась там дівчина, з якою познайомивсь ви-

падково на гулянці та ще й під чаркою горілки. Валя для мене – бойовий товариш, який пройшов зі мною ті муки і нещастя, які не забудуться ніколи. З Валею пов'язані у мене кращі пориви, думки і стремління у майбутньому. Так хіба ж можна на неї дивитись як на дівчину, яка легко зустрічається, а ще легше забувається? Більше мені цього ніколи не говоріть, хай подібні думки ніколи не приходять Вам у голову! Домовились? Ну от, так буде краще. Про розлуку і мови не може бути (вже залишилось зовсім небагато), а от про зустріч подумати вже час. Коли все буде гаразд і мене не перекинуть десь в інше місце, то скоро наші з Валею мрії про зустріч перетворяться в дійсність, і ми зустрінемося для того, щоб більше не розставатись... Та про це я Валі напишу окремо і докладно.

Але на її адресу мені б не хотілось писати, тому в наступному листі я вкладаю маленький конверт для Валі, а Вас, Іро, дуже прошу надіслати його їй, не розриваючи і без запізнення – адже відповідь мені треба мати терміново. Тільки без марки листи блукають довго, тому врахуйте це. Зараз я дуже спішу, бо пишу на роботі, а тому нічого поки що пояснювати не буду.

Дещо про себе. Працюю на старому місці. В Сосьву тепер не їжджу. Здоров'я в повному порядку, і це мене дуже радує, бо дає надію на майбутнє.

А адресу Ви мою пишете вірно. Пишіть частіше. Чекаю з нетерпінням. Іро, в наступному листі я і Вас дещо спитаю і прошу відповісти мені точно.

Ну, а поки що будьте здорові. Міцно тисну руку Ірі і палко цілую мою Валею.

Усього кращого. Пишіть.

Ваш Вовк.

Кохана Валю!

Із того часу, як ми бачилися в останній раз, пройшло майже півтора роки. Багато води втекло в Дніпрі широкім, багато пережить прийшлося нам обом. Можливо, що змінилося у твоєму ставленні до мене, а тому я сьогодні вирішив поговорити з тобою серйозно. Отже, сядь поближче до мене, поклади свій лікоть на плече, щоб я відчув теплоту твого тіла, і вислухай мене уважно, щоб потім змогла відповісти мені на всі запитання.

Ти, очевидно, знаєш, що до кінця моєї *служби* на Уралі залишилось уже тільки півтора роки – рівно стільки, скільки пройшло з часу нашої розлуки. Правда, часу ще багато, але, порівнюючи з тим, що вже пройдено, – це вже дрібниця. Отже, я вважаю, що варто задуматись над майбутнім, вже час...

Це майбутнє мене тривожить усе більше і більше. Ти знаєш, що зараз я залишивсь один, як палець. З Ніною покінчено раз і назавжди ще тоді, мамуня спочиває вічним сном у рідному краї, а сестри розбрелись по білім світі... Треба будувати свою сім'ю, вити своє гніздо. Коли б я був не таким, яким ти мене знаєш, то це питання розв'язалося б дуже легко. Сьогодні закінчив би *срок служби*, а вже завтра женився б на якійсь "Машці", в якій є корова і квартира, от і все. Але для мене дружина – це супутник життя, найближча і любима людина, це бойовий товариш з одними думками, стремліннями, що розуміє мене з одного слова і піде зі мною в огонь і у воду, буде ділити зі мною радість і горе... А ти, Валю, краще знаєш, що такої тут не знайти мені. Ще твердіше укріплюється моє рішення з'єднати своє життя з твоїм. Я ніколи не кидав слів на вітер і не говорив тобі неправди у час наших зустрічей, тому хочу почути від тебе таку ж правдиву відповідь.

Чи згідна ти з'єднати своє життя з моїм? Чи згідна ти стати моєю дружиною? Подумай добре. Я не обіцяю тобі золо-

тих гір, ані легкого життя – наш шлях буде тернистий. Але твердо обіцяю, що буду кохати тебе, і ти будеш відчувати рядом моє плече, поки сам я на ногах стоятиму.

Спокійне життя з біленькою хатиною і вишневим садочком ми повинні зробити собі самі, нам ні на кого розраховувати. Ти розумієш мене? Чекаю твоєї відповіді! Присягнися, що ти вернешся до мене такою, як ішла від мене, і що ти не побоїшся труднощів на шляху до щастя, або скажи, що ти не можеш.

Може, тебе дивує, чому я знову піднімаю це питання і так різко вимагаю відповіді “або – або”? Так треба, Валю! У ці рішучі хвилини я повинен знати, що мені робити і хто буде зі мною. Зрозуміло? Я повинен знайти своє місце у цьому суворому житті.

Люба Валю, кохана і дорога! Оглянься назад. Скільки шляху пройдено в пітьмі! А он, недалеко, вже видно промінь сонця. Як хочеться ніжності, ласки, любові, але шлях до них не легкий!

Валю, я не одержую від тебе нічого уже давно, хоч про тебе дещо і знаю. Чи не пишеш мені, чи, може, твої листи пропадають? Я боюся, що десь зникнеш з горизонту, і я не зможу тебе відшукати. Як живеш ти, як здоров’я твоє, як настрій? Чи залишилась ти такою, як я тебе знаю?

Тепер скажи мені точно, коли кінчається твоя *служба*? Я щось дуже смутно пригадую.

Цього листа я направляю Ірі, а вона надішле його тобі. Таким же шляхом чекаю відповіді від тебе. Трохи довше, зате певніше.

Від тебе чекаю відповіді на всі питання, які я тут зачепив. Тільки не гайся, бо час іде, а я маю знати, як дивитись на тебе: чи як на дружину, чи, може, просто як на випадкову знайому. Але надія жевріє в серці моєму, що все буде гаразд.

Ну, бувай здоровенька.

Міцно обнімаю і цілую тебе.

Твій Вовк.

Кохана Валю!

Не дочекавшись відповіді, знову пишу тобі в надії отримати що-небудь хоч на цього листа. Тепер я часто пригадую ті дні, коли ти була на 85 кв. Твої майже щоденні листи давали мені полегкість і силу. Багато часу пройшло вже, але рядочки з тих листів досі у пам'яті моїй, а любов до тебе ще сильніша.

Так, Валю, підходить кінець чеканню моєму. Через 7 місяців я приїду до тебе, ми зустрінемося, а потім я поїду десь на Україну і буду готувати гніздечко для майбутнього життя з тобою. Твоя мама написала мені листа і запрошує приїхати до неї жити до твого повернення. Можливо, я і поїду туди на деякий час, але нам з тобою треба буде шукати десь постійне місце.

Чому – ти сама знаєш. Але не турбуйся. України кидати не будемо. Все влаштується, все буде гаразд. Отже, кохана, справа лише за тобою. Я живу і працюю на старому місці. У Сосьві тепер не буваю. Здоров'я поки що чудове – поправився, потовстів, зміцнів.

А як ти себе відчуваєш? Де працюєш? Що нового в тебе? Одержуєш листи з дому і від Іри? Що пишуть тобі?

Ну, що ще тобі написати? Про те, що кохаю безмірно, – ти відчуваєш. Про те, що чекаю зустрічі, – ти знаєш.

Моя хороша, кохана дружино! Свого подальшого життя я не мислю без тебе. Вір у те, чого чекаємо ми з таким нетерпінням. Воно збудеться, і ще усміхнеться нам сонце, щастя і доля.

Ну, бувай здорова і щаслива. Обнімаю і міцно цілую свою єдину і кохану.

Твій Вовк.

Добрий день, Мамо!

Давненько вже написав відповідь на Ваш лист, а від Вас щось до цього часу нічого не чути. Валя теж давно вже мовчить. Забули, певно, всі мене. '

А так хочеться отримати вісточку з рідного краю, хоч на папері поговорити рідною мовою!

Жду – не діждуся того дня, коли це все закінчиться і я зможу виїхати з Уралу. Пропозицію переїхати до Вас прийму з охотою, бо більше нікого з рідних у мене немає, а їхати в чужі краї не маю наміру.

Питання про життя з Валею вирішене між нами давно. Що б не трапилось, ми повинні бути разом. Розумієте, Мамо, нещастя так дає зрозуміти людину і так зближує, що дружба, яка народилась у горі і нещасті, буде до кінця життя.

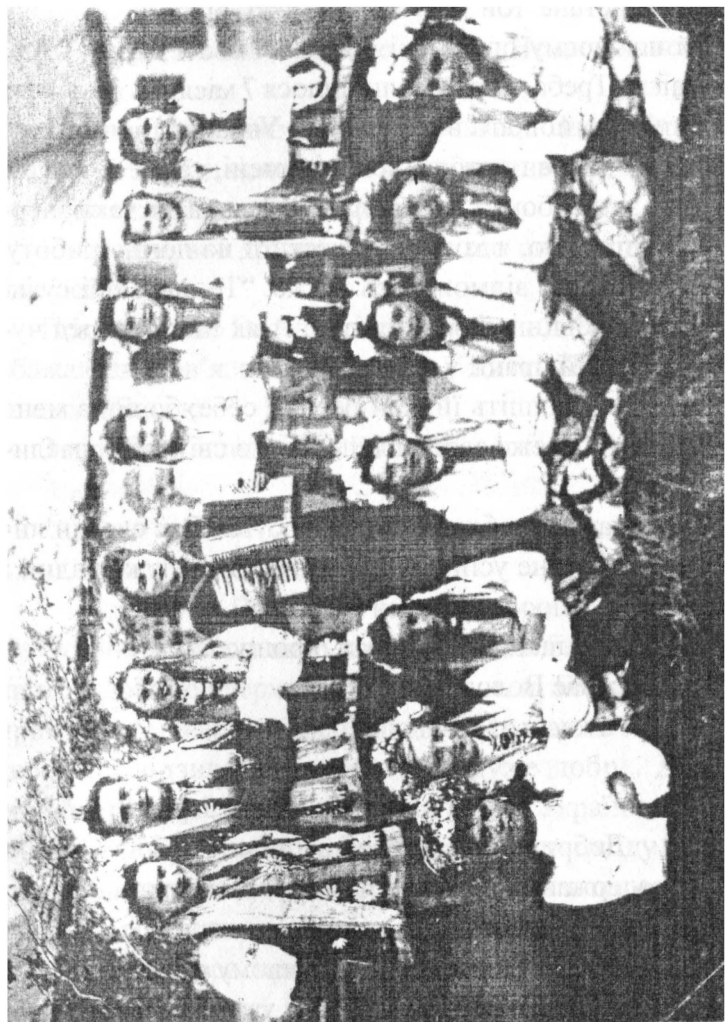
За ті роки, коли нас розлучили з Валею, моя повага до неї як до витриманої, добре вихованої дівчини виросла ще більше, бо вона заслугує на це.

Велике і Вам, Мамо, спасибі за те, що виховали її так, що тепер не приходиться за неї червоніти.

Розкажу трохи про своє життя. Живу матеріально непогано. Користуюсь правом вільно ходити і їздити на віддаль 30 – 40 км, бувати між населенням місцевим, тільки спати приходжу в *лагер*. Це напіввільне життя дає мені можливість трохи забувати про своє горе – між людьми почуваєш себе вільніше. Місцеве населення іде в усьому назустріч, ставиться гарно. Тільки ті люди дуже відрізняються від наших людей. Виросли вони і живуть у тайзі, а тому звичай у них і поведження не такі, як у нашому краї. З огородини садять картоплю і тільки зрідка сіють хліб. Помідори, яблука, груші, сливи, вишні тут не визрівають. Осінню багато ягід брусниці та журавлини. Цим вони лише і живуть. А якби Ви знали, як скучив я за помідо-

***Вчителька Валентина Федорівна Ковальчук зі своїми учнями.
Село Рокитне на Костопільщині. Знімок 1945 року***

Валентина Федорівна Ковальчук (стоїть друга зліва) у самодіяльному вокальному ансамблі українко-політв'язнів. Пієнічний Ураллаг. Знімок початку 1950-х років

рами, яблуками!

Написав тьоті своїй, щоб прислала яблук кілограм 7-8 та й не знаю, чи пришло, бо свого садка в неї немає.

Коли вже настане той час, що я зможу зірвати помідор, вирощений на своєму огороді, і яблуко зі своєї яблуні! Але нічого не вдієш. Треба чекати, залишилося 7 місяців. 10 квітня 1953 року я зможу поїхати в свою рідну Україну. Бідна Валя! Їй зараз багато тяжче приходитьсь, ніж мені, та ще й чекати довше. Боюсь за неї, боюсь за її здоров'я. А вона ще така уперта. Коли була зі мною, я хотів перевести її на легшу роботу, але вона категорично відмовилась. Каже: "Те, що мені судьбою дано, я все повинна перетерпіти". А як їй там серед чужих людей у тяжкій праці!

Мамочко, Ви напишіть їй, хай береже себе, бо вона мене не послухає. Хай береже себе для швидкого світлого, щасливого майбутнього.

Ну, буду кінчати. Пробачте, що потурбував Вас своїми листами. Привіт від мене усій сім'ї. Пишіть, буду дуже радий і вдячний.

Будьте здорові і щасливі. Пишіть, прошу.

З повагою до Вас Володя.

Нова Зоря. 18/12.52р.

Добрий день, Мамо і всі рідні!

Сьогодні одержав від Вас листівочку, де Ви пишете, що перед святом послали Валі гостинця. Це дуже добре, бо вона страждає більше за нас усіх і є у найгіршому становищі. Через 3,5 місяці я побачуся з нею, поговорю, узнаю, як вона живе, поїду, десь влаштуюсь на роботу і буду чекати її. З великою охотою поїхав би у Ваші краї, але туди, напевно, не пустять. Прийдеться на деякий час влаштуватись десь поблизу, а потім буде видно. Листи від Валі получаю дуже рідко, хоч знаю, що

вона пише мені так часто, як тільки може. Знаю, що вона жива і здорова, чекає мене, а це основне. Три з половиною місяці – не такий вже великий відрізок часу, і я вірю, що все буде гаразд.

Свого життя без Валі я не мислю. Не дивлячись ні на що, ми будемо разом.

Я живу і працюю на старому місці. Здоров'я у повному порядку. Рахую дні, коли зможу поїхати звідси, побачити Валю і розпоряджатись своєю судьбою.

Набридло все до нестями, але що поробиш. Залишилося вже небагато.

Поздоровляю Вас усіх, хто знає мене, з Новим 1953 роком і бажаю здоров'я, щастя і успіхів у житті. Пишіть, не забувайте нас із Валею.

З привітом і пошаною Володя.

21.II.53 р.

Валю моя кохана і дорога!

Останнім часом маю вісточки від тебе з усіх кінців, хоч листів твоїх не одержую. Написала мені Геня, потім недавно прибули ще з вашого місця люди і передають мені привіт від тебе. Усі відзиваються про тебе дуже добре. Дякую тобі, рідненька, за те, що не соромиш нашої України, а ще більше дякую за добру пам'ять про мене. Скоро я приїду до тебе, і ми поговоримо з тобою про все. Ти гнівася на мене, що мало пишу тобі і рідко, але зрозумій, Валю, що якраз ті листи, в яких я описую все, пропадають. Тож нехай краще вони будуть короткі і стислі, тоді, може, вони дістануться тобі, а не комусь іншому. А ти і з цих коротких рядочків зрозумієш мене, адже так?

Зараз можу сказати тобі лиш одно: кохаю тебе більше, ніж колись. Свого життя без тебе не мислю і певний, що ми буде-

мо разом до кінця. Ніколи, нізащо, ні на кого тебе не проміняю і буду чекати твого повернення. Приїду до тебе числа 15.IV, а може, 17.IV. Поговоримо про все.

Живу і працюю на старому місці. Думаю їхати у Краснотур'їнськ (недалеко біля Серова). Там влаштуюся, буду працювати і чекати тебе.

Здоров'я поки що в повному порядку. Потроху готуюсь до квітня місяця. Купив собі костюм темно-синій шевйотовий за 600 крб., черевики, калоші, пальто, кепку, сорочку шовкову і т.д., витратив всі свої збереження, та ще залишилось біля 1000 крб. Думаю, що на перший час вистачить, а там потроху буду заробляти.

Дивись, Валюню, будь такою, як я залишив тебе, чекай мене, вже недовго. Я буду навідуватись до тебе часто з Краснотур'їнська. Нехай же слово наше не розходиться з ділом. Від мамуні недавно одержав листа. Вчора написав їй відповідь. Дівчата говорять мені, що ти послала фото, але я його не одержав. Дуже, дуже жаль. Як би хотілось подивитись на свою кохану, незабутню Валічку!

Сьогодні посилаю тобі своє фото. Воно не дуже вдале, але має схожість. Прощу тебе, напиши мені ще хоч декілька слів. Хочеться до болю чути твій голос, читати твої дряпані літери!

Валюню, чекаю від тебе відповіді.

Будь здорова і щаслива. Пиши.

Міцно, міцно цілую Свою Валю.

Твій Вовк.

5.03.53 р.

Добрий день, кохана Валю!!

До глибини душі зворушений твоєю увагою та доброю пам'яттю про мене. Обнімаю і міцно цілую тебе за всі твої привіти, за теплі рядочки твоїх листів, за стремління до нашої

зустрічі.

Я не мислю свого життя без тебе. Рано чи пізно – ми повинні зустрітись назавжди.

Через 42 дні я приїду до тебе, і ми поговоримо про все.

Те, що ти передавала, я одержав. Дякую тобі, кохана.

Тобі пишу досить часто, і, як мені говорять, ти листи одержуєш. Твоє життя уявляю зараз докладно. Ти все така ж стійка, рішуча і тверда. Думаю, що, коли настане для цього час, зумієш бути ніжною, ласкавою і доброю. А зараз так і треба. Цікаво, чи ти одержала мій останній лист з фото?

Чекаю з нетерпінням нашої зустрічі і думаю про неї вдень і вночі.

Тебе прошу бути такою, яка ти єсть. Будь моєю Наталкою і чекай повернення Петра. Ще раз дякую тобі за те, що ти не підвела мене в моїх надіях і сподіваннях.

До скорої зустрічі, моя прекрасна і дорога, незабутня Валю!
Цілую тебе міцно, міцно.

Твій Вовк.

11.III. 53 р.

Добрий день, Мамочко!!

Уже давненько одержав від Вас дві листівочки, а відповідати зібрався лише сьогодні. Всі ці дні був такий заклопотаний і злий, що, напевно, у мене від злості і в роті почорніло. Та й як же не злитись? Ви тільки подумайте: у мене було десять *зачотів*, і я мав їхати з Уралу 12.04, а тепер вони десь за ці 7 років загубили 2 місяці, і я маю їхати лише 12.06. Ну, як це Вам подобається? 2 місяці немовби і не дуже багато, але інколи капля переповнює посуд ущерть. Набридло вже до без-
тями. От тому не хотілось не тільки писати будь-кому, а й жити

вже нудно було.

Тепер трохи заспокоївсь, адже лобом стіни не проб'єш!

Дуже добре хоч те, що останнім часом частенько від Валі одержую вісточки. Багато її подружок приїхало до нас, і з кожною вона то записочку, то лист, то хоч привіт передасть. Я ще раз бачу, що не помилявся в ній і що кращої дружини мені не знайти ніколи. Із розповідей подруг, виглядає Валя дуже добре – і гарненька, і веселенька, і здоровенька. Говорять, що вона вислала мені фото своє, але я його не одержав. Дуже і дуже хотілося б подивитись! Якщо вона Вам вислала, то пришліть мені, а потім я поверну.

Хочу, щоб Ви знали стосовно нашого із Валею подальшого життя.

Ні Валі, ні мені їхати у Ваші краї поки що не можна. Тож якщо Ви любите нас із Валею, то не повинні нас туди запрошувати. Я влаштуюся на роботу у місті Краснотур'їнську, де у мене знайомі товариші (це близько звідси). Знайду квартиру, трохи обживуся, буду допомагати Валі, а тоді, коли вона закінчить свою *службу*, приїдемо до Вас на 2 – 3 тижні і знову поїдемо з Валею уже до мене. Це дуже гарненьке, веселе промислове містечко – чисте, культурне. З роботою легко, бо воно будується ще, і робочої сили треба дуже багато. З квартирами також там поки що добре.

12.06. поїду до Валі, подивлюсь, як вона живе, поговорю з нею про все. Взагалі я мріяв і мрію жити на Україні, але поки що прийдеться попрацювати тут.

Буде ще, звичайно, час, коли ми переїдемо з Валею десь у наші краї.

Ну, а як же Ви живете? Ви мені так мало пишете про себе, що я зовсім не в курсі Ваших справ.

Напишіть Валі листа, передайте їй привіт від мене, а та-

кож можете їй послати цього мого листа. На днях я напишу їй окремо, пришлю Вам, а Вас попрошу уже їй надіслати. Так буде певніше.

Привіт від мене усім нашим. Пишіть, не забувайте.

З привітом Володя.

15.IV. 53 р.

Валю, кохана, незабутня і дорога!

Пишу тобі часто в останній час, але не знаю, чи одержуєш мої листи, бо від тебе немає ні звуку. Я уже видужав майже зовсім і тепер, слава Богу, знову схожий на людину.

Скоро приїду до тебе (числа 9 травня). Від мами був недавно лист, вона все турбується за нас.

Живу і працюю на старому місці. Буваю часто у твоїх знайомих. Усі говорять мені про тебе лиш хороше.

Дякую тобі, рідненька, за все. Новин дуже багато, але розкажу при зустрічі.

Зараз пишу тобі лише для того, щоб ти знала, що я завжди з тобою, що я думаю про тебе і що, крім тебе, у мене в серці немає нікого.

Поговоримо скоро при зустрічі. Кріпись, Валюню, бережи себе. Будь такою, якою я тебе знаю.

Обнімаю і міцно, міцно цілую свою майбутню дружину.

Вовк.

На жаль, не збулося...

То був час, розтопити мерзлоту якого виявилось неспроможним навіть найпалкіше Кохання...

Через роки і роки казенний лист на ім'я Валентини доне-се бездушне:

Управление милиции УГВД,

Свердловской области

Краснотурьинский

Городской отдел милиции

1/VIII.1966 г.

№ 5/69-к

г. Краснотурьинск

гр. Ковальчук Валентине Федоровне

пр. Ровенская обл., г. Костополь,

ул. Заречье д.№ 24-а

На Ваше письмо от...

Гр. Чернявский Владимир Иванович 1920 г. ур. Барановичской обл. Ляховичи выбыл 16.IV.1954 г. в г. Минск.

Зам. нач. Краснотурьинского ГОМ капитан милиции

(?) Ельцов.

***Володимир Іванович
Чернявський.
Північний Ураллаг.
Знімок 1953 року***

***Валентина Федорівна
Ковальчук.
Північний Ураллаг.
Знімок 15.III.1952 року***

СССР
МИНИСТЕРСТВО
ВНУТРЕННИХ ДЕЛ

Форма «А»

Видом на жительство не служит.
При утере не возобновляется.

8-АА

Исправлено *Мур*

Лист 4

СПРАВКА №

В 33224 *

5 ил. 1954 г.

Выдана гражданину (ке) *Новоселу*

Валентина Федоровна

1925 года рождения, уроженцу (ке) *с. Луки Васильевы р-н*

гражданство (подданство) *ССР* национальность *украинка*

осужденному (ой) *Ровенский обл. тюрьмы*

«20» марта 1954 г. по ст.ст. 54-12 УК *ССР*

к лишению свободы на *Семь* лет с поражением в правах на

три года, имеющему (ей) в прошлом судимость

в том, что он (она) отбывал (ла) наказание в местах заключения

МВД по «5» июля 1954 г. и по *отб. срока*

С применением *защитов работ* *Глеб*

Освобожден (на) «5» июля 1954 г. и следует к избранному

месту жительства *Ровенская область*

Косиопольский р-н (город, село, д.к. район, область)

до ст. *Ковельский* жел. дороги.

Начальник лагеря (ИТК) *Аб*

Осинцев (Осинцев)

Отдела (части) *Аб*

Вкармилу Орехов

Печать

Довідка

ВЛ-00

УПРАВЛЕНИЕ МИЛИЦИИ

УЛДА СМАДЖИНСКИЙ ОБЛАСТИ

Красногвардейский

Городской отдел

МИЛИЦИИ

№ VIII 1946.

№ 569-К

г. Красногвардейск

г. Ковалева ввешенные дог.

г. Добавьковская вв.

г. Косиновская

г. Зареве г. 24 а

на ввешенные вв.

г. Зареве ввешенные ввешенные 1934

г. Зареве ввешенные ввешенные

ввешенные 16/11/1954 г. в. Мещен

г. Мещенские ввешенные

Зам. на ввешенные ввешенные ввешенные

Учен. 2-й

1. Багго

2. Зедер 11/5

Учен. 6-й 69, 8

Довідка

ІЗ РОЗПОВІДІ ВАЛЕНТИНИ ФЕДОРІВНИ КОВАЛЬЧУК

Опишу вам коріння роду мого. Мій батько Шавлінський Федір Матвійович воював з московськими сатрапами у загонах Симона Петлюри. Сили були нерівні, втрати великі... Зрештою Петлюра змушений був утікати до Німеччини, а мій батько – до Польщі, де купив собі землю в панів польських. Згодом забрав свою родину, почали хазяйнувати. Батько був роботящий, тож з часом розжився – було що їсти. Коли я піросла (було мені років шість), тато зробив і мені маленьку сокирку, щоб я помагала корчувати, сінокіс виробляти. Так мене вчили трудитися. Жили ми на хуторі. Хутір був маленький – чудове місце коло лісу, називався Гурби. Коли піросла, часто спостерігала, як мій батько кудись їздив, до нього приходило багато хлопців. Вони про щось багато говорили, а вночі слухали радіо. Інколи якийсь час жили в нашому домі. Батько любив читати Біблію, і нам часто у вільний час читав, навчаючи любити Бога. Завдячуючи цій любові, мене в житті завжди супроводжувала надія, що Господь охороняє мене.

У 1939 році поляки заарештували батька і вивезли до Берези Картузької, де катували політичних засуджених. Там чекав смерті, але Господь помилював його: вночі більшовицькі обірванці звільнили тюрму, і через два тижні батько повернувся додому, страшно змордований. Вдома відпочивав, поправлявся. Не встиг набратися здоров'я, як приходять хлопці і кажуть батькові утікати, бо більшовики хочуть його розстріляти. Тато попрощався з сім'єю, і більше ми його не бачили.

Нелюди справді приходили, шукали батька, та пішли ні з чим. А через деякий час і мама мусила втікати з дому, залишивши нас з малою сестричкою та ще чужим хлопцем, який допомагав батькові з кінями у полі, а зимою з іншими роботами. Якось приходять московські грабіжники нас розкулачувати – позабирали все: корови, свині, овечки, навіть хліб. Нас, дітей, не чіпали, бо не мали де нас подіти. Сказали: “Хай хазяйнують”. Зосталися ми у своїй хаті. Поруч була старша сестра з чоловіком, то вони помагали нам. Так і дожили ми до “чорного хазяїна”, який прибирав до рук усе, що було на його дорозі.

...Люди чинили опір. Мій старший брат Володимир пішов у загони повстанців на теренах Полісся, де бився як з німцями, так і з більшовицькою наволоччю. Його зловили пораненого в Антолінських лісах, прив’язали головою донизу і так везли аж до Случі, там кинули. Потому вже й німецькі кати вчепилися до нашої сім’ї. Близько хати був ліс – ми ночували у лісі, а як стало холодно, то у сусідів, у постійному страху, щоб не потрапити катам у зуби. Якось наш собачка цілу нічку плавав, вив кругом хати. Ми були насторожі, і тьотя наша вийшла на двір – хутко повертається та й каже: “Німці біля сусіда шваргочуть, направляються сюди!” Я як стояла боса – вхопила козушка і вискочила з хати. Був приморозок. Вже трохи розвиднялося. Німці близько – було чути брязкіт зброї. Спочатку бігла, ховаючись у кущах, тоді лісом з ляку бігла кілометрів двадцять – все здавалося, що німці наздоганяють. Надвечір дісталася Вілля – село таке над Случем. Там я натрапила на загін повстанців. Злякану, босу, без хустки, побачили мене хлопці. Заспокоїли, нагодували, дали взуття та хустину. Переночували. Вранці прийшов стрілець з повстанців, питає, чи є у мене родичі десь поблизу. Кажу, що в Березному є сестра двоюрідна, провели мене до Березного. У сестри Левчун Надії я була довший час. Моя менша сестра, Леоніда, теж втекла до лісу, переночувала там у стіжку сіна, а на ранок прийш-

ла до тьоті.

Тим часом мама вранці повернулася до нашої хати. Німаки ще були там, зловили її та й питають, де дочки. Тоді положили її на колоду і били, розсікаючи у кров тіло. Відпустили лише тоді, коли пообіцяла, що приведе дочок. Мамі вдалося втекти до своєї сестри, в якій ми втрюх жили аж до приходу наших “освободителів”.

Довелося думати, як жити далі. Хату нашу спалили німці. Та світ не без добрих людей. Завідуючим райвно у Костополі був Чмир Іван Наумович. Він виробив нам документи на інше прізвище і взяв нас вчителями в село Рокитне. Жили ми у школі. Селяни нас прийняли, полюбили, як рідних. Жили ми однією сім’єю у мирі та любові. Мене усі називали “наша Валя”, а лісники, коли їхали на полювання, брали мене з собою.

Коли постала необхідність організувати школу в селах Берестовець та Головин, це було неабиякою проблемою: наші повстанці не давали можливості комунякам, що сюди направлялися, заходити до школи. Гонили їх так, що, бувало, бігли вночі в підштаниках аж до самого Костополя. Був між повстанців такий Лис, що колотив їх удень і вночі – не могли з ним справитись.

Якось Іван Наумович питається у мене: “Валю, чи не могла б ти бути завідуючою у Берестовецькій школі? Люди люблять тебе – тож, можливо, ти б змогла там втриматися... Ми довеземо тебе до Берестовця, а там ти вже сама...” Пам’ятаю, відповіла йому, що я сама, без провідників, піду до своїх людей, поговорю зі своїм народом – чи потрібно це робити, чи ні. Я сподівалася на підтримку, адже з повстанцями в нас було налагоджено зв’язок: не раз наші привозили мені літературу в Рокитне (якось серед книг попала навіть трилогія “Мазепа”), тож я передавала її для хлопців. Ці книги давали силу дихати і жити, надіючись на нашу свободу.

***Вчителька
Валентина Федорівна
із мамою Марією***

***Колишня репресована Валентина Федорівна Ковальчук
на схилі літ. Костопіль на Рівненщині***

Коли почався навчальний рік, ішла я лісом до Берестовця, як до свого дому. Не йшла, а летіла, адже у цьому лісі була моя надія на майбутнє, тут охороняли мене герої духом своїм міцним, бо сили вони, бідолашні, не мали де взяти у кров'ю залитій Україні...

Підходжу до села, а була саме пора жнив, люди на полі збирали жито: якийсь чоловік косив, а жінки підбирали. Хат не видно, все спалене німцями. Прошу в Бога помочі їм. Подивилися на мене, відповіли. А як стала говорити про школу, відвернулися, поринули далі в роботу. Лиш чоловік, що косив, подивився на мене, дівчинку у вишитій полотняній спідниці, та й питає: “Як думаєш школу робити, коли хатів немає?” Кажу: “Як мені розкажете, так і буду починати”. То він мені каже: “Завтра прийдеш, дівчино, тоді і скажу”. – “А де вас шукати?” Він показав на маленьку хатинку недалеко від цього місця: “Тут живу”.

З тим і пішла я в Костопіль, вірніше, до Рокитного, де жила. На другий день встала рано – і знову у Берестовець, лісом, де мені так приємно ходити. Заходжу до тієї хатини: вона маленька, але так у ній тепло, привітно, дихати легко, ніби рідна мати обняла і пригорнула до свого серця. І так мені хороше стало, коли побачила на тих маленьких стінах портрети наших дорогих письменників Шевченка, Франка, Лесі Українки, обвішані вишиваними рушниками! Відчувала так, наче живу вільна із своїм народом на своїй любій землі. О, яка я була щаслива!

Привіталася. Якраз був той чоловік, що косив учора жито. Звали його Матвій. Його три сини були у повстанцях, один з них – командиром. Попросили сісти. Сиджу, мов у рай попала. “То що, кажете, школу хочете зробити? – питає. – Добра справа. От і у мене є такий, що треба у школу ходити, переросток вже. Допомогти вам нічим не можу, а підказати можу”. Від дядька Матвія дізналася, що є в селі хатина неспалена, в

ній живуть дві вдовиці – одна хазяйка, а друга в неї на квартирі. Ї у них є сини такі, що треба вчити. Може, дадуть кімнату. За тим подякувала за гостинність, за добру пораду і пішла.

Приходжу до тих жінок. Вони вдома, звати їх Онися і Юхима. В них і справді є хлопці, яких треба учити, та нема у що вдітися, то й добре, що буде школа у хаті. Жінки самі побілили кімнату. Недалеко на хуторі в одного дядька знайшли лавки і стіл, привезли кіньми, поставили усе на місце. Було ще рано, сонце на південь, і я вирішила піти позаписувати діточок. То була приємна дорога! Попри ліс збудовані курені, де люди жили з любов'ю до своїх дітей. Не встигла дійти, як з лісу виринають із десятиро стрільців. Оточили й питають, хто така. Мені було приємно говорити, що я вчителька, хочу діток записати до школи. Питають, а де в мене та школа. Розповідаю. Цікавляться, чи комсомолка. Кажу, що ні. “Скоро познайомимося, побачимо”, – говорить один. “Продовжуй”, – додає інший. Я пішла собі далі, а хлопці розтанули в лісі. До вечора записувала дітей, повертатись до Рокитного було пізно, тож ночувати прийшла до Онисі... Лягла спати, та відчуваю, що прийдуть. І справді, хропуть коні попід вікнами. Поговорили з жінками, мене не чіпали.

Назавтра закінчила записувати діток і пішла в Костопіль, поклала на стіл завідуючого райвно список дітей – він очам не повірив. Питається, навіщо учні, коли школи нема. Говорю, що і школа вже є, побілена, і лавки, і стіл, можна працювати. Вискочив з-за столу, ухопив на руки, не знав, як дякувати.

Так почалася моя робота. Іван Наумович від мене нічого не вимагав – як уміла, так і вчила. Діти мене полюбили. Їхні брати і сестри були в підпіллі, воювали з ворогами, і діти відчували, що то наші спільні вороги, і спільною була наша любов до України. Згодом прибуло ще учнів – з хуторів Головина, Нового Берестовця. Прислали ще одну вчительку. З нею ми

були одних думок, однаково любили свою землю і свій народ. На хуторі недалеко від школи стояла порожня хата, де німці вибили всю сім'ю. Ніхто не хотів в ній жити, тож ми поселилися там. Дві молоденькі дівчинки, ми нікого і нічого не боялися на своїй землі

Коли фронт пішов далі, почали підтягати військо. Якась частина зупинилася у Берестовці. Був у тій колоні один молодий офіцер, який захотів кохання від мене. Але я – горішок твердий, не діждав розкусити. Пішла в райком і сказала, щоб його забрали, або ж я піду. Наступного дня його вже не було. Але через деякий час, коли військо пішло за фронтом, з'явилися загони енкаведистів для боротьби з повстанцями у лісах, і ними командував той самий офіцер. Тоді я перейшла жити до хазяїна поблизу школи. Молодий залицяльник почав приходити до хазяїна ніби відпочити, однак щоразу заходив до моєї кімнати, все про любов закидав. Яюсь ухопив мене і силою притяг до себе. Незчулася, як відвела руку і врізала йому по пиці... “Валя, будешь помнить всю жизнь”, – процідив на прощання. Незабаром за його підписом в обласну прокуратуру надійшли папери на мій арешт.

Ми з дівчатами прийшли в дім на танці, коли це підходить до мене молодик, легенько сіпає за плече і просить вийти надвір. Там повідомив, що мене арештовано, і повів у КПЗ, де я провела ніч. Вранці відвезли до обласної тюрми – і почалися мої митарства. Для мого звинувачення у них не було нічого, на суді завідуючий райвно і вчителі свідчили, що провини за мною не було. Це не завадило доправити мене до Дубенської тюрми, де я просиділа півтора року. Двічі судив мене районний воєнний трибунал – нестача доказів. Засудив обласний – за те, що “знала, та не сказала”. За статтею 54-12 молодій невинній дівчині дали 7 років і знову відправили у тюрму, де я провела ще півроку. Бідна моя мама! Два довгих роки виїздила вона до Дубенської тюрми – привозила передачі, подовгу

вистоювала на мосту перед тюрмою, щоб хоч через тюремні ґрати побачити свою доньку. Плакала, заливаючись слізьми, коли звідти вітер доносив відчайдушне: “ Мамо, я люблю тебе!” – Ой, за що, доню, ти за ґратами, а я з торбами попід тюрмою? Оце ж визволителі прийшли... .

Мої слова можуть здатися дивними, але я була дуже щаслива зі своїми друзями в камері, де ми жили, об’єднані любов’ю, надією і вірою, і дух товариства був міцнішим, ніж важкі тюремні мури, що їх спорудив страх наших гнобителів.

А потім нас гнали під штиками у холодні смердючі вагони, в яких перевозили худобу, і везли аж до Північного Уралу. Там нас вдягли у пошарпані бушлати, подерті валянки і погнали до роботи – качати триметрові колоди такої грубизни, що, як не встоїш і попадеш під неї, то роздавить на шматку. На Уралі я провела свої решту присуджених років.

Багато лісу уральського випиляла лучковою пилою, порпаючись по пояс у снігу, під московськими штиками. Я щаслива і зараз, і в той час була, що доля послала мені пізнати добро і зло і таким чином зважити ціну життя. Сім довгих років провела я між чужими людьми. Та чужі люди теж були добрі у найважчі для мене часи і, коли мама готувала для своєї доні посилочку у сибірські ліси, теж вдіяли зі своєї нужди шматок сала і сухарів, щоб мала що послати своїй дитині.

В уральських лісах томила я своє молоде життя. Але Господь не залишив мене і там – на моєму тернистому шляху послав мені письменника Володю Чернявського, який, як і я, постраждав за свою безмежну любов до України. Ми мислили однаково, нас об’єднували спільні мрії і сподівання. Володя писав мені листи, підтримуючи мене у цей важкий для нас час. Ними я жила і дихала. Він не бачив без мене свого життя.

Я втратила цього святого чоловіка... П’ять десятків років зігрівають мене його листи, і це тепло супроводжуватиме мене до самої могили...

Потім було повернення на Батьківщину. Залишала зону з невеличким чемоданом, у ньому були моє вихідне платтячко і костюм, в якому мене заарештовували – вони збереглися. Пішла до річки, яка пливла коло лагерь – хороша, велика, кришталева вода. Я не могла відірвати погляду від тієї краси, що її створив Господь для людини, а поруч катюги створили найбільшу муку – бачити ту красу і не могли тішитися нею. Довго сиділа, не могла намилюватися... Тоді пірнула, жадібно насолоджувалась чистою водою, якої так спрагло моє тіло за ці довгі сім років...

Надвечір прийшла баржа, нею дісталася до станції Сосьва, там поїздом попрямувала додому. Свобода! Бажана, довгоочікувана, вимріяна і виплакана, незрівнянна ні з чим благодать! “Тільки той уміє цінити її, хто хоч раз її втрачав”, – як любив повторювати Володимир Чернявський. Проїжджаємо Московщину – темні хати, порожні вікна, порослі бур’янами землі... Прощай, клята пустеле! Аж раптом зазеленіли доглянуті садочки, засяяли біленькі хатки – усе веселе, сміється. Зустрі-чає теплом Україна...

Приїхала, знайшла свою маму. Тяжко було дивитися, де вона спала – у чужих людей на маленькій кухні, в порозі, біля дверей. Кинулася їй, старенькій, в ноги, впала на коліна, просячи пробачення за те, чого не скоювала, та невинно постраждала. До самого відходу мами у Вічність ми більше не розлучалися.

Почалося життя у нашій любій Україні, життя, у якому для таких, як я – “націоналістів”, “бандерівців”, “ворогів народу”, переважали темні, а подекуди й чорні барви. Ой, як тяжко було жити хоч без штика, та в неволі, хоч на своїй землі, та під чужим чоботом, який нещадно топтав усе українське – і землю, і душу. Яничари, московські перевертні “на нашій, не своїй землі”... У тюрмі, коли світло свободи напувало спрагли серця, було легше...

...До вінця зі своїм судженням (а судилося нам прожити разом більше 40 років) ми йшли порізно: він однією стороною вулиці Коперніка, а я протилежною. Та й який там вінець – “роспись”, безбожники при владі. Опісля – пляшка вина на столі, за столом, крім нареченого, – його мама, мої мама і тітка. Випили, поговорили. На цьому весіллі і закінчилося. Яке весілля – таке й життя: ні спільних думок, ні почуттів, лише дах один. Однак, як писав якийсь мудрий поет,

На рідній землі – як на рідній землі:

Хай глід при дорозі – а все ж тобі радий,

Остання травинка твої всі жалі

Розділить, якщо ти цю землю не зрадив.

Отож чистим серцем і тяжкою працею набули ми удвох і хату, і коло хати: на своєму шматочку городу (забрала чума більшовицька в мого батька 25 гектарів, а дала взамін 6 соток) маю і яблучко, і вишеньку, і городину усяку – можу на тій латочці і порозкошувати, і душу успокоїти. Дякувати Богові, чоловік мій добросердний і роботящий.. Маю доньку Надію, зятя хазяйновитого – Володимира, хороших онуків Романа та Захара.

Є у мене дві подруги, з якими можу ділитися думками у листуванні – одна живе у Самборі, друга в Івано-Франківську. О, яке щастя, коли поговориш з близькими людьми хоч на відстані, попливеш думками у далеке минуле!..

Добрі люди моєї хати не минають: ось познайомилася із письменницею, Зоєю зветься. Полюбила мене, приходить провідувати – то квіточку принесе, то ще щось вона знайде, щоб потішити стареньку. Живу з Господом у серці. У молитвах прошу, щоб сповнилися людські серця любов'ю, щоб була Україна і нині, і на віки вічні.

Літературно-документальне видання

**ЗОЯ ВОЛОДИМИРІВНА ДІДИЧ
ФІАЛКИ ТЮРЕМНИХ МУРІВ**

Повість про Кохання

*Підприємець Лапсюк В А Св РВ № 30 від 08.04.2005 р
33016, м. Рівне, вул. Шухевича, 18/89 Тел.: 23-17-09.*

Підписано до друку 22.07.2014

Формат 60х84/16. Папір офсетний. Гарнітура Times New Roman.

Друк офсетний. Умовн. друк. арк. 8,37.

Наклад 300. Зам. 65. Ціна договірна.

Віддруковано ФОП Лапсюк В А

Св. ВОО № 735606 від 09.02.2001 р

33016, м. Рівне, вул. Шухевича, 18/89 Тел. 23-17-09.

Дідич Зоя Володимирівна.

Д 444 Фіалки тюремних мурів. Повесть про Кохання. – Рівне, 2014. – 140 с.

ISBN 978-617-7058-26-6

Ця повість про час, розтопити мерзлоту якого виявилось неспроможним навіть найпалкіше Кохання.

УДК 821.161.2

ББК 84 (4 Укр) 6

